

Б. М. Калініченко

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА:
ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ
І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

Б. М. Калініченко

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА:
ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ
І ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

Київ

2020

УДК

Рекомендовано до друку
Вченою радою Національного педагогічного
Університету імені М. П. Драгоманова
(протокол №..... від2020 р.)

Рецензенти:

Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії. Київ:.....2020.с.

ISBN

Досліджено основні параметри теоретичного осмислення феномена й поняття «інформаційна війна». Проаналізовано дуалістичну природу засобів масової інформації – орієнтацію на ескалацію політичного протистояння і розширення комунікаційного простору. Визначено методологічні аспекти пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії.

Виявлено специфіку інформаційного протиборства в загальноцивілізаційному та національному контекстах. Прослідковано процеси удосконалення методів і засобів інформаційного протиборства та передачі інформації на тлі сучасного суспільно-політичного розвитку. Показано вплив на процес формування громадської думки як умову досягнення успіху в інформаційній війні.

Розглянуто досвід застосування маніпулятивних технологій, інформаційної складової, пропаганди і контрпропаганди в конфліктно-кризових ситуаціях. Осмислено гібридні версії інформаційної війни і формування стратегії інформаційної безпеки на початку ХХІ століття.

Для науковців, викладачів і студентів закладів вищої освіти, політиків, державних службовців та всіх, хто цікавиться політичними проблемами інформаційного розвитку.

ISBN

Калініченко Б. М., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

- 1.1. Поняття і феномен «інформаційна війна» та джерельна база його дослідження
- 1.2. Контroversійність ЗМІ: ескалація політичного протистояння і розширення комунікаційного простору
- 1.3. Пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії: методологічні аспекти

Розділ 2. СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА В ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

- 2.1. Удосконалення методів і засобів інформаційного протиборства в межах техногенної цивілізації
- 2.2. Модифікація засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування
- 2.3. Вплив на процес формування громадської думки як умова досягнення успіху в інформаційній війні

Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ МЕДІА-СФЕРИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ ТА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

- 3.1. Осмислення досвіду застосування маніпулятивних технологій в епоху «зіткнення цивілізацій»
- 3.2. Інформаційні форми і засоби ескалації та подолання воєнно-політичних конфліктів
- 3.3. Роль пропаганди і контрпропаганди в конфліктно-кризових ситуаціях

Розділ 4. ГІБРИДНІ ВЕРСІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ І ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

- 4.1. Дослідження явища «гібридної війни» в контексті російської агресії проти України
- 4.2. Систематизація українського досвіду вироблення політичної стратегії протистояння збройній та інформаційній експансії

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Починаючи з другої половини ХХ ст. в сучасному світі стрімко розвивається процес становлення інформаційного суспільства, який на початку ХХІ ст. вже засвідчив його формування й глобальні наслідки як для окремих країн, так і для світового співтовариства загалом. Свідченням цього є: зростання вартості світової інформаційної індустрії, її вплив на характер матеріального і духовного співіснування людини і людства; трансформація інформаційної інфраструктури і множення суб'єктів інформаційних відносин, пов'язані з необхідністю створення, зберігання, передачі, обробки й розповсюдження інформації; набуття інформаційними системами суб'єкт-об'єктних ознак, що засвідчують їх потенційне та реальне протистояння; зростання стратегічно-тактичного та безпекового сегментів у державній інформаційній політиці.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології істотно підвищили залежність не тільки суспільства, а й кожного індивіда від надійності та достовірності використовуваної інформації. Зазначені технології останнім часом активно застосовуються не лише як реальний соціальний ресурс адаптації людини до життя, а й як засіб маніпулювання свідомістю. Науково обґрунтовуються й набувають поширення методи й моделі інформаційного управління людьми. У процесі постійного розширення інформаційної складової постійно збільшується відсоток вирішення повсякденних практичних проблем за рахунок спеціалізованої інформації, одержуваної від засобів масової інформації та комунікації. Свідомість людини й суспільства дедалі більше підпорядковується ідеям, які пропагуються засобами масової інформації. А це, в свою чергу, робить людину відкритою і беззахисною перед маніпулятивними технологіями.

У зазначеному контексті особливого значення набуває роль засобів масової інформації як інструмента інформаційного впливу в умовах загрози

й практичного застосування засобів інформаційної війни. Остання включає спроби використання ЗМІ як чинника маніпулювання людською свідомістю та спрямування поведінки певних спільнот в заданому напрямі, нерідко з метою посіяти розбрат, сепаратистські настрої, розпалити конфлікти. В сучасному маніпулятивному представленні інформації, поряд з такими традиційними способами як спрощення, перебільшення, перекручення, замовчування, насаджування стереотипів, усе частіше застосовуються контроверсійні судження як засіб масового зомбування населення, нав'язування потрібної точки зору і підведення аудиторії до одностайності в сприйманні соціальної реальності. Залежність громадян від відверто пропагандистських ЗМІ зумовлює розпалювання міждержавної, міжнаціональної ворожнечі, вигадування неймовірних сюжетів. Так виникає явище штучно створеної політичної ідентичності на певній території. В умовах інформаційної війни під впливом ЗМІ, засобом нав'язливого пропагування певної ідеї, формується колективна свідомість, яка зазвичай репрезентує спотворену реальність. За цих умов у останні роки спостерігається підвищений інтерес науковців до теми інформаційних війн. Зокрема, аналізуються технології, види, методи їх ведення, характер інформаційно-психологічних впливів на військовослужбовців і пересічних громадян, засоби протидії негативним інформаційним впливам.

Тема інформаційної війни, після того як це поняття в 1990 р. офіційно з'явилося в документах Міністерства оборони США, стає все більш популярною серед експертів і вчених. Серед зарубіжних вчених найбільш відомими є: У Бек, А. Жебровські, М. Жмігородська, А. Кіюна, Л. Коньєрс, Г. Лассуелл, М. Лібікі, Д. Ліллекер, В. Пуфен, Т. Рона, Н. Хомські, Ф. Хофман, Р. Шафранські, Г. Штромайер та ін. Серед пострадянських – В. Бех, Д. Волкогонов, І. Воробйова, Л. Герасіна, О. Гойман, В. Горбатенко, С. Гриняєв, Т. Грінєнко, В. Долгов, Н. Єрофеева, Н. Зуєва, О. Калиновський, О. Картунов, А. Крутських, І. Лук'янець, Є. Магда, О. Маруховський, А. Митко, С. Онуфрив, М. Павлютенкова, І. Панарін, І. Парфенюк, В. Петров, Є. Петрова, С. Петряєв,

Р. Плейкіс, В. Погрібна, Г. Почепцов, В. Предборський, П. Прибутько, І. Рабінович, С. Расторгуєв, І. Рибак, Рябека, О. Федоров, Д. Фельдман, Д. Фролов, В. Хорошко, Ю. Хохлачова, С. Черних, С. Чукут, І. Шаравов, та ін.

Усіх зазначених дослідників можна умовно поділити на три групи. Перша група віддає перевагу соціально-комунікативному підходу, тобто розуміє інформаційну війну як окремі інформаційні заходи, інформаційні способи, засоби корпоративної конкуренції, ведення міждержавного протиборства, збройної боротьби, комунікаційні технології впливу на масову свідомість. Друга група відносить інформаційну війну до сфери військового протиборства й розглядає її як комплексне спільне застосування сил і засобів інформаційної та збройної боротьби. Представники третьої групи дослідників розглядають це явище як мирне міждержавне протиборство, яке дозволяє вирішувати зовнішньополітичні завдання несиловими методами. Так чи інакше, представники різних груп сходяться в тому, що основою інформаційної війни є маніпулятивний вплив на аудиторію. Технології подібного впливу різноманітні, але головний засіб універсальний – інформаційне повідомлення, передане по каналах комунікації.

З появою інструментів глобальної комунікації світ безповоротно змінився. Традиційні ЗМІ поступово мігрують у мережу. Із розвитком ІТ-технологій цей процес тільки пришвидшуватиметься. Тенденція щодо повсюдного застосування мережевих технологій уже прослідковується у розвинутих країнах Європи і Америки. Протягом короткого відрізка часу вона стане актуальною і для України. Тому слід бути готовими до цих змін. Особливу увагу в процесі дослідження явища інформаційної війни і практичних засобів убезпечення від його наслідків необхідно приділити навчанню роботи із сучасними інформаційними технологіями, оскільки в Україні розповсюджена оманлива думка, що вплив нових технологій на суспільно-політичне життя в межах країни ще не значний. Натомість уже сьогодні важливо мінімізувати наслідки впливу новітніх ЗМІ на українців, зокрема, напрацювати методи і технології протидії використанню

деструктивних засобів через соціальні медіа; виробити на державному рівні стратегічні програми протистояння гібридним інформаційним впливам.

У відповідності з вищезазначеним об'єктом даного дослідження є інформаційна війна та особливості її застосування в сучасному світі. Предметом – чинники ескалації інформаційної війни, її різновиди та засоби протидії їй з урахуванням світового досвіду та протистояння гібридній агресії Російської Федерації в сучасній Україні. Метою даної роботи є всебічне осмислення інформаційного протиборства в загальносвітовому та національному контекстах. Для досягнення цієї мети автором монографії були реалізовані наступні завдання: з'ясовано основні параметри поняття і феномена «інформаційна війна», стану його дослідження й особливостей пов'язаного з ним дискурсу в сучасних засобах масової інформації; осмислено методологічні аспекти визначення основних напрямів узагальнення різновидів і засобів ведення інформаційних воєн, цілеспрямованого управління каналами медіа; прослідковано еволюцію інформаційного протиборства в загальноцивілізаційному контексті від первісних форм до стратегічних програм інформаційної доби; виявлено специфіку модифікації засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування, впливу на формування громадської думки, застосування маніпулятивних технологій; висвітлено використання ЗМІ в сучасних військово-політичних конфліктах (провокування агресії та її подолання, пропаганда і контрпропаганда, супроводження спеціальних інформаційних операцій та протидія таким операціям); аналіз гібридних засобів ведення інформаційних воєн на початку XXI століття, зокрема, забезпечення агресії Російської Федерації проти України; систематизація досвіду вироблення політичної стратегії протистояння інформаційній війні та формування політико-правових основ інформаційної безпеки України.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

1.1. Поняття і феномен «інформаційна війна» та джерельна база його дослідження

У сучасному суспільстві величезну роль відіграє інформація. Саме вона стала новим якісним ресурсом впливу на людську свідомість, суспільство, діяльність політичних суб'єктів, національну безпеку. Динамічний розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій забезпечив усезагальний та швидкий доступ до будь-яких даних, новин, ресурсів. Поширення інформації стало надзвичайно швидким явищем, а доступ до неї став повсякденною справою кожної людини, як через глобальну мережу Інтернет, так і через інші засоби масової інформації та комунікації. «В умовах становлення інформаційного суспільства відбувається різке збільшення обсягів створюваної та використаної інформації. Нормальна життєдіяльність суспільного організму на сьогодні цілком визначається рівнем розвитку, якістю функціонування й безпекою інформаційного середовища. Виробництво та управління, оборона і зв'язок, транспорт і енергетика, фінанси, наука й освіта, ЗМІ – усе залежить від інтенсивності інформаційного обміну, повноти, своєчасності, вірогідності інформації» [56, с. 10]. За цих умов інформаційна війна стає дедалі ефективнішим засобом ведення політичного протистояння, оскільки цей вид війни не потребує людських жертв, надзвичайних матеріальних затрат, як цього вимагає звичайна війна, та є в деякому сенсі більш швидким та прихованим засобом досягнення політичної мети.

Проблемі дослідження феномену «інформаційна війна» присвячено багато наукових праць, більшість з яких спрямовані на теоретичне обґрунтування цього поняття. Через значний вплив інформаційних воєн на політичну ситуацію в світі (особливо на початку нинішнього століття)

дослідження, що розглядають цей феномен, стають все більш поширеними в наукових роботах зарубіжних та українських вчених, а саме: У. Бека, Б. Бірюкова, Дж. Брайанта, С. Бухаріна, А. Дюкова, Г. Екклза, М. Лібікі, Д. Ліллекера, І. Панаріна, Д. Прокоф'єва, Т. Рони, Г. Самерза, С. Томпсона, Д. Фролова, Ф. Хофмана, Р. Шафранськи, Г. Штромайєра, О. Юдіна; М. Бережної, О. Білоруса, М. Галамба, В. Горбуліна, Д. Зеркалова, О. Зернецької, О. Курбана, І. Лук'янця, А. Манойла, А. Петренка, Г. Почепцова, П. Прибутько, І. Рабінович, М. Требіна та ін. Незважаючи на значний рівень наукового осмислення проблеми інформаційної війни, недостатньо розкритими є саме сутність цього феномену та специфічні характеристики, що його визначають. У відповідності з цим досить важливою проблемою є необхідність визначення феномену та динаміки розвитку поняття «інформаційна війна», з'ясування та розкриття в контексті інформаційного протистояння його специфічних ознак.

Явище інформаційної війни своїми витокami сягає історичної давнини. Так, ще за часів античності вплив інформації у військово-політичному протистоянні мав визначальне значення задля досягнення політичної мети чи отримання переваги з використанням обмежених ресурсів. Такий вплив, зазвичай, застосовувався через поширення чуток, пліток, міфів, викривленої інформації або її подачі у вигідному для однієї сторони світлі, вплив через лідерів громадської думки на суспільне сприйняття певного політичного явища і т. ін. Отже, інформаційно-психологічна боротьба має велику історію. Йдеться насамперед про дії воюючих сторін із поширення дезінформації або тенденційної інформації, наміри та орієнтацію населення, діяльність військових, які приймають рішення, спрямовану на формування громадської думки на свою користь. Ще в давні часи полководці, мислителі відзначали важливість досягнення перемоги без бою, шляхом дезінформації, погроз, залякування. Ще більш досконаліми вони стають в Ордені єзуїтів у першій половині XVI ст. У описаному в різних джерелах досвіді полководців і

воєначальників можна знайти чимало повчального щодо використання інформації для досягнення поставленої мети у війні.

Першим обґрунтував необхідність інформаційного впливу на супротивника давньокитайський філософ і військовий стратег Сунь-цзи (V ст. до н. е.). У своєму «Трактаті про військове мистецтво» Сунь-цзи відзначав: «У всякій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною... Здобути сотню перемог у боях – це не край мистецтва. Підкорити суперника без бою – ось вінець мистецтва» [242, с.94]. Означена заповідь давньокитайського стратега реалізувалася підключенням потенціалу засобів масової інформації у тотальних і локальних війнах ХХ століття. Значних кількісних та якісних змін інформаційна боротьба почала зазнавати зі створенням єдиного інформаційного простору.

Науково-технічна революція вирішально вплинула на процеси інформаційної боротьби. Ілюстрацією цього може слугувати активізація інформаційно-психологічних операцій, новітніх інформаційних технологій у війнах та воєнних конфліктах останніх десятиріч ХХ – початку ХХІ століть. В сучасних умовах все більше сил і засобів залучаються до інформаційної боротьби, все більш масштабними стають її наслідки. Зокрема, йдеться про значний вплив інформаційно-комунікаційної складової на процес формування нової системи міжнародних відносин. Оскільки інформаційні технології зумовлюють незворотні зміни в політичній, економічній, військовій та культурній сферах, інформаційне протиборство поступово стає неодмінним супутником міждержавного спілкування. Відповідно, все більші витрати держави будуть змушені здійснювати на поліпшення власного іміджу та дискредитацію об'єктів протистояння.

Уперше термін «інформаційна війна» в його сучасному розумінні був застосований американським вченим Томасом П. Роною, співробітником компанії «Боїнг» (The Boeing Company), однієї з найбільших світових аерокосмічних і оборонних корпорацій США. У 1976 р. в секретному звіті «Системи зброї та інформаційна війна» («Weapon Systems and Information»)

він сформулював основні положення цього поняття й, зокрема, відзначив, що інформація на час «холодної війни» була найслабшим елементом збройних сил [300].

Майбутній радник міністерства оборони та Білого дому під керівництвом президентів Р. Рейгана і Дж. Буша у поточному документі виклав своє бачення концепції інформаційних війн. Вона зводиться до ідеї «зниження інформаційного потоку супротивника та, натомість, захисту або вдосконалення свого власного». Автор підкреслює, що швидкість реакції в інформаційній війні є вирішальним елементом для перемоги. При цьому виникають значні можливості, які надає маніпулювання інформаційним потоком у сенсі порушення та обману. Якщо зміни в позиції зацікавленості відбуваються швидше ніж цикл інтелекту / реакції супротивника, то його відповідь виявиться менш адекватною, а його шанси на успіх відповідно зменшаться [300, с. 3]. У контексті поставленої проблеми дослідник не заперечує значний маніпуляційний вплив великих ЗМІ на громадську думку. В цьому сенсі вразливими є всі, без винятку, країни світу. Автор зазначає, що США в тому числі можуть стати об'єктом інформаційної атаки. При цьому випадкові, зрозумілі упередження не дорівнюють послідовній здатності маніпулювати поданням подій у певному напрямку. Міжнародні засоби масової інформації є потужним і систематичним впливом у війні, проте вони не послідовно виступають за ту або іншу сторону. Супротивники Сполучених Штатів можуть переконати американську громадськість у «своїй правді» шляхом розумного маніпулювання засобами масової інформації.

Інформаційний фактор цивільної сфери є важливим і для військової сфери, оскільки він відображає рух інформаційних потоків і значною мірою впливає на результат військових завдань. Інформаційні потоки домінують всередині та між системами озброєння як дружніх, так і недружніх сторін. Це відбувається в багатьох випадках, на багатьох ієрархічних рівнях і в різноманітних часових доменах. Через їх надзвичайний вплив на ефективність систем зброї, а відповідно, – на кінцевий результат військових завдань,

супротивники будуть докладати значні зусилля, щоб втручатися у ворожі інформаційні потоки або експлуатувати їх у своїх цілях. Спираючись на цей висновок, американський військовий аналітик понад 40 років тому поставив низку гострих питань, що стосуються методів і засобів протидії інформаційній війні та реакції на них інститутів громадянського суспільства. Зокрема він передбачив труднощі з якими зіткнулися за кілька десятиліть країни світу, в тому числі Україна. До них належить ставлення суспільства щодо жорстких заходів, які використовує влада, щоб протидіяти зовнішнім інформаційним атакам. Так, уряд країни отримав два фронти протидії інформаційним загрозам, щодо яких мав дати адекватну відповідь: зовнішній вплив дружніх і недружніх країн; внутрішній вплив, що виражається у ставленні громадянського суспільства до дій влади. При цьому важливо зрозуміти:

- як концепція інформаційної війни стосується переговорів про обмеження озброєнь, включаючи пов'язані з ними перевірки чи моніторинг ?;

- як "відкрите" суспільство з огляду на свободу інформації та громадський контроль, віддаючи перевагу своїм інтересам, в ворожому світі відреагує на довготермінові заходи з протидії інформаційній війні?;

- як працюватиме сукупність засобів і правил цивільної пропаганди та психологічної війни ? [300, с. 4].

Публікація звіту Т. Рони стала відправною точкою дослідження інформаційних війн, як важливої проблеми сучасності. Спочатку нею зацікавилися американські фахівці, а потім і широке коло зацікавлених сторін. Військово-політична верхівка була змушена задіяти весь арсенал, щоб протистояти зовнішньому деструктивному впливу, апелюючи до громадськості й зазначаючи, що вона діє виключно в національних інтересах.

Вважається, що термін «інформаційна війна» застосували засоби масової інформації США під час війни у Перській затоці 1990–1991 років. Низка вітчизняних і зарубіжних дослідників переконані, що це була остання «класична» та перша масштабна «інформаційна війна», в якій нові інформаційні технології були масово застосовані як засіб ведення бойових дій.

Уперше офіційно цей термін було застосовано у директиві Міністерства оборони США від 21 грудня 1992 року (DoD Directive TS-3600.1). У 1996 році військові вдосконалили питання ведення інформаційної війни та видали новий документ (DOD Instruction S-3600.2), в якому класифікували й уточнили загрози для США, що виникають від використання інформаційної зброї, фактично ототожнивши терміни «інформаційна війна» та «інформаційна операція» [187, с. 72 – 75].

Цей документ цікавий для нашого дослідження згадкою цивільного чинника в контексті ведення інформаційної війни, оскільки в суто військовому документі зазначено переваги застосування невійськових засобів для забезпечення переваги над супротивником в інформаційній сфері, а також захисту від ворожих атак. У ньому зазначається, що зв'язок із громадською адміністрацією та населенням важливий у інформаційних операціях завдяки своїй здатності взаємодіяти з основними організаціями та окремими особами в інформаційному середовищі. Він може сприяти досягненню цілей інформаційних операцій, координуючись із центром, розвиваючи та контролюючи інфраструктуру корінних народів у зарубіжних оперативних сферах. Таким чином були легітимізовані питання законності проведення військових операцій у мирний час, використовуючи цивільні засоби масової інформації. Отже, можна вважати, що з цього часу ЗМІ перестають бути просто джерелом інформації, а перетворюються на літак, танк, човен, субмарину або будь-який інший засіб доставки боєприпасів на поле бою.

Трохи пізніше це явище аналізувалось групою американських дослідників, серед яких були Г. Самерз, Г. Екклз та інші, що вивчали його з точки зору впливу інформації для досягнення військової переваги над супротивником. У практичному плані певні елементи інформаційної війни були дуже ефективно використані під час проведення військової операції «Буря в пустелі», що була частиною війни в Перській затоці 1991 року. Цей досвід зумовив кардинальні зміни у збройних силах. «На даний час посади офіцерів, які займаються засобами інформаційної війни, запроваджені в армії,

на флоті та у військово-повітряних силах США. В червні 1995 р. Національний університет оборони у Вашингтоні здійснив випуск першої групи спеціалістів в галузі інформаційної війни. Місяцем пізніше у Військово-морському коледжі в Ньюпорті було завершено ігрове відпрацювання планів ведення інформаційних війн. У січні – червні 1995 р. в США була проведена командно-штабна військова гра (КШВІ) за участю представників усіх силових структур. Її мета – розробка концепції стратегічної інформаційної війни» [174, с. 217].

У даному випадку доцільно скористатися підходом американського вченого Мартіна Лібікі, який виходить з існування інформаційної війни на рівні концепту, утвореного різними видами інформаційного протистояння. М. Лібікі взагалі вважає що інформаційної війни як окремої технології ведення війни не існує. Вчений обстоює думку, згідно якої про неї можна говорити лише у тих чи інших формах, які й утворюють концепт інформаційної війни. Інформація як така не є основним фундаментом ведення війни. Дослідник зазначає, що можна говорити про мету досягнення інформаційної переваги, але не про інформаційне верховенство [296, с. X; 214, р. 88]. У своїй книзі «Що таке інформаційна війна?», яка вважається у наукових колах класичною, дослідник визначив сім форм інформаційної війни, зосередив основну увагу на розкритті їх прояву залежно від напрямів ведення війни:

1. Командування та управління (command-and-control – C2W) – військова стратегія, яка реалізує інформаційну війну на полі бою та об'єднує фізичне знищення. Її мета полягає в тому, щоб ізолювати командну структуру супротивника від можливості віддавати накази. За своєю суттю даний вид є інформаційним, з огляду на те, що відбувається розрив комунікації між військами. Сам дослідник називає це «обезголовленням» військових структур [296, с. 9];

2. Військова розвідка (intelligence-based warfare IBW) – збір важливої та захист власної інформації. Особливістю цього різновиду є включення інтелекту не на командному рівні, а на оперативному – здійснення аналітики та розрахунків, надання оцінки ситуації. По суті американський дослідник

говорить про вміння ефективно та оптимально розпоряджатися військовими ресурсами. У тому числі захищати від інформаційних атак супротивника (хибні дані та розрахунки). Відповідно, поділяється на оборонну та наступальну [296, с. 19];

3.Електронна війна (electronic warfare EW) – спрямована проти засобів електронних комунікацій: радіозв'язку, телевізійних мереж, комп'ютерних мереж, радарів. Радіоелектронна та криптографічна війна спрямована на погіршення фізичної основи для передачі інформації, а криптографічна війна працює між бітами та байтами [296, с. 27];

4.Психологічна війна (psychological warfare PSYW) – охоплює використання інформації проти людського розуму. Існує чотири категорії психологічної війни: (I) операції проти національної волі, (II) операції проти командувачів, (III) операції проти військ, (IV) культурний конфлікт. Сюди можна включити кожен аспект війни, оскільки придушення волі супротивника загалом є основною метою військових операцій [296, с. 35];

5.Хакерська війна (hacker warfare) – диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм, атаки на комп'ютерні мережі. Особливість хакерської війни полягає в тому, що вона спрямована на виявлення слабких місць у системі оборони супротивника. Це ж стосується і його інформаційного поля [296, с. 49];

6.Економічна інформаційна війна (economic information warfare EIW). Американський дослідник говорить про дві форми такої війни: 1) інформаційна блокада, яка полягає в обмеженні однією державою доступу до інформації іншій; 2) інформаційний імперіалізм (його потрібно розуміти як економічний імперіалізм). Вчений наголошує, що торгівля – це теж війна. Мова йде про володіння потрібною інформацією для здійснення торгівельних операцій [296, с. 67, 72];

7.Кібервійна – здійснюється у формі інформаційного тероризму, семантичних атак, симульованих війн, війн Гібсона. Якщо з першою категорією все зрозуміло, то семантичні атаки полягають у збереженні роботи

інформаційної системи в коректному вигляді, але з певним викривленням. Симулювання війни полягає не стільки у відтворенні конфлікту, скільки в залякуванні певним видом зброї з відповідним інформаційним супроводженням. Основним тут є розповсюдження потрібних повідомлень. При цьому – не важливий ступінь їхньої істинності. Війни Гібсона існують скоріше як концепт, який полягає у веденні війни у віртуальному просторі за допомогою інтелекту (включення людини безпосередньо в мережу Інтернет) [296, с 75, 77, 79, 81].

М. Лібікі, проаналізувавши різновиди інформаційної війни, одночасно розкрив засоби її ведення. Це, наприклад, техніка радіоелектронної боротьби, хакерські пристрої, культурні міфологеми, криптографічні коди і т. ін. Тобто, їхня широта відповідає розмаху його класифікації. Дана класифікація є нетиповою, оскільки відштовхується від тези щодо відсутності інформаційної війни як єдиного концепту. Тому в її основі лежать можливі прояви, водночас вона охоплює економіку та безпосередньо збройні сили, які в загальноприйнятому концепті не стосуються інформаційної війни. Проте, як уже зазначалося, все залежить від обраного підходу, а також дається ознаки широта явища інформаційної війни як такого.

Ця класифікація дала поштовх подальшим дослідженням теорії інформаційних війн у світі, у т. ч. і в Україні. Величезний поштовх до вивчення феномену інформаційної війни та осмислення цієї проблеми на більш ґрунтовному, науковому рівні дали події початку 90-х років ХХ ст. США стали першою країною, яка почала готуватися до інформаційного протистояння. В подальшому вивчення сутності та вироблення механізмів ведення та протидії такій війні приділили чимало уваги науковці з Російської Федерації, якими на початку 2000-х років було проведено декілька масштабних досліджень, спрямованих на вироблення ефективних механізмів інформаційного протистояння.

Як уже зазначалося, питанню інформаційної війни приділяється багато уваги. Нині існуючих у соціальних науках матеріалів достатньо не для одного

дисертаційного дослідження. Проте лише незначна частка з них тим чи іншим чином вирішує проблему систематизації інструментарію інформаційної війни. В основі такої ситуації лежить, перш за все, ґрунтування виключно на одному підході до визначення даного поняття. Тому дослідники змушені розглядати відповідний набір засобів. Наприклад, такого алгоритму притримуються вітчизняні дослідники Ю. Горбань [43] та О. Курбан [125]. У свою чергу І. Воробйова [32] та Л. Кунакова [124] здійснюють спробу систематизації підходів щодо розуміння інформаційної війни. Але у своїх дослідженнях вони стикаються з іншою проблемою, яка полягає у застарінні тих чи інших поглядів по мірі розвитку інформаційної війни як динамічного явища. Перш за все, це пов'язано з науково-технологічним прогресом. Українські дослідники, розглядаючи поняття інформаційної війни, досі не дійшли певної згоди щодо формулювання єдиного підходу до його розуміння. Так, В. Горбулін розглядає інформаційну війну як дії, спрямовані на досягнення інформаційної переваги за рахунок завдання шкоди інформації та процесам, що базуються на інформаційних системах супротивника [47]. О. Курбан зазначає, що інформаційна війна повинна розглядатись як циклічний чи лінійний обмін інформацією, як така, що може чи має завдавати певних збитків, шкоди об'єкту, а суб'єкту надавати певні переваги [125, с. 248]. Д. Зеркалов розглядає поняття «інформаційна війна» як сукупність системних заходів з цілеспрямованого інформаційного впливу на свідомість мас в умовах інформаційної відкритості задля зміни типу поведінки людей і нав'язування їм цілей, які не входять до числа їхніх інтересів [70, с. 35 – 38].

Для розуміння загальної картини досліджуваного явища варто згадати напрацювання таких вчених як І. Панарін [173] та Г. Почепцов [204]. Проте, одразу слід зауважити, що з усього масиву їхніх робіт достатньо використати лише ті, в яких розкриваються підходи вчених до визначення поняття «інформаційна війна». Оскільки, якщо звернути увагу на логіку досліджень багатьох вітчизняних науковців, їхні напрацювання тим чи іншим чином відштовхуються від ідей І. Панаріна та Г. Почепцова. У цілому, можна згадати

десятки українських та іноземних вчених, які займаються розробкою концепту інформаційної війни. Але в межах даного дослідження для розкриття та подальшого розуміння означеної проблеми доречно скористатися напрацюваннями вище згаданих науковців, оскільки вони цілком відображають загальний стан справ у розробці проблеми інформаційної війни.

Для розкриття сутності поняття «інформаційна війна» важливо розібрати більш детально компоненти які складають це поняття. Це «інформація» та «війна». Оскільки обидва ці поняття є доволі таки широкими у своїх визначеннях, позаяк застосовуються в різних сферах людської діяльності, у даному випадку більш доцільно використовувати їх політологічне та військове розуміння, спираючись на першоджерела формування даних понять та похідні від них словосполучення. Відповідно до «Політологічного енциклопедичного словника», «інформація – одна з субстанцій, що утворює природний світ, в якому живе людина» [190, с. 241]. Тобто «інформація» розглядається як структурний елемент, що формує світогляд людини, дозволяє пізнати світ, певні події, явища, дозволяє людині сформувати своє ставлення до тих чи інших процесів, подій, фактів. Війна тлумачиться як «збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами». У переносному сенсі війна – це «крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними суб'єктами» [190, с. 79]. Деякі дослідники вважають, що термін «війна» в контексті даного визначення є недоцільним до вживання, оскільки «війна» означає збройне насильство, пов'язане з кровопролиттям. Так, відомий теоретик військового мистецтва Карл фон Клаузевіц слушно зазначає, що «війна є продовженням політики іншими засобами» [107, с. 11]. Г. Почепцов по своєму визначає поняття «інформаційна війна» і при цьому зазначає, що оскільки війна не може вестись у мирний час, доцільнішим є вживання терміну не «війна», а «операції». Він вважає, що операції можуть проводитись у мирний час для досягнення певних політичних переваг та успіхів щодо реалізації політичних завдань через інформаційні методи впливу

[196]. П. Прибутко та І. Лук'янець, аналізуючи термін «війна» в контексті інформаційного протистояння, вважають, що доцільнішим є використання терміну «боротьба», який є більш загальним та таким, що розкриває мотиви використання інформації як засобу досягнення політичної переваги [210, с. 30].

Загалом на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «інформаційна війна». Американські вчені у своїх дослідженнях більш схильні до його трактування як процесу використання глобального інформаційного простору та управління інформаційно-комунікаційними технологіями для здобуття конкурентної переваги над супротивником [147, с. 228]. Європейські дослідники розглядають поняття «інформаційна війна» як цілеспрямований процес, націлений на використання інформації та контрольоване маніпулювання нею з тим, щоб здобути перевагу над конкурентами, насамперед у політиці [147, с. 256]. Розглядаючи це визначення, слід зазначити, що інформаційна війна є частиною впливу на засоби масової інформації через застосування дезінформації, або часткової інформації, що подається заздалегідь з певним корегуванням, покликаним впливати на громадську думку та виконувати відповідні завдання, визначені суб'єктами політики.

О. Курбан використовує термін «інформаційна онлайн мережева війна». Під ним він розуміє комплекс інформаційних впливів між соціальними системами (групами), що орієнтовані на отримання певних переваг у економічних, військових, політичних, культурних та громадських протистояннях [125, с. 47]. Варто зазначити, що вчений виходить із широкого підходу й намагається охопити всі можливі сфери прояву інформаційної війни. Такої позиції притримується і Д. Фролов. Він використовує термін «інформаційне протиборство» і визначає його як сукупність взаємовідносин між суб'єктами світової спільноти або політичної системи суспільства, в рамках яких одні суб'єкти шляхом активного впливу на інформаційну сферу інших суб'єктів прагнуть отримати перевагу в економічній, політичній,

військовій або іншій сфері [253, с. 121]. У даному випадку, не зважаючи на наявність тавтологій, російський вчений йде далі, розрізняючи глобальний та національний рівень, а також акцентуючи увагу на категорії «вплив». Водночас відкидається системний характер прояву інформаційної війни.

Л. Кунакова розуміє інформаційну війну як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову та масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій та базових установок особистості [124, с. 93]. Дане визначення базується на психологічному підході. Це дає можливість вказати основний засіб її ведення – маніпуляцію. Також використання психологічного підходу дозволяє окреслити основну мету інформаційної війни – коригування існуючих політичних установок та/або формування нових. Дослідники Н. Марута та О. Маркова стоять на аналогічних позиціях. Щоправда, вони використовують термін «інформаційно-психологічна війна» і визначають її як вид протиборства між суб'єктами з використанням інформаційно-психологічних впливів на свідомість/підсвідомість людини, в результаті чого вона б здійснювала потрібні дії з метою досягнення односторонніх воєнних, соціально-політичних чи економічних переваг над супротивником [150, с. 22]. Ключовим елементом тут виступає визначення інформаційної війни через протиборство. Тобто, на відміну від Л. Кунакової, вище зазначені вчені розглядають інформаційну війну не як річ у собі, а у зв'язці з контрзаходами. Весь мав визначень поняття «інформаційна війна» Л. Кунакова зводить до наступних підходів [124, с. 95]:

- інтегративний – представником цього підходу є Г. Почепцов, який окреслює інформаційну війну з позиції несанкціонованої роботи в чужому інформаційному просторі. Особлива увага тут приділяється саме засобам та інструментам впливу на держави та нації, які є основними суб'єктами інформаційних війн. Варто зауважити, що такий підхід коректніше називати

інструментальним, оскільки він не стільки інтегрує в собі всі прояви інформаційної війни, скільки акцентує увагу на засобах її ведення;

- геополітичний – представником цього підходу Л. Кунакова називає І. Панаріна. Він визначає інформаційну війну як спосіб створення системи управління інформаційними потоками з метою організації ноосфери світового інформаційно-психологічного простору [173]. Якщо Л. Кунакова розглядає інформаційну війну на мезорівні, що включає соціальні групи, Г. Почепцов на макрорівні, що включає держави та нації, то І. Панарін на мегарівні, що стосується світової політики. Ключовим тут є те, що останній оминає категорії «протиборство» та «протистояння». Основою стає «управління». Також змінюється головна мета інформаційної війни. Якщо у попередніх випадках мова велася або про модифікацію політичних установок індивідів та груп, або використовувалася більш розмита конструкція досягнення потрібного результату у військовій, економічній, політичній та дипломатичній сферах, то І. Панарін говорить про те, що раніше згадуваний М. Лібіцкі назвав інформаційним верховенством. Фактично, російський дослідник обґрунтовує абсолютно інший концепт інформаційної війни;

- військово-стратегічний – представниками цього підходу є Дж. Аркілл, Д. Ронфельдт і Дж. Деріан. Його прихильники виходять з того, що інформаційна війна – це вид військового конфлікту, який виступає або самостійною формою, або частиною розширеного набору військових дій (мережеві війни і кібервійни). Основою в таких конфліктах стає досягнення домінування шляхом комп'ютеризації військової техніки і формування мережевої організації збройних сил, а також знищення інформаційних систем супротивника задля унеможливлення нормальної комунікації між частинами його військової організації. У межах даного підходу все те, що пов'язано з інформаційною війною, зводиться до військ радіоелектронної боротьби, основним завданням яких є придушення засобів комунікації супротивника. Але за такої позиції оминається діяльність спеціальних військ, які займаються

веденням пропаганди, та посадових осіб, відповідальних за морально-психологічне забезпечення особового складу;

- системний – представниками даного підходу Л. Кунакова називає С. Бухаріна і В. Циганова. Під інформаційною війною вони розуміють динамічний процес, що відбувається в складній самоорганізованій системі з великою кількістю елементів, зв'язки між якими мають не детермінований, а вірогіднісний характер. Серед причин її виникнення вчені виокремлюють прагнення перерозподілити ресурси на свою користь. Це може стосуватися як досягнення вищого рівня безпеки, так і нав'язування свого політичного порядку денного супротивнику. Варто зауважити, що, на думку вчених, результатом такого протистояння є або перетворення інформаційної системи, або її зникнення і формування нової. Причому це може відбуватися як після поразки, так і в момент ведення війни;

- психологічний – даний підхід Л. Кунакова не виокремлювала, але фактично вона, О. Курбан, І. Воробйова, Н. Марута та Л. Маркова є його представниками. Поширеність таких поглядів у вітчизняному та російському науковому просторі пов'язується з їх простотою і доступністю, оскільки дійсно для трансформації ціннісних орієнтацій здійснюється вплив на свідомість людини. Причому це може здійснюватися як у формі навіювання, так і прямим впливом на сенсорну систему.

Розглянувши найбільш розповсюджені підходи, можна зробити висновок, що інформаційна війна є широким явищем, що складається з багатьох окремих елементів та аспектів. Відповідно це ускладнює формування єдиного і прийнятного для всіх визначення. Як окремої технології інформаційної війни не існує, про що свідчать вище зазначені підходи. Вся суть даного явища міститься в її різновидах та засобах ведення. Проте можна виокремити певні загальні елементи інформаційної війни: за своєю сутністю вона є протиборством; основними її акторами виступають соціальні системи; вона має системний та комплексний характер; вона спрямована на

встановлення контролю над інформаційним полем супротивника задля подальшого отримання переваг у визначеній сфері.

Встановивши, що множинність підходів до розуміння інформаційної війни є основною проблемою для систематизації її різновидів та засобів ведення, варто перейти до аналізу останніх. Так, Г. Почепцов розрізняє поведінкову, смислову та когнітивну війни. Під першою він розуміє конфлікт, який спрямований на зміну закладених у свідомості людини правил поведінки у бажаному для комунікатора напрямку. Смислова війна покликана змінити картину світу масової свідомості, підмінити все те, що підпадає під категорію «здоровий глузд». Когнітивні війни так само змінюють картину світу, але ту її частину, яка сформована освітою та наукою [204]. В основу класифікації Г. Почепцов поклав елемент людської свідомості, на який здійснюється вплив.

Д. Фролов говорить про напрями ведення інформаційної війни й відповідно виокремлює такі з них, як: інформаційно-розвідувальні операції – операційна інформаційна війна, яка полягає у розвідці спрямованої на виявлення інформаційних потужностей супротивника; електронна боротьба – технічна інформаційна війна, яка зводиться до придушення систем інформаційного захисту супротивника; криптографічна боротьба – спотворення, камуфлювання та ліквідація власних інструментів ведення інформаційної війни; психологічна війна – маніпулювання суспільною свідомістю; хакерська війна – атака на різноманітні компоненти комп'ютерних мереж; кібернетична та мережева війни.

Д. Фролов наголошує на тому, що вони найменше пов'язані з інформаційною війною, але, виокремлюючи обидва різновиди в її межах, вчений зосереджує увагу на їхній важливості в контексті організації, доктрини, стратегії, тактики та технічної сторони ведення інформаційної війни. Якщо кібернетичне протистояння ґрунтується на використанні нових технологій і уособлює технічну складову, то мережева війна – організаційну [253, с. 141 – 142]. В основі даної класифікації лежить напрям ведення та інструментарій. Водночас дослідник звертає увагу на те, що вони не є

окремими самі по собі. Наприклад, це стосується криптографічної боротьби, яка на сьогодні практично повністю пов'язана з кібернетичною війною. Також можна піддати сумніву тезу вченого про те, що кібернетична війна уособлює технічну складову інформаційної війни, оскільки даний аспект проявляється і в електронній боротьбі, і в хакерській війні.

І. Воробйова виокремлює різновиди інформаційно-психологічного впливу. До них вона відносить: інформаційний – полягає у маніпулюванні з інформацією (у даному випадку мова йде про інформаційну війну у вузькому сенсі розуміння); психогенний – здійснення впливу на психіку з розрахунком зміни поведінки людини (психогенність полягає у тілесних проявах розладів психіки); психоаналітичний – основою є вплив на підсвідомість людини; нейролінгвістичний – мова йде про здійснення впливу на мозок через мовленнєві конструкції; психотронний – досягнення контролю над психікою людини через спеціальні пристрої, які безпосередньо впливають на сенсорну систему людини; психотропний – вплив на свідомість людини за допомогою різного роду препаратів [32, с. 142 – 143].

Як раніше вже зазначалося, І. Воробйова, досліджуючи явище інформаційної війни, притримується психологічного підходу, що вбачається в запропонованій вченою класифікації. В її основі лежить спосіб впливу на індивіда та його свідомість. Як і в попередній класифікації, даний поділ має проблему чіткої диференціації. Наприклад, складно відокремити нейролінгвістичний та психоаналітичний вплив у межах інформаційної війни, оскільки кожен із них орієнтований на підсвідоме засвоєння потрібної інформації. Не говорячи про сумнівність виокремлення психотронного та психотропного різновидів інформаційної війни.

Найпростіша і зрозуміла класифікація запропонована Ю. Горбанем. Користуючись досвідом протистояння України та Росії, він наводить наступні засоби ведення інформаційної війни: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток [43, с. 138]. Але якщо поглянути на

раніше розкриті підходи до поділу інформаційної війни, можна зрозуміти, що даний перелік стосується лише одного, максимум двох її різновидів. Ширше на цю проблему дивиться О. Курбан. Він виокремлює:

- хай-тек – сучасні високі технології цифрових комунікації, в основі яких лежать система телебачення, радіо, Інтернет, стільниковий та супутниковий зв'язок [125, с. 48]. Тут мова йде про психологічну війну, елементи кібервійни та мережевої війни;

- хай-х'юм – сучасні високі соціально-гуманітарні технології створення, зберігання, розповсюдження та пошуку інформації [125, с. 56]. Вчений у даному випадку описує елементи мережевої війни й економічно-інформаційної війни;

- хай-сенсоро – сучасні високі психотехнології, що дають можливість регулювати соціальні комунікаційні процеси та керувати ними на рівні соціальних груп і окремих індивідуумів [125, с. 56]. Ця група інструментів використовується у психологічній та нейролінгвістичній війнах.

Отже, як і в ситуації з різновидами, головною проблемою систематизації різновидів та засобів інформаційної війни є множинність підходів у політичній науці щодо визначення поняття «інформаційна війна». У свою чергу, не без впливу мас-медіа, дане явище є настільки об'ємним, що в нього можна включити майже будь-який прояв інформаційної активності та його супроводу – починаючи від атаки північнокорейських хакерів на Банк Бангладеш у лютому 2016 р. і закінчуючи розповсюдженням фейкових новин та залякуванням населення, не говорячи про сам факт появи такої інформації, який також може бути розцінений як акт інформаційної війни. Наслідком такого страху перед інформаційним впливом є раніше згадувана стрімка інформатизація суспільств та набуття інформаційною сферою важливого значення для здійснення політики. Тому єдиним виходом із даної ситуації є перехід від намагання охопити всі можливі і гіпотетичні різновиди інформаційної війни до осмислення кожного з них як окремого явища. Це дозволить не лише впорядкувати та примножити існуючі знання щодо

інформаційної війни та її інструментарію, а й розробити дієві контрзаходи проти її конкретних проявів. Хоча, слід зазначити, що та чи інша класифікація різновидів інформаційної війни апріорі вказує на перелік засобів її ведення. Це зумовлюється як взяттям інструментарію за критерій поділу, так і виводиться опосередковано з обґрунтування певного виду інформаційної війни.

Головною метою в інформаційній війні є отримання політичної, економічної, військової, соціальної переваги для того, щоб змусити прийняти рішення, здатне допомогти суб'єктові впливу реалізувати свої цілі та перешкодити противнику виконати власні [26, с. 74]. Метою інформаційної війни, як зазначає Дж. Стейн, є розум людини, оскільки особливий вплив спрямовується на конкретний розум, що має повноваження для прийняття ключових політичних рішень та є важливим чинником у стратегічних структурах [196]. Інформаційна війна являє собою всеосяжну, цілісну стратегію, покликану віддати належне значущості та цінності інформації в питаннях командування, управління та виконання наказів збройними силами та реалізації національної політики. Інформаційна війна використовує всі можливості і націлена на фактори уразливості, що неминуче виникають в умовах зростаючої залежності від інформації. Об'єктом уваги стають інформаційні системи (включаючи відповідні лінії передач, центри обробки інформації і людський фактор цих систем), а також інформаційні технології, використовувані в системах озброєнь. Інформаційна війна має наступальні і оборонні складові, але починається з цільового проектування та розробки структури командування, управління, комунікацій, комп'ютерів, розвідки.

Інформаційна війна відбувається між людськими спільнотами, що володіють різними, взаємовиключними системами цінностей, політичними режимами та ідеологією. Такими спільнотами виступають держави, сепаратистські рухи, протиборчі сторони в громадянській війні, терористичні організації, визвольні рухи. В інформаційній війні можуть брати участь як зовнішні агенти, створені суб'єктом війни, так і внутрішні агенти, що інтегровані в суспільний простір супротивника та виконують певні дії з

підтримки реалізації завдань суб'єктом (так звана «п'ята колона»). Такими агентами можуть бути спільноти, об'єднання, групи тиску, політичні актори, окремі особи. Інформаційна боротьба супроводжує протиборство і в інших сферах суспільної діяльності – політичній, економічній, військовій, соціальній, культурній. В умовах інформаційного протиборства на стратегічному рівні ставиться за мету змінити чи зруйнувати систему суспільних цінностей для того, щоб у подальшому замінити їх на власні й таким чином зменшити потенціал протистояння об'єкта впливу, підкорити його ресурси та забезпечити їх використання для реалізації власних цілей [147, с. 211].

Важливим аспектом при проведенні інформаційної війни є інтеграція в інформаційний простір супротивника, за якої вплив відбувається через його канали комунікації, які охоплюють велику аудиторію отримувачів. Підвищити цей вплив можна за рахунок одночасного використання різних каналів комунікації, що дозволить чинити всебічну дію на свідомість цільової аудиторії. Потужний вплив організовується через масовану інформаційну атаку, спрямовану таким чином, щоб сформувати у свідомості людини уявлення про нібито власні судження з певного питання, прийняти певну ідею чи дію як продукт власних думок.

Об'єктом, на який спрямовується інформаційний вплив, виступає свідомість людей. Саме на цей об'єкт чиниться маніпулятивний вплив з можливістю управління та підпорядкування дій та думок особи. Для пересічної людини процес інформаційно-психологічного впливу відбувається непомітно, позаяк він здійснюється через спеціальні методи, технології, що забезпечують процес подачі інформації та її сприйняття об'єктом. А це, у свою чергу, формує в нього певні переконання, бачення, загрози та запити, які раніше не були для нього властивими. Психологічний вплив може бути спрямований як на масову свідомість усього суспільства, так і на окремі його верстви та на свідомість окремого індивіда. У останньому з названих випадків вплив здійснюється систематично на певну визначену особу, від якої залежить

вироблення та прийняття політичних рішень. Звичайно, що за такого впливу він одночасно, прямо чи опосередковано, чиниться і на її близьке оточення з метою формування необхідної для суб'єкта впливу поведінки, спотвореного бачення певної ситуації чи явища.

На відміну від звичайної війни, інформаційна спрямована не на фізичне знищення ворога, а на громадську свідомість із тим, щоб через психологічний вплив досягти максимального рівня впливу на людей та змусити їх діяти проти своїх інтересів, підмінити їм культурні цінності, політичні уподобання, потреби, поселити страхи, вигідні для суб'єкта впливу. «Громадська думка як складне та багатоманітне явище містить оцінки та ставлення до різних проблем, фактів та подій, що відбуваються в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних, політичних, громадських утвореннях. Вона створює (часто нетривалу) масову оцінку, масові настрої, що, природно, сприяє засвоєнню масами певних ідей» [129, с. 148]. Класичним способом впливу на суспільну свідомість є формування відповідних переконань через системну аргументацію, логічні конструкції. Для впровадження у свідомість певного переконання необхідно знати тих, на кого буде спрямоване звернення. Зазначене реалізується за рахунок вивчення типового представника групи, на яку планується здійснення впливу: його уподобань, страхів, потреб, психологічних якостей та бажань.

Сучасні засоби комунікації, такі як соціальні мережі, полегшують роботу в зборі даних та вивченні психологічного портрета особи, її уподобань та потреб, оскільки остання так чи інакше зазначає певну інформацію на своїй сторінці, свідомо чи несвідомо розкриває те, що відповідає прагненням та способу її життя. Дж. Лалл зазначає: «Навіть найпідставовіші, безпосередні, мінімально поширені комунікаційні коди та процеси здатні надавати символічному обміну величезного поширення» [127, с. 17]. В якості прикладу використання подібного збору інформації можна зазначити період проведення виборів президента США у 2017 році, коли в таємний для користувачів спосіб були зібрані дані з більш ніж 80 млн. сторінок людей соціальної мережі

Facebook, що були використані кампанією Cambridge Analytica для аналізу та оцінки переваг виборців з метою впливу на їх вибір при проведенні виборчої кампанії. Здобута інформація допомогла сформувати психологічні портрети громадян, виокремити їх уподобання та використати для побудови дієвої виборчої кампанії одного з кандидатів, здійснити цілеспрямований вплив на політичний вибір громадян. Розробка такого програмного забезпечення для збору даних дозволяє вести інформаційну війну на новому, більш ефективному рівні психологічними методами й досягати політичних цілей.

Специфічною ознакою інформаційної війни є те, що вона відбувається не лише під час протистояння (збройного, політичного, економічного), а й у мирний час. Цей процес набуває ознак безперервного й слугує для отримання в подальшому очікуваної поведінки, реакції на відповідні дії та задля досягнення переваги над супротивником у потрібний момент. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до засобів подачі інформації з істинним змістом, поширення бажаної та блокування небажаної інформації. При обробці інформації відбувається очищення її від відомостей, що не відповідають інтересам своєї спільноти. Інформація стає односторонньою та втрачає свій об'єктивний характер, у її зміст закладаються визначені повідомлення, які повинні бути отримані об'єктом, сприйняті та розшифровані в подальшому так, як це ставив за мету суб'єкт джерела подачі інформації.

В інформаційній війні загальним для всіх сфер нападу є те, що вони спрямовані задля зміни сприйняття та поведінки інших людей за допомогою прихованих, оманливих тактик. Інформаційний вплив спрямований на модифікацію ґрунтованих на попередньому досвіді ідей, переконань, розуміння, що існують у раціональній орієнтації свідомості людини та спрямовують її дії у вигідному для суб'єкта впливу напрямку. Використовуючи засоби маніпулювання інформацією, можна знизити довіру до політичних інститутів через дискредитацію їх роботи та акцентування

уваги на неефективності їх діяльності, що поступово знижує рівень легітимності органів державної влади та зумовлює дестабілізацію політичної, економічної чи іншої соціальної ситуації.

Інформаційний війна, поряд з іншим, ставить за мету порушення єдності в суспільстві, провокування розколів, розбрату, ворожнечі між соціальними, етнічними групами. За приклад можна навести діяльність Російської Федерації, яка поступово впроваджувала міф про пригнічення, дискримінацію російськомовного населення в Україні. Цей міф впроваджувався довгі роки, супроводжувався активною інформаційною підтримкою деяких засобів масової інформації, підкріплювався одиночними акціями на його «підтвердження». Як наслідок, був спровокований розкол українського суспільства, чим і скористалась Російська Федерація у 2014 році. У цьому відношенні заслуговує на увагу висновок фахівців Національного інституту стратегічних досліджень: «Російська агресія проти України, анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу розпочали нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилили дію наявних в міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. У разі повернення в умовах глобалізації до «права сили» в міжнародних відносинах (як це намагається зробити Росія за допомогою своєї реваншистської політики) виникає ризик колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої викликатиме подальше неконтрольоване примноження загроз» [54, с. 35].

Під впливом інформації реальний світ перетворюється на віртуальний, уявний, створений професійними технологіями. Сприйняття символічного світу робить людей подібними до віртуальних персонажів. В умовах інформаційних воєн ті, хто займаються інформаційними маніпуляціями, самі незабаром не в змозі відрізнити вигадку від реальності. При цьому кожен новий інформаційний винахід здатен викликати в людини культурний шок, відчуття безпорадності. Будь-яке сенсаційне інформаційне явище здатне

засліпити людину яскравою ідеєю. Саме на такий ефект і розраховані маніпулятивні технології інформаційних воєн. Відтак ефективний захист від інформаційних технологій значною мірою залежить від того, чи вдасться втримати рівновагу між зростаючим впливом інформаційних технологій та здатністю людини до критичного сприйняття інформаційних повідомлень.

Основним суб'єктом в інформаційній війні зазвичай виступають держави та підпорядковані їм органи законодавчої і виконавчої влади. Саме на державному рівні створюються спеціалізовані структури, які розробляють основні напрями інформаційного впливу та відповідного протистояння впливу противника. Йдеться про розвідувальні, контррозвідувальні, інформаційно-пропагандистські служби та про розвідувально-диверсійні підрозділи військ спеціального призначення. Відповідно саме погляди військово-політичного керівництва на рівні держав здатні вирішально впливати на процеси ведення інформаційних воєн. Поряд з цим в інформаційній війні можуть бути задіяні напівдержавні, громадські чи приватні організації як суто національні, так і транснаціональні, у тому числі й екстремістські, терористичні та інші радикальні угруповання. У кожній з таких організацій, залежно від масштабів їхньої діяльності та власних можливостей, може бути своя концепція інформаційної війни, що включає специфіку організації, управління, стратегію і тактику реалізації легальних і конспіративних заходів, таємних операцій, актів інформаційно-психологічної агресії. Фахівці з питань інформаційного розвитку вважають, що до потенціалу інформаційної безпеки слід активно залучати добродійні міжнародні фонди, клуби за інтересами, релігійні організації.

В інформаційній війні значна увага приділяється поширенню через інформаційні канали суперника або інші канали світового інформаційного простору дезінформації або тенденційної інформації. Локальні конфлікти (Ірак, Чечня, Югославія) привнесли нове розуміння в уявлення про сучасні інформаційні війни. Американські військові, зокрема, в Іраку застосували таку технологію як «м'яка військова цензура», що дозволила вилучити з

інформаційного поля повідомлення, в яких виправдовувалась протилежна сторона. Окрім того, «Буря в пустелі» стала першою в історії війною в прямій телетрансляції. Тактика скоординованого проведення наземних військових дій зі спеціальними інформаційними операціями спостерігалася і під час останньої військової кампанії США проти Іраку. В дію вступала американська авіація і ракетні підрозділи з високоточною зброєю, розташовані за межами Іраку на кораблях ВМС США у Перській затоці, що не дозволяло іракцям діяти ефективно у відповідь. Поряд із фізичною шкодою техніці та живій силі чинився великий моральний тиск, що значно деморалізувало не лише особовий, а й командний склад іракської армії. Значна кількість командувачів іракської армії, підданих спецслужбами США психологічній обробці, морально зламалися і почали здаватися разом із підлеглими підрозділами американцям, розраховуючи на милість переможців.

В епоху глобалізації інформаційне протиборство в геополітичному просторі далеко виходить за рамки інформаційного суперництва й засвідчує те, що битва йде за уми і серця людей. Саме цьому підпорядкована система знань і уявлень. У відповідності з цим інформаційна війна означає планомірний вплив на всю інформаційно-комунікаційну систему противника і нейтральних держав з метою формування сприятливого глобального інформаційного середовища для проведення будь-яких політичних і геополітичних операцій, що забезпечують максимальний контроль над ситуацією в певному часі і просторі. Психологи попереджають про небезпеку занурення молодих людей у світ телебачення та інших ЗМІ. У зв'язку з цим у їх свідомості формується прихильність до віртуального світу. Це, поряд з іншим, зумовлює сприйняття всіх інших проявів культури як незначних. Відтак людина інформаційного суспільства може втратити вміння осмислювати сьогодення й майбутнє та перетворитися на слухняний об'єкт інформаційних технологій. Звідси саме молодь постає основним об'єктом маніпуляцій в умовах інформаційної війни.

Інформаційна війна може відбуватися в різних формах та проявах, з використанням різних засобів та каналів надходження інформації, інформаційного впливу та шифрування повідомлень. Частіше за все інформаційний вплив здійснюється через психологічні, маніпулятивні технології, пропаганду, інформаційну обробку населення [70, с. 210]. В умовах масштабних суспільно-політичних трансформацій динамічно змінюються форми та специфіка інформаційного протистояння, що передбачає активізацію засобів радіоелектронної боротьби шляхом перехоплення й розшифровки інформаційних потоків; здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів з наступною їх фальсифікацією чи викраденням; масове подання в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах дезінформації для впливу на осіб, які приймають рішення; одержання інформації від перехоплення відкритих джерел. Як наслідок, телебачення і радіомовлення можуть бути подавлені, їхні ресурси підкорені для використання в кампанії дезінформації. Мережі комунікацій можуть бути заблоковані або недоступні. Операції фондової біржі можуть саботуватися електронним втручанням.

Інформаційна війна не обов'язково має зовнішній вимір, оскільки інформаційні технології домінують і всередині тієї чи іншої країни, змушуючи кожного сприймати певні ідеї, формуючи погляди і світогляд людей, руйнуючи ізсередини соціум. При цьому найбільша небезпека полягає в тому, що «інформаційного ворога дуже важко, а почасти й неможливо розпізнати. В соціально-політичному контексті інформаційна боротьба передбачає: створення атмосфери бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника; маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу; дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрливості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни; зниження рівня інформаційного забезпечення

органів влади й управління, інспірація помилкових управлінських рішень; дезінформація населення про роботу державних органів, підриг їхнього авторитету, дискредитація органів управління; підриг міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами; нанесення збитку життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, оборонній та інших сферах [48, с.172–174].

Інформаційна війна відзначається здатністю динамічно видозмінюватись й набувати ознак психологічної війни (застосування масованої пропаганди, «промивання мізків», інформаційної обробки населення); кібернетичної війни (захоплення комп'ютерних даних, семантичні атаки); війни з використанням потенціалу хакерів (диверсійні дії проти цивільних об'єктів супротивника, тотальний параліч мереж, створення перебоїв у зв'язку, введення випадкових помилок у пересилання даних, зберігання інформації та послуг, таємний моніторинг мереж, несанкціонований доступ до закритих мереж); диверсійно-розвідувальної війни (використання засобів розвідки та вербувальних операцій, збір важливої у військовому відношенні інформації, промислове шпигунство); мережної війни (мережа може бути використана як система раннього політичного попередження, як засіб передачі інформації певним групам у різних регіонах).

В інформаційних війнах з використанням засобів розвідки широко застосовуються різні системи та датчики для спостереження і контролю обстановки на полі бойових дій та наведення зброї на ціль. Поєднання більшої кількості таких датчиків у єдину мережу створює оптимальні можливості для взаємодії родів військ і навіть збройних сил різних країн. Так, радіолокаційна розвідка та засоби підтримки військових з'єднань і частин отримують завдання збирати інформацію про місця розташування станцій радіолокаційних систем супротивника, з тим, щоб завдати потім удару по них. Створення перешкод системам зв'язку супротивника порушує їх нормальне функціонування, знижує ефективність і надійність, а перехоплення інформації сприяє розкриттю планів супротивника.

В сучасному світі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження в усі сфери суспільного життя з кожним роком все більш поширеною є хакерська форма ведення інформаційної війни. Частіше за все вона виявляє себе в диверсійних діях проти цивільних об'єктів, виведенні з ладу комп'ютерних мереж через поширення шкідливого програмного забезпечення, несанкціонованому вторгненні до даних та інформації супротивника, завданні шкоди роботі транспортних мереж, таємному моніторингу за інформаційними мережами та базами. Метою таких атак частіше за все є здобуття певної недоступної у відкритому доступі інформації для досягнення переваги суб'єктами їх застосування або з метою паралізувати роботу певних комп'ютерних мереж, ресурсів, завдати матеріальних збитків чи задля інших цілей. Перспективність війн з використанням хакерів засвідчує зростаюча кількість вторгнень у корпоративні, фінансові та військові інформаційні системи. Ретельно спланована та успішно проведена атака хакерів може викликати порушення роботи телефонної мережі та банківських систем і навіть систем управління промисловістю чи відключення систем енергопостачання та блокування систем управління повітряним рухом. Найбільшу небезпеку в діях хакерів та інших злочинних елементів становить можливість упровадження ними комп'ютерних вірусів у програмні засоби, які керують життєво важливими системами.

У кібернетичних війнах використовуються заздалегідь розроблені моделі з імітації подій і процесів, що відбуваються в об'єктивній реальності. Близьке до реальності кібернетичне моделювання бойової обстановки дозволяє не тільки заощаджувати кошти на навчання і тренування особового складу збройних сил, а й випробовувати нові сценарії бойових дій та тактичні прийоми без людських і матеріальних втрат. За допомогою моделювання та імітації бойових дій у кібернетичному просторі можна довести, що одна зі сторін, яка бере участь у конфлікті, зазнає неминучої поразки. Це може означати, що для неї відпадає необхідність ведення фактичних бойових дій. Ф. Вебстер зазначає: «У наші дні інформація виникає в результаті

відслідковування поведінки противника (чи потенційних противників), урахування власних ресурсів і ресурсів противника, управління громадською думкою у себе в країні і за кордоном. Інформація пронизує всю структуру воєнної машини, чи то йдеться про використання супутників для спостереження за противником, про комп'ютери, які зберігають дані і оцінюють будь-які потреби армії, про «розумну» зброю, яку запрограмовано так, що стрільцеві залишиться тільки «вистрілити й забути». Таким чином, інформація тепер – це не тільки турбота розвідки, яка збирає дані про противника та його ресурси, тепер вона закладена у самій зброї і в системах, що приймають рішення» [248, с. 291].

Отже, в сучасному світі людина оточена інформацією, яка визначає її думки, бачення світу, цінності та поведінку. Розвиток інформаційних технологій зробив усі сфери суспільного життя залежними від них. Інформаційна війна як сучасна форма досягнення політичних цілей, використовуючи засоби психологічного впливу на масову свідомість, останнім часом значною мірою активізувалася. Розвиток глобального інформаційного простору зробив інформацію дієвим владним інструментом та одним із головних чинників управління. Використовуючи методи інформаційної війни, можна змінити політичну владу, впливати на державний механізм управління країною, спровокувати початок громадянської війни, визначати політику інших країн і т. ін. Україна впродовж усіх років незалежного існування так чи інакше зіштовхується з проявами інформаційної війни на своїй території, однак, внаслідок відсутності внутрішньополітичної згоди, виявилась не готовою для вчасного протистояння штучному розколу всередині країни та його використанню Російською Федерацією для реалізації власних геополітичних цілей. Все це спонукає українське суспільство і владу до формування стратегії протидії інформаційній війни та вироблення ефективних механізмів захисту українського суспільства.

1.2.Контроверсійність ЗМІ: ескалація політичного протистояння і розширення комунікаційного простору

У сучасних умовах засоби масової інформації (ЗМІ), зважаючи на суспільну важливість, масовість та доступність, мають величезний вплив на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. Залучаючи громадян до інформаційних відносин, ЗМІ формують певні ціннісно-сміслові моделі для засвоєння їх суспільством і навіть змінюють картину світу загалом. Здатність швидко охоплювати широкі аудиторії дає можливість сучасним мас-медіа трансформувати традиційну систему духовного виробництва в певному напрямі, з приводу чого в розвинутих суспільно-політичних системах панує теза: «Хто володіє засобами масової інформації, – володіє громадською думкою». Недаремно серед численних концепцій зламу ХХ – ХХІ століть найважливішими «були і залишаються концепції постіндустріального та інформаційного суспільства, мережевого суспільства та суспільства знань». Поряд з цим значного поширення набули «такі концепції, як: кіберсуспільства, технотронного, комп'ютерного, віртуального, цифрового, силіконового, хайтек суспільства та багато інших» [104, с. 33].

Функціонування ЗМІ в суспільстві розглядаються в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Вагомими для вивчення проблеми контроверсійності засобів масової інформації є дослідження зарубіжних учених: Е. Берзнейза, П. Бурдье, Л. Гроссмана, Р. Даля, Ж. Елюля, Г. Кіссінджера, Г. Лассуела, М. Лібікі, Д. Маквейла, Н. Негропonte, Х. Рейнгольда, Т. Рони, Ф. Тейлора, Е. Тоффлера, М. Херманна та ін. Питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці вітчизняних дослідників В. Воробйова, Т. Добросколонської, В. Здоровеги, О. Картунова, В. Лизанчука, К. Маркелова, О. Маруховського, В. Миронченка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Чічановського, В. Шкляра та ін. Проблеми формування і реалізації сучасної державної інформаційної політики досліджують В. Горбатенко, О. Гриценко, О. Дубас, Т. Кремень, І. Кресіна, А.

Митко, Г. Почепцов, С. Чукут та ін. Наукові пошуки у сфері інформаційного протиборства, пропаганди, гібридних загроз і ролі в них ЗМІ представлені у роботах В. Беха, В. Іванова, А. Каверіної, Л. Компанцевої, Є. Магди, В. Остроухова, В. Петрика, В. Різуна, В. Хорошко. Дослідження ролі засобів масової інформації в політичній системі всебічно висвітлено у дослідженнях В. Бебика, В. Лісничого, В. Лугового, В. Мартиненка, І. Поліщука, К. Сафіуліної, С. Телешуна, В. Шевченка. Автори звертають увагу на те, що засоби масової інформації не тільки інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми і тим самим беруть участь у соціальному управлінні, забезпечують владі інформаційний супровід. Шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок вони спонукають людину до тих чи інших вчинків. Окремим аспектам ролі ЗМІ у формуванні політичних відносин присвячені праці А. Москаленка, Т. Приступенко, В. Шкляра та інших.

Спираючись на зазначені дослідження, спробуємо розглянути найважливіші напрями, що засвідчують підвищення ролі ЗМІ у виробленні політичної стратегії; розкрити подвійну природу мас-медіа як чинника деструктивного впливу та як засобу консолідації суспільства; осмислити можливості ЗМІ у процесі вирішення загальносуспільних проблем. З'ясовуючи ці питання, слід насамперед привернути увагу до дуалістичного впливу сучасних ЗМІ, на що, зокрема, звертає увагу Г. Штромайер: «Засоби інформації мають певну «подвійну природу», оскільки у них є два різні потенціали: комунікаційно-технічний потенціал (тобто можливість технічного поширення інформації); соціальний потенціал (тобто можливість здійснювати особливий соціальний вплив)» [269, с. 23]. До цього слід додати, що подвійна природа ЗМІ полягає також у здатності справляти на людину й суспільство деструктивний та конструктивний характер.

Рівень розвитку сучасних ЗМІ засвідчує, що світ впевнено прямує до нової історичної фази розвитку людства – інформаційної. Так, американський соціолог Елвін Тоффлер назвав її Третьою хвилею, стверджуючи, що всі люди

вже живуть у ній. Він зазначає: «Усвідомлюємо ми це чи ні, але більшість із нас вже перебуває в новій цивілізації, чинячи їй спротив, або створюючи її» [305]. Основними продуктами виробництва постіндустріальної епохи стають інформація та знання. Сировинний і енергогенеруючий сектори втрачають провідні позиції з часу глобальної світової кризи 2008 року. На зміну їм приходять компанії, пов'язані з розробкою та виробництвом комп'ютерної техніки, програмного забезпечення до нього й упровадженням технологій, що забезпечують функціонування процесів збору, збереження, пошуку, передачі, накопичення, безпеки, захисту, тиражування інформації, а також доступу до неї.

Інформаційна війна – поняття, яке все більше набирає популярності не лише в репортажах різних ЗМІ, а й стає невід'ємною складовою політичної науки. Прискіпливе дослідження даного явища дозволяє по-новому розглядати політичні конфлікти, аналізувати виборчі кампанії, і, безумовно, відслідковувати дискредитаційні кампанії. Але, на превеликий жаль, подібні розробки невідомі широкому загалу. Ними цікавляться або інші науковці, або конкретні політичні актори, які в подальшому використовують їх задля досягнення певних політичних цілей. Як показує практика, уявлення про інформаційну війну у громадян формуються на основі відповідних матеріалів у ЗМІ. Більше того, подання такого роду матеріалів може бути не чим іншим, як елементом або засобом ведення інформаційного протиборства. Тому важливо виявити і проаналізувати, як саме висвітлюється явище інформаційної війни у тих чи інших ЗМІ для усвідомлення мети подібних публікацій та вироблення (за потреби) або адекватної відповіді, або їхнього коригування. Особливістю західних ЗМІ є те, що вони транслюють інформацію, яку потім використовують ЗМІ інших країн світу. Це зумовлюється, не зважаючи на всі заперечення такого явища як європоцентризм, політичною і цивілізаційною першістю ЄС та США. Тому цілеспрямоване вторгнення в інформаційний простір Заходу дозволяє отримати значно більше можливостей, ніж у конкретній локальній

інформаційний простір. Щоправда, найбільша ефективність досягається завдяки одночасній інформаційній експансії на Захід та в інформаційне поле конкретної країни. Прикладом цього є анексія Криму та початок російської агресії на Донбасі.

Перш за все, у межах даного дослідження розглядатимуться конкретні приклади публікацій по темі інформаційної війни у таких популярних західних ЗМІ як Deutsche Welle, BBC, The New York Times, The Washington Post, CNN та The Guardian. Також доречно використати напрацювання таких дослідників як М. Лібікі, Дж. Аро, Ф. Вебстер та Д. К. Туссу щодо розуміння явища інформаційної війни в ЗМІ. Але варто зауважити, що комплексних напрацювань саме по темі інтерпретації концепту інформаційної війни в західних ЗМІ немає. Дослідження, здебільшого, концентруються на виявленні прикладів негативного ворожого інформаційного впливу, аналізі наявних і можливих наслідків, а також на виробленні практичних рекомендацій протидії. Тому нашим завданням, поряд з іншим, є розкриття варіантів інтерпретації інформаційної війни у західних ЗМІ.

Починаючи розгляд окресленої проблематики, варто навести визначення поняття «інформаційна війна». Враховуючи, що мова йде про західні ЗМІ та інформаційний простір, доцільно послуговуватися поглядами західних вчених. М. Лібіккі не визначає інформаційну війну як окреме явище. Вчений вважає, що вся сукупність різного роду форм ведення інформаційного протистояння, наприклад, хакерські війни, електронні війни та психологічні війни і утворюють інформаційну війну [296, s. 10]. Фінська дослідниця Дж. Аро говорить, що інформаційна війна – це стратегічний ряд інформаційно-психологічних операцій, що проводяться державою, які впливають на думки, ставлення, дії об'єкту щодо підтримки політичних цілей лідерів країни [273, s. 122]. За великим рахунком тут мова йде про процес формування громадської думки. Британський соціолог Ф. Вебстер зазначає, що інформаційна війна прийшла на зміну індустріальній війні, і характеризується наступними ознаками:

-не вимагає масової мобілізації населення. Традиційні солдати поступаються так званим «воїнам знання», які є спеціалістами у використанні комп'ютеризованих технологій;

-відбувається зміна військових інститутів, які починають виконувати більше спеціалізовані та технічно вимогливі ролі;

-війни як такі стають миттєвими;

-інформаційна війна вимагає більш ретельного планування, оскільки ефективність її ведення вимірюється швидкістю гнучкого реагування. Мова йде про збільшення масивів інформації, потрібної для ведення війни, та потреби її швидкої обробки;

-враховуючи, що в інформаційних війнах, на відміну від індустріальних, широкі маси населення не беруть безпосередньої участі, важливим стає досягнення контролю над ЗМІ як трансляторами інформації;

-в інформаційній війні належна увага приділяється «управлінню сприйняттям» населенням внутрішніх справ та ситуації у світі [311, s. 62–64].

Як можна зрозуміти, британський вчений, як і його фінська колега, приділяє значну увагу формуванню громадської думки та контролю над ЗМІ. Щоправда, якщо Дж. Аро концентрується на інтернет-просторі, то Ф. Вебстер говорить про ЗМІ в принципі й торкається питань кіберзахисту. Тобто, його погляд дещо ширший. Британський дослідник Д. К. Гуссу наголошує на важливості переходу ряду потужних телеканалів, таких як CNN та BBC на формат новин 24/7 [304, s. 119]. Це дозволяє створювати у глядачів атмосферу обізнаності та постійної включеності в ту чи іншу ситуацію. Як наголошує вчений, закономірно найбільшим попитом користуються не хороші новини, а відомості про смерті, насильство та руйнування, спричинені або природними катаклізмами (землетруси, повені, урагани), або людськими (війни, бунти, вбивства) [304, s. 124]. Така ситуація не є новою, оскільки й раніше суспільства завжди цікавилися перебігом військових конфліктів чи революцій. Але британський вчений акцентує увагу на тому, що останнім часом з'явилися певні канони висвітлення війн у телебаченні. Всі вони базуються на

використанні розважального контексту. Як говорить, Д. К. Туссу, це призводить до десенсибілізації аудиторії по відношенню до трагедії і жахів війни [304, s. 124]. Одразу варто наголосити, що британський дослідник веде мову про висвітлення «традиційного» збройного конфлікту, але його думка є важливою для розуміння ведення інформаційної війни у західних ЗМІ. За великим рахунком, десенсибілізація теж є одним із засобів інформаційного протиборства, оскільки в даному випадку спрацьовує відмежування більшої частини суспільства від бойових дій, про яке говорить Ф. Вебстер в контексті інформаційної війни.

Отже, розкривши погляди обраних західних вчених, якими описуються декілька проявів інформаційної війни (інтернет-ЗМІ, телебачення, кіберпростір) варто перейти до розгляду прикладів висвітлення даного явища у західних ЗМІ. Одразу слід зауважити, що, безумовно, у більшості випадків в контексті інформаційного протиборства згадується Росія, рідше – ісламські терористи. Перш за все, це отримує вираження в ряді програмних документів ЄС і США. По-друге, про це пишуть самі західні вчені. Наприклад, раніше згадувана Дж. Аро. Показово, вона заявила, що в ході досліджень інформаційного впливу РФ (фабрики тролів) зіткнулася з опором фінських прокремлівських пропагандистів, метою діяльності яких була дискредитація результатів її напрацювань [273, s. 122]. В результаті деякі з них у 2018 р. були засуджені до ув'язнення та сплати значних штрафів. По-третє, власне ряд популярних західних ЗМІ таких як The Guardian, CNN, DW періодично присвячує певні матеріали інформаційному протистоянню з Росією. Їхня діяльність у даному контексті стала нормою.

Найдавнішою зі статей обраних для даного дослідження західних ЗМІ є публікація DW авторства М. Хартлепа датована 11.06.2014 р., тобто, майже через два місяці з моменту початку війни на Донбасі⁸. [306]. Лейтмотивом матеріалу є обґрунтування факту того, що в Україні відбувається не лише збройний конфлікт, а й інформаційна війна. Основними її проявами є (були на той момент):

-складність отримання інформації через упередженість ЗМІ – головною причиною називається олігархічний контроль. Тут варто зауважити, що дана особливість українських ЗМІ негативним чином відображається на загальному рейтингу свободи слова в Україні;

-російська пропаганда – наводиться приклад з проблемою іменування бойовиків «сепаратистами», «терористами» чи «борцями за свободу», а також начебто з кримськими татарами, які масово голосують на псевдореферендумі у Криму [306].

Варто звернути увагу на те, що матеріал мав здебільшого описовий характер з короткою аргументацією. Враховуючи, що події лише набирали розмаху, явище інформаційної війни розкривається майже виключно з позиції російської пропаганди на телебаченні. Але важливою тут є сама згадка про інформаційну війну, яка у даній публікації ототожнюється з поданням брехливої інформації та ускладненням доступу до ситуації.

Наступним вартісним матеріалом є стаття С. Енніса на BBC, датована 16.09.2015 р. Як і вище описана публікація на DW, вона розкриває інформаційну війну на прикладі російської пропаганди на телебаченні. Проте тут основний акцент робиться на джерелах такого інформаційного впливу (телеканал RT), наведенні фактів збільшення фінансування Росією телеканалу RT та інформаційного агентства «Россия Сегодня» та згадці заходів протидії з боку ЄС (створення антипропагандистських сил, регулювання інформаційного простору в Литві та Латвії, плани Естонії запустити телеканал, спрямований на російськомовних жителів країни) [301]. Особливістю цієї статті є те, що автор намагається донести до аудиторії неприємну думку – Росія випереджає Захід в інформаційній війні й отримує з цього дивіденди у вигляді важелів впливу на процеси формування громадської думки у світі.

Між цими двома публікаціями 7.07.2015 р. вийшов рерайт матеріалу британського політолога М. Галеотті, спеціаліста з російських спецслужб, у британському виданні «The Guardian». Вчений вважає, що можливості Росії у

веденні інформаційної війни значно перебільшені. Ним це обґрунтовується наступним чином:

-негативне сприйняття Росії у Європі між 2013 і 2014 рр. зросло з 54% до 74% опитаних;

-недовіра до своїх політиків є природною, а не сформованою трансляторами російських меседжів;

-певні успіхи Росії в інформаційному протиборстві зумовлені внутрішніми проблемами ЄС, а не винятковістю чи потужністю її інформаційних засобів. Дослідник наголошує, що деякі заходи Москви в даному контексті є відверто незграбними;

-відсутність органічного поєднання кібератак та формування громадської думки. Зухвалістю перших Росія сама себе дискредитує;

-і Росія, і Захід забувають про те, що інфосфера – це не поле бою, де можна вести повністю підконтрольні кампанії. Це, скоріше, какофонічний форум на якому змагаються численні голоси за право бути почутими [303].

Матеріал М. Галеотті цінний тим, що він демонструє альтернативний погляд, не підважуючи в цілому загрозу російського інформаційного впливу. Наприклад, вчений чітко говорить про успіхи російської пропаганди по відношенню до війни на Донбасі – від світу приховувалася інформація щодо справжнього перебігу подій [303]. Також подається більш широкий погляд на ті заходи й інструменти, які застосовує Росія – це не лише телебачення, а кібератаки, залучення фабрик тролів, використання внутрішніх протиріч в ЄС і т. д. По суті цілєю такої статті є не стільки нівелювання небезпеки з боку РФ, скільки досягнення реального оцінювання такої небезпеки з подальшою організацією адекватної відповіді.

Окрім подій на Донбасі, тема Росії та інформаційної війни висвітлюється в контексті її можливого втручання у вибори. Останнім значним матеріалом щодо цього є публікація авторства Е. Накашіми у всесвітньо відомому «The Washington Post», датована 25.12.2019 р. Вона присвячена питанню розробки Кібернетичним командуванням США тактик протистояння спробам

втручання РФ у президентські вибори 2020 р. [307]. Як відомо, тема зв'язку з Росією та втручання у вибори 2016 р. є вкрай чутливою для президента США Д. Трампа, тому йому важливо формувати громадську думку у контексті захищеності американців від будь-яких негативних інформаційних впливів з боку Росії. Власне про це згадується у статті. Показово, що сам матеріал, на відміну від раніше зазначених європейських, подається у вигляді роз'яснення. Так, журналістка пояснює різницю між психологічними операціями, які США проводили у Перській затоці, та заходами протидії в мережі Інтернет. Також висвітлюються імовірні способи боротьби з російськими хакерами, такі як попередження про публічне розкриття їхньої діяльності, блокування роботи серверів, пов'язаних з ними і т. і. Навіть мова йде про обмежені кібер-операції проти окремих російських політиків і олігархів¹⁴. [307]. У формі роз'яснення також представлена стаття К. Свішер, опублікована 18.12.2018 р. у виданні «The New York Times». Її основним мотивом є просвітництво, а саме – як користувачам соціальних мереж, таких як Facebook та Twitter, протистояти спробам негативного інформаційного впливу [286].

Прикладом некоректного використання поняття «інформаційна війна» є матеріал Х. Колд на CNN щодо загострення протистояння між опозицією та владою у Венесуелі у травні 2019 р. Стаття починається з того, що паралельно сутичкам у Каракасі розгортається інформаційне протиборство у соціальних мережах та телеканалах. Але сама публікація здебільшого описує блокування владою доступу до ряду соціальних мереж та інтернет-видань [289]. Безумовно, такі кроки можна розцінити як елемент інформаційної війни, проте в даному випадку концентрується увага не на процесі протиборства у Інтернеті чи на телебаченні, а на типовому для авторитарних країн обмеженні нормального доступу до інформаційного простору. Такого роду публікації засвідчують доволі тривіальну проблему – про явище інформаційної війни говорять всі і настільки часто, що дане словосполучення намагаються використати при будь-якій нагоді. У свою чергу це дійсно, як зазначив М. Галеотті, породжує своєрідну параною [303]. Також не слід забувати про

банальний клікбейт – побудову заголовку з ціллю заманювання більшої аудиторії до переходу на публікацію.

Отже, у широкому сенсі інтерпретація концепту інформаційної війни в ряді західних ЗМІ співпадає з поглядами вчених. Як вже зазначалося, видання згадують такі її прояви як пропаганда, фабрики тролів, кібератаки, маніпулювання інформацією, обмеження доступу до каналів інформації тощо. Але очевидно, що публікації у ЗМІ не можуть і не мають повною мірою формувати наукове уявлення щодо даного явища. В контексті формування громадської думки в потрібному напрямку основним завданням таких матеріалів має бути роз'яснення та ознайомлення з можливими заходами негативного інформаційного впливу супротивника. Як вже зазначалося, на цьому акцентують увагу американські ЗМІ. У свою чергу європейські надають здебільшого опис тих чи інших проявів інформаційної війни, констатуючи факт самого процесу. Особливо показовою у даному випадку є публікація М. фон Гайна на DW щодо висвітлення фактів російської дезінформації та пропаганди стосовно коронавірусу [279]. Тобто, маємо два варіанти інтерпретації даного концепту:

-роз'яснювальний, який ґрунтується на розкритті конкретних складових інформаційної війни (таких як психологічні операції, кібератаки), їхнього інструментарію та можливих шляхів протистояння;

-описовий, який базується на констатації факту ведення інформаційної війни у таких напрямках як пропаганда, дезінформація, створення псевдоновинних агентств і т. д.

По суті, за кожним з них стоять свої концепції формування громадської думки. Наприклад, американцям завжди доводиться факт того, що їхній інформаційний простір у безпеці. Європейців, за великим рахунком, попереджають про можливість негативного інформаційного впливу, коротко ознайомлюючи їх з його проявами. У даному контексті некоректно висловлюватися щодо правильності одного варіанту чи хибності іншого, оскільки можна навести успішне протистояння російській інформаційній

експансії як США, так і таких країн ЄС як Латвія, Литва та Естонія. Більш нагальним завданням має стати уникнення використання словосполучення «інформаційна війна» при будь-якій нагоді та відмова від параноїдального сприйняття ситуації інформаційного протиборства. Небезпека першого полягає в тому, що інформаційна війна починає сприйматися несерйозно, часті згадки про неї відверто обтяжуватимуть аудиторію. У свою чергу параноїдальне сприйняття знижує можливості адекватної протидії негативному інформаційному впливу супротивника, оскільки у такому стані складно оцінити реальні загрози та вміло використати наявні ресурси. У будь-якому разі важливим є те, що в західних ЗМІ тим чи іншим чином явище інформаційної війни залишається у полі зору і його висвітлення використовується для забезпечення меншої вразливості громадської думки перед інформаційним впливом супротивника.

Лідерами ринку комп'ютерних інформаційних технологій є, переважно, американські компанії: Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, Alphabet, IBM, Intel. Вони складають суттєву конкуренцію нафто- та газовидобувним гігантам. Ще однією сенсацією стала поява в першій десятці світових рейтингів маловідомої в Україні китайської компанії State Grid, що займається альтернативною енергетикою (сонячні батареї, вітрові генератори тощо). Незважаючи на те, що основний прибуток цієї компанії припадає на традиційні види палива, стійка тенденція до переходу на відновлювані джерела енергії вже очевидна.

Ці факти можуть свідчити про зміщення світової економічної кон'юнктури від вуглеводнів до сфери інформаційних технологій (ІТ), що є важливою ознакою постіндустріального суспільства. Це підтверджує стрімкий розвиток криптовалют, що базуються на відкритому вихідному коді системи Bitcoin та ін. Так, китайські банки: Industrial & Commercial Bank of China Ltd, China Construction Bank, Agricultural Bank of China, що посіли в рейтингу Forbes Global 2000 за 2016 рік три перші місця, активно працюють над доцільністю й ефективністю застосування у власних інтересах електронної

валюти [283]. Відповідна ситуація загострила фінансові протиріччя в Китайській Народній Республіці і влада була змушена запровадити низку обмежень щодо обігу криптовалюти. Уряди інших держав також напружено вивчають можливі наслідки фінансово-інформаційної революції.

Сучасні інформаційні технології сприяють глобальній інформатизації, що об'єднує всі країни світу в один цілісний інформаційний простір. Демасифікація суспільства означає, що між соціальними інститутами має відбутися обмін значно більшим обсягом інформації, включаючи корпорації, для того, щоб підтримувати рівноважні взаємозв'язки між ними. Методи виробництва підсилюють прагнення корпорацій отримувати більше інформації у вигляді вихідного матеріалу. Оскільки інформація стає стрижнем виробництва, то кількість «інформаційних менеджерів» у індустрії стрімко зростає, а корпорація, в разі потреби, впливає на інформаційне оточення так само, як на фізичне і соціальне [305]. Очевидно, що в таких умовах особливого значення набувають засоби масової інформації.

Вплив ЗМІ на інститути влади полягає у збиранні, пошуку, обробці, модифікації, збереженні та поширенні інформаційних потоків у планетарних масштабах. Суб'єкт, відповідно до поставлених завдань, вдається до інформаційних операцій, що полягають в оперуванні відомостями з метою досягнення стратегічних переваг над противником. Канали ЗМІ в цьому випадку виявляються ефективним інструментом інформаційної боротьби, а поширені ними повідомлення є інформаційною зброєю.

Роль ЗМІ у світовій політиці від початку їх виникнення була особливою. Оскільки аудиторія найбільших інформаційних каналів не обмежувалася кордонами власної держави. Мас медіа прагнули поширити свій сигнал на максимально можливу відстань, територією інших країн. Під впливом їх повідомлень змінювалася й людина. Нові засоби масової інформації збільшили обсяг своїх відомостей, передачі зображення та звуку на далекі відстані. Під впливом змін, що відбувалися, зникало містечкове сприйняття світу, пробуджувалася національна свідомість [305].

Розширюючи своє мовлення, ЗМІ отримали інструмент впливу на внутрішні процеси в інших державах через свою лояльну аудиторію. Наступним етапом стало збільшення кількості каналів, із яких споживач формував власне бачення (сприйняття) стану оточуючого середовища та світу. Наприклад, дитина поповнювала свій образний ряд не лише з природи та від людей, а й із газет, популярних журналів, радіо і, згодом, від телебачення. У всьому іншому церква, держава, сім'я та школа продовжували говорити в унісон, тобто, по суті, одне й те ж. Із плином часу засоби масової інформації стали гігантським «гучномовцем». Їхня потужність використовувалася в регіональних, етнічних, родових і лінгвістичних напрямках для стандартизації образів у розумовому потоці суспільства [305].

Можливості ЗМІ, як інструменту впливу на об'єкт, почали використовувати в Першій світовій війні для розповсюдження пропаганди. Пресу та кіно пристосували для військових потреб у Європі та США. Результати, які були отримані, породили ідею, що ЗМІ є потужним інструментом агітаційної діяльності [25]. В цьому контексті доцільно згадати виникнення потужних державних радіостанцій і відповідно систем радіоцензури й радіоборотьби. Принципово важливим завданням стало донесення власного сигналу в закриті ворожі інформаційні системи, руйнуючи їх із середини. Протилежна сторона, навпаки, намагалася не допустити розповсюдження інформаційних потоків супротивника своєю територією.

Із виникненням радіостанцій набуло сучасних рис інформаційне протистояння. Проблематику радіоборотьби розкриває в своїх роботах литовський науковець і журналіст Р. Плейкіс. Він зазначає, що на початку минулого століття в Європі спалахнула справжня інформаційна радіовійна. Першість у сфері приглушення належить Німеччині й Радянському Союзу. Так, наприкінці 20-х років Берлін блокував радіо Комінтерну, а в 1931 році СРСР приглушував передачі Румунського радіо. З 1934 року Австрія транслювала шуми на хвилі Берліна. В 1936 році Італія глушила передачі з Лондона, спрямовані на Абіссінію. У 1937 році спалахнула радіовійна між

Москвою та Мадридом. У 1938 році СРСР глушив іномовлення радіо Німеччини, а німецький Рейх придушував передачі Московського радіо та Бі-Бі-Сі (British Broadcasting Corporation – BBC) німецькою мовою [98].

Потенціал впливу медіа на маси продовжили застосовувати комуністи в Радянському Союзі та нацисти в Німеччині під час Другої світової війни [299]. У 1940 році Радянський Союз почав систематичне приглушення радіо Ватикану. У 1941–1945 роках відбувалися ефірні битви між СРСР і Німеччиною. Наприклад, Берлін передавав на хвилях Москви й Лондона короткі ворожі коментарі, на що опоненти відповідали симетрично. У 1946 році тривало обопільне заглушування передач Москви та Мадрида. Із 3 лютого 1948 року почалося широкомасштабне заглушування передач «Голосу Америки» (Voice of America – VOA), а 13 квітня – передач BBC з Лондона [185].

Роль і функцію пропаганди, а отже й ЗМІ у військовому протистоянні чітко окреслив на початку ХХ століття Г. Лассуел. Він зазначав: історія війни свідчить, що сучасна війна повинна вестися на трьох фронтах: військовому, економічному і пропаганди... Пропаганда, що застосовується одночасно з іншими знаряддями боротьби, підриває основи військових і цивільних сил ворога та розчищає шлях залізного кулаку з людей і металу... Пропаганда є в цьому випадку пасивним допоміжним знаряддям, головна функція якого полягає в тому, щоб знищити у ворога бажання боротьби, вселяючи зневіру, розчарування й розбіжність» [294, с. 214–215]. Розвиток інформаційних технологій ХХІ століття розширив можливості пропаганди й дав змогу широко використовувати інформацію як зброю.

Нерідко ЗМІ виступають лише засобом досягнення влади, розповсюдження недостовірної інформації.

Маніпулятивні можливості сучасних ЗМІ постійно розширюються з розвитком інформаційних технологій. Це безперервний процес, який вже неможливо зупинити. Відтак зростають загрози для всіх країн світу, оскільки нова глобальна система комунікації ще більше відкриває та робить вразливою

кожну націю для впливу ззовні. Наприклад, канадці були стурбовані тим фактом, що близько 70 американських телестудій передавали програми для Канади. Важливо розуміти, що ця форма вторгнення ніщо в порівнянні з можливостями систем комунікації, заснованих на застосуванні супутників, комп'ютерів, телетайпів, кабельних систем.

Як зазначає американський сенатор Джордж Макговерн, один із способів завдати удару по нації – це обмежити потік інформації, обірвавши контакти між квартирами та іноземними гілками міжнародних фірм, спорудити інформаційну стіну. Так у інтернаціональній лексикон увійшла нова сутність – «інформаційний суверенітет» [300]. Водночас спроби окремої нації перекрити потік даних ззовні можуть сприяти не розвитку, а підриву її економіки. Крім цього, кожен технологічний зрив відкриває націю для вторгнення ззовні.

Розвинена система комунікацій розширює можливості для маніпуляційних технологій ЗМІ, що стали доступні не лише для економічно потужних держав світу, а й інших суб'єктів політики з відносно скромними фінансовими можливостями. Так, експлуатуючи супутникове мовлення (DBS), лідерів однієї держави не потрібен дозвіл від зарубіжних колег на пряме спілкування з громадянами інших країн. Ця опція доступна кожному за прийнятною ціною. Супутникове телебачення 150-канального DBS, що розпочало мовлення на Північну Америку наприкінці 1994 року, коштувало приблизно 1 мільярд доларів, а наступні версії, можливо, коштуватимуть дешевше. Наприклад, транспондер DBS над Азією може бути орендований за 2 мільйони доларів США на рік, що перебуває в межах фінансових можливостей курдів, радикальних шиїтів, сикхів, бірманських гірських племен, які можуть забезпечити трансляцію своїх повідомлень на величезну аудиторію цілодобово [300].

Із розвитком інформаційних технологій змінюється й підхід до розуміння власне інформаційної війни. Дослідники розкривають це явище в сучасному сенсі наступним чином. Інформаційна війна (information warfare –

IW) – це концепція, що включає використання та управління інформаційними та комунікаційними технологіями (information and communication technology – ICT) для досягнення конкурентних переваг над супротивником. Інформаційна війна може включати в себе збір тактичної інформації, перевірку на дійсність власної інформації, розповсюдження пропаганди або дезінформації для деморалізації або маніпуляції ворогом і громадськістю, підриваючи якість інформації про супротивників, а також унеможливлення отримання інформації недружніх сил. Інформаційна війна тісно пов'язана з психологічною війною (psychological warfare) [299].

Масові комунікації – одна з найголовніших складових політичного процесу. Сьогодні в постіндустріальних країнах світу утверджується модель інформаційного суспільства, в якому знання все більше підкоряють силу та багатство й стають визначальним фактором функціонування влади. Звичайно, традиційні ресурси влади не зникають із політичної діяльності, але вони все більше поступаються інформації, оскільки в сучасних умовах володіти важливою інформацією – означає мати владу над суспільством. Саме з цим пов'язане використання соціальних медіа (Фейсбук, Твіттер, Ютуб та ін.) як чинника політичної мобілізації. У зв'язку з цим виокремлюються три головні фактори, що сприяють ефективності задіяння цього ресурсу: «почуття можливості впливати на загальний процес; відчуття участі в колективній справі – ти не один на один із системою, разом вас багато; емоційне піднесення від процесу» [119, с. 75]. Соціальні медіа відкривають широкі можливості для формування уявної реальності; руйнування ідеологічної матриці, що утворює й підтримує існуючий соціальний порядок; розширення спектру політичної діяльності через створення нових форм громадянської участі.

Роль ЗМІ у політичній стратегії набуває досить великого значення, оскільки нинішні суспільства пронизані інформаційними потоками. Зважаючи на це, А. Митко зазначає: «Здатність ЗМІ формувати масову й індивідуальну свідомість, управляти поведінкою людей у суспільстві перетворює їх на найефективніше з існуючих знарядь влади. Ця ситуація знайшла своє

відображення в спеціальному терміні –«медіакратія» («влада медіа»). При медіакратії засоби масової інформації вже не просто відбивають й інтерпретують дійсність, а створюють її» [155, с. 93]. І це відбувається не лише в політиці, а й у повсякденному житті. Інформатизація політики та її вплив на громадян відбуваються на новому глобалізованому рівні. Цей процес є неперервним і набуває геополітичного значення, оскільки громадянське суспільство та політична сфера все більше охоплюються соціальними мережами, мас-медіа та інформаційними ресурсами. Прискорений процес побудови інформаційного суспільства можна очікувати тоді, коли завдання щодо розвитку інформатизації та її забезпечення реально стануть першочерговими державними пріоритетами.

У більшості випадків мас-медіа не можуть диктувати людям, що думати, але зазвичай вони вміло підказують їм, про що думати. І гострота реагування політичних структур на виступи засобів масової інформації пов'язана насамперед з їх досить високою здатністю впливати на суспільну думку. Чим ширша сфера дії засобів масової інформації, тим більший вплив їм приписується і тим наполегливіше політичні структури прагнуть контролювати мас-медіа. І навпаки, чим вужче поле діяльності інформаційних засобів, тим слабша потреба реагувати на них з боку політичних структур.

Спроби контролю за інформацією можна розглядати як результат протистояння певних груп, що представляють інтереси різних політичних сил. Відповідно, засоби масової інформації нерідко опиняються в центрі боротьби між різними групами інтересів і перетворюються на мішень для критики. Найчастіше причина критичних виступів у бік засобів масової інформації пов'язана з невдачею певних суб'єктів політики у торгах за встановлення ключових тем «порядку денного» розвитку суспільства.

Українські засоби масової інформації в умовах глобалізації не витримують конкуренції з впливами іноземних держав. Відповідно в масову свідомість вкидаються чужі українському суспільству ідеали та цінності, що фактично розмивають державну мову, духовність, історичну пам'ять і,

зрештою, підривають українську державність. Світовий досвід переконливо засвідчує, що запорукою стійкості, незалежності держави є її власний інформаційно-культурний простір.

Потужний тиск на інформаційне середовище України здійснюється як зі Сходу, так і із Заходу, оскільки в умовах глобалізаційних процесів важко ізолюватися від зовнішнього світу. Національний інформаційно-культурний простір переважно заповнений продуктом неукраїнського походження: низькопробні розважальні кінофільми, бойовики, аморальна реклама підривають духовне й інтелектуальне здоров'я нації, зумовлюють девальвацію гуманістичних цінностей, національних традицій. Небезпека зовнішніх впливів полягає в тому, що національну самобутність суспільства за таких умов досить легко можна втратити й потрапити під вплив інших культур. За цих умов збереження культурних традицій, національного менталітету та національної культури стає першочерговим завданням. І ЗМІ можуть відіграти вирішальну роль у процесі консолідації суспільства. Від захищеності інформаційного простору значною мірою залежить успіх реалізації стратегічних національних завдань.

Отже, ЗМІ здатні відігравати деструктивну роль, підривати його соціально-психологічну стійкість шляхом створення і просування у масову свідомість негативних ціннісних образів, чужих національній культурі ідеалів і цінностей. Тому суспільство й держава повинні постійно дбати про нейтралізацію регресивних тенденцій в інформаційно-аксіологічному полі й мобілізувати ресурсний потенціал ЗМІ для формування такої ціннісної системи, яка змогла б забезпечити духовну єдність суспільства. Відповідно необхідною умовою суспільно-політичного розвитку є інформаційна безпека. Розрізняють три рівні її забезпечення: «рівень особи (формування раціонального, критичного мислення на основі принципів свободи вибору); суспільний (формування якісного інформаційно-аналітичного простору, плюралізм, багатоканальність в отриманні інформації, незалежні потужні ЗМІ, які належать вітчизняним власникам); державний (інформаційно-аналітичне

забезпечення діяльності державних органів, інформаційне забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики на міждержавному рівні, система захисту інформації з обмеженим доступом, протидія правопорушенням в інформаційній сфері, комп'ютерним злочинам)» [237, с. 377].

Ця проблема є особливо актуальною сьогодні для України, перед якою стоїть завдання консолідації поліетнічного українського суспільства в єдину політичну націю з високим рівнем національної свідомості та з формуванням визначальної ролі ЗМІ у політичному та інформаційному просторі. Оскільки діяльність засобів масової інформації буде і надалі незмінно зростати й посилюватися, впливати на всі сторони життєдіяльності суспільства і держави, завдання полягає в тому, щоб ця діяльність відповідала українським національним інтересам, сприяла утвердженню незалежної Української держави. При цьому слід зважати на те, що кожна країна має власну історію налагодження взаємовідносин між владою, ЗМІ й суспільством. Аналіз теоретичних концепцій політичної комунікації засвідчує виокремлення двох її типів: 1) комунікації «згори», ініціатором якої виступає влада, що інформує громадян про свої рішення; 2) комунікації «знизу», ініціатором якої виступає суспільство у формі громадських об'єднань. В Україні процес створення інформаційно-комунікативної моделі відносин має ознаки обох типів.

Поряд з деструктивною специфікою ЗМІ в сучасних умовах чинять значний вплив на процеси формування національної свідомості та політично-стратегічного планування, оскільки вони виступають вагомим засобом створення історико-культурного інформаційного простору держави, який, по суті, є тим духовно-ідеологічним цілим, що скріплює народ у політичну націю. Через ЗМІ передається необхідна державно-політична, соціально-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. На національній мережі засобів масової інформації значною мірою базується державна самосвідомість, доповнюючи відповідні зусилля інтелігенції та політичної еліти щодо активізації громадської думки. В цьому контексті Л. Леонтєва слушно зазначає: «У демократичному суспільстві управління соціальними процесами

передбачає вплив саме на громадську думку. Важливу роль у цьому відіграють засоби такого впливу та носії масової інформації. Вони стають важливим компонентом демократичних форм управління соціально-політичними процесами, оскільки громадська думка є зворотним зв'язком між владою та соціумом, остаточним результатом чого стає волевиявлення народу» [129, с. 3].

Потребу в інформації кожна людина відчуває і формує або самостійно, з огляду на об'єктивну необхідність чи доступ до інформації, або під впливом ЗМІ з їх здатністю формувати інформаційну залежність. До того ж розвиток електронно-інформаційних технологій, що створює штучне інформаційне середовище, «набагато випереджає осмислення людиною того, що відбувається, й побудову відповідної картини світу» [182, с. 3]. Невідповідність інформації реальним потребам масової аудиторії може призвести до психологічної неврівноваженості суспільства, що, у свою чергу, спричиняє проблеми соціального характеру в країні. Сьогодні у сфері теорії та практики мас-медіа існує думка, що журналістика творить власну реальність, яку варто оцінювати з погляду корисності для опанування її людиною.

Володіння інформацією, розпоряджання даними та спрямування інформаційних потоків збільшують можливості для політичної діяльності. З огляду на це, засоби масової інформації є надзвичайно важливим елементом комунікативного процесу, оскільки вони здатні підвищувати довіру громадськості до певної діяльності. У розвинених демократичних країнах сформувалася так звана стратегія управління новинами, яка останнім часом активно застосовується на урядовому рівні. У зв'язку з цим в урядів з'являється «суттєва перевага над їх суперниками». Хоча для цього вони мають володіти «достатньою кількістю ресурсів, щоб найняти співробітників, а також коштів, щоб покрити процес розповсюдження інформації». За рахунок цього уряди «здатні забезпечити собі левову частку часу й репортажів у газетах і на телебаченні» [132, с. 185]. Стратегія управління новинами передбачає чітке дотримання загальноновизнаних правил і стандартів.

Ігнорування їх може потягти за собою численні проблеми, основною з яких є втрата довіри масового суспільства.

Роль організації, групи людей, конкретної людини може полягати у простому висвітленні певних заходів, організованих особою, організацією, партією, кандидатом, благодійним фондом тощо, а також у розробці стратегії використання ЗМІ на певний період. Просвітницька роль ЗМІ у громадянському суспільстві може полягати в розповсюдженні повідомлень, що заохочують широку громадську підтримку соціально орієнтованих проєктів, а також у сприянні мобільному вирішенню гострих соціальних і поточних проблем. Разом з тим представники громадських і благодійних організацій, налагоджуючи інформування громадськості через ЗМІ, повинні пам'ятати, що змагання між різними групами за їх прихильність та підтримку збільшує можливості для ефективного вирішення загально значущих проблем. Водночас, слід пам'ятати, що внаслідок емоційно-психологічного тиску ЗМІ може втрачатися контроль над суспільною поведінкою. Широке використання нових інформаційно-комунікативних технологій сприяє маніпуляціям інформацією, що значною мірою спричинює самоізоляцію та відчуження людей.

Одним із найпопулярніших різновидів новітніх медіа є соціальні мережі. Їх активне використання українськими політиками почалося не так давно. На своїх сторінках у соціальних мережах політики діляться власними успіхами, висловлюють думки з приводу конкретних подій, полемізують тощо. Загальновідомо, що в наш час ЗМІ справляють вагомий вплив на громадську свідомість. Здатність швидко й майже тотально охоплювати широкі аудиторії дає їм можливість трансформувати традиційну систему духовного виробництва. У зв'язку з цим останнім часом до видань, які виходять тільки в Інтернеті, стали додаватися традиційні ЗМІ. Тобто газети, журнали, і навіть телебачення та радіо, почали відкривати онлайн-представництва. Фактично, один і той самий колектив людей розміщує інформацію у різних місцях. Наприклад, часто на місцевому рівні в одному місці одночасно знаходяться

кореспондентський пункт всеукраїнського чи регіонального видання, телебачення або радіо, одна або кілька редакцій газет і обов'язково Інтернет-представництва. Новітні медіа просочилися не лише в повсякденне життя українців, але й стали невід'ємною частиною політичного життя.

ЗМІ є частиною сучасної дійсності з її протиріччями, конфліктами й політичною нестабільністю. Їх застосування доцільно поєднувати з впливом сім'ї, школи, суспільства та стану його демократизації. П. Олещук зазначає: «Наслідки використання мас-медіа полягають не лише у їх сприйнятті як способу обміну новинами про важливі події (що повідомляються широкому колу осіб), але й у різноманітті культурного впливу, який прямує через медіа» [169, с. 81]. ЗМІ відкривають шлях до плюралізму, заміни представницької демократії «демократією успіху», за якої громадяни без посередницької допомоги обраних представників розв'язують політичні питання. Зважаючи на це, сучасний період розвитку України пов'язаний з пошуком стійкого руху до інформаційного суспільства, оскільки ця проблема поступово стає головною в пошуках нових стратегій загальноцивілізаційного процесу.

ЗМІ сприяють обміну інформацією, структурують культурний та соціальний простір держави. Їм належить вирішальна роль у розбудові демократії, становленні політичних інститутів, спрямуванні політичних процесів. Сьогодні ЗМІ виступають головним чинником формування політичної свідомості й культури суспільства в цілому, визначають уявлення про політичний простір тощо.

В Україні засоби масової інформації належать олігархам, найчастіше певній фінансово-економічній групі. За допомогою ЗМІ вони впливають на політичні процеси та суспільне життя в цілому. Не дивлячись на це, ЗМІ, зокрема телебачення, останніми роками «пропонує глядачам дедалі більше продуктів, так би мовити, проміжних жанрів, що різними способами поєднують розважальну, інформаційно-пізнавальну та соціально-публіцистичну орієнтації і завдяки цьому спроможні залучити чималі аудиторії за невеликих порівняно з фільмами та серіалами витрат» [123, с.

223]. Така ситуація є свідченням того, що, попри заангажованість, медійний продукт постійно самовдосконалюється і в умовах розвитку процесів демократизації не зможе тривалий час бути абсолютно підпорядкованим волі власника. У відповідності з цим, слід зазначити, що необхідність дослідження ролі ЗМІ у формуванні сучасних політичних відносин України обумовлена посттоталітарними трансформаціями політичного та медіа-простору, а також процесами становлення інформаційного суспільства. Створення незалежних, гуманних мас-медіа в Україні – це проблема майбутнього.

Визначальну роль у діяльності ЗМІ відіграють журналісти, які формують у масовій свідомості оціночні судження щодо певних явищ і фактів, впливають на світоглядні орієнтації з метою трансформування системи цінностей. Означена місія журналістики передбачає високий рівень відповідальності, професіоналізму її суб'єктів. У відповідності з цим значна частина українських журналістів спрямовують свої зусилля на зміцнення національних інтересів, дотримуються високих моральних і професійних стандартів. Водночас має місце явище комерціалізації журналістської діяльності, що загрожує застосуванням різного роду маніпуляцій суспільною свідомістю на догоду інтересам олігархам, нечесним політикам. Підпорядковані цим суб'єктам псевдожурналісти використовують свободу слова в Україні для руйнування державницького мислення, розмивання національних почуттів, насадження психології меншовартості. В цілому, слід зазначити, що журналістика в Україні поки що не стала чинником національного державотворення в Україні.

Без цілісного національного інформаційно-культурного простору неможливі політична єдність нації та формування національної ідентичності. «Не будучи господарем власного інформаційного простору, реально не зробивши українську мову державною, перебуваючи у чужоземній інформаційній блокаді, Україні важко реалізовувати свою державотворчу національну ідею, з'єднувати поняття етнічного і політичного українця в одне

поле, йти своїм шляхом розвитку, акумулюючи і використовуючи вітчизняний і світовий досвід» [163].

Інформаційно-культурний простір України відзначається дуалістичним характером, оскільки у свідомості громадян одночасно співіснують західні суспільні цінності, переконання в правильності європейського вибору України на тлі домінуючого впливу російського інформаційного продукту, де пропагуються дистанціювання від західних країн та повернення в радянське минуле. Значна частина вітчизняних ЗМІ орієнтована на обробку суспільної свідомості в інтересах різних політичних сил, висвітлення приватних чи корпоративних інтересів певних фінансово-економічних угруповань. Ціннісна дезорієнтація українського суспільства фактично стримує національний поступ, руйнує досягнення щодо євроорієнтаційних прагнень. Реалізуючи належним чином свої функції, ЗМІ здатні виступати потужним засобом повернення суспільства до своїх базових цінностей, ідентичних й адекватних уявленням, звичаям, традиціям, менталітету, багатовіковому культурно-історичному досвіду народу. Основними напрямками державної інформаційної політики мають стати законодавчий і адміністративний захист національних ресурсів і національного інформаційного простору, організаційне поліпшення управління інформаційними ресурсами держави.

У контексті окресленої проблеми слід зазначити, що в Україні діє розгалужена система інформаційного законодавства. Але останнє досі значною мірою залишається фрагментарним і несистематизованим. Правові норми, які регулюють інформаційний простір, розпорошені по різних законах та підзаконних нормативних актах, що ускладнює їх практичне застосування. Інформаційне законодавство містить значний масив протиріч та неузгодженостей, оперує недосконалим термінологічним апаратом. Неврегульованою з правової точки зору залишається діяльність Інтернет-видань. Проблема інформаційної безпеки поки що не знайшла належного відображення в державній інформаційній політиці.

Першочерговим завданням державної інформаційної політики у контексті підвищення впливу ЗМІ на формування національної свідомості, на нашу думку, мають стати вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює відносини в інформаційній сфері, розробка і прийняття Інформаційного кодексу України. Держава через систему відповідних нормативно-правових важелів зможе забезпечити протидію зовнішнім інформаційним впливам, мінімізувати процеси зросійщення, американізації українського інформаційного простору; захистити заради національних інтересів духовно-культурне, морально-психологічне здоров'я українського суспільства.

Ретельного дослідження потребують роль і місце регіональних ЗМІ у формуванні національної свідомості громадян України, міжнародного миру і злагоди, реалізації державної етнонаціональної політики в Україні. Відзначаючи величезний вплив засобів масової інформації на формування національної свідомості, І. Ющук зазначає, що питання національного ідеалу, патріотизму, свободи хоча й порушуються досить часто редакційними колективами, загалом лишаються на маргінесі суспільної свідомості [180, с. 181]. Аналіз регіональної преси на предмет висвітлення найбільш поширених у регіонах України поглядів на проблеми, що входять до структури української національної ідеї, здійснений науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, засвідчує, що «про єдність підходів регіональних ЗМІ до розуміння, а отже, й до роз'яснення читачам основоположних чинників формування загальнонаціональної ідентичності в Україні говорити зарано. Далеко не всі ЗМІ розуміють українську національну ідею як триаду національного історичного міфу, сучасного національного інтересу та спрямованого у майбутнє національного ідеалу. Заангажовані певними політичними силами, з їх внутріполітичними та зовнішньополітичними інтересами і орієнтирами, регіональні засоби масової інформації викладають (пропагують) саме їхнє бачення складових цієї тріади» [180, с. 146].

Однією з причин сепаратистських настроїв у Криму і на Донбасі стало те, що значна частина ЗМІ південно-східних областей країни привносили в інформаційний простір своїх регіонів ідеї про спільне походження українців і росіян, про їх спільне минуле. При цьому ними нехтувались самобутність українського народу, його історія, культура, менталітет. З огляду на це преса зазначених регіонів, виконуючи політичне замовлення сусідньої держави, привносила в громадську думку сумнівні заклики надати російській мові статус державної, утворити новий союз з Росією, заперечувала самодостатність та перспективність української культури. Така ситуація має місце й дотепер, незважаючи на окупацію частини території України.

Альтернативою медіакратії, інформаційної експансії є політичний плюралізм, конкурування груп інтересів, стійких громадських об'єднань, що виражають різні погляди як на поточну політику, економічний і соціальний розвиток, так і на розвиток держави й суспільства загалом. З розвитком демократії суспільно-політичне середовище перестає бути підпорядкованим єдиному центру. Розходження в інтересах, конфлікти виходять на поверхню і стають звичними. Сьогодні від рівня інформаційного розвитку залежить авторитет держави на міжнародній арені: «Якщо раніше могутність і становище країни на світовій арені визначалось перш за все обсягами промислового виробництва і темпами економічного росту, то тепер акцент змістився на інформаційні можливості країни. Суттєві зміни відбулися і в ціннісній сфері: для індустріального суспільства були властиві одні цінності, для інформаційного – інші, що визначаються специфікою включення інформаційних ресурсів у життя суспільства» [182, с. 82].

Розуміння особливостей сучасного політичного процесу неможливе без дослідження ролі і значення ЗМІ. На думку Ж. Гоне, «ЗМІ певною мірою повертають нас до себе самих, бо увага, яку ми приділяємо інформації, дуже залежить від наших з нею особистих і соціальних стосунків» [42, с. 14]. Політичний вплив ЗМІ на населення не обмежується періодом виборчої кампанії, а здійснюється більш-менш постійно за допомогою формування у

населення певної системи уявлень про політичну реальність. Помітний внесок вносить масова комунікація у формування суспільної свідомості щодо діяльності політичних лідерів та інститутів. Вона активно використовується в якості засобу ведення політичної боротьби, просування тих чи інших політичних проектів у життя. Здійснення функцій ЗМІ пов'язане не стільки з їх кількістю, скільки з їх незалежністю. За будь-яких політичних режимів – демократичних і недемократичних – засоби масової інформації складають один із найважливіших компонентів у взаємодії між керуючою і керованою сторонами та найважливіший елемент громадянського суспільства.

Під час виборчих кампаній політичні структури широко користуються засобами масової інформації, насамперед з метою передвиборної агітації. Одночасно вони прагнуть жорсткіше контролювати всякого роду інформацію. Це прагнення цілком зрозуміле, оскільки публікації в засобах масової інформації можуть прямо вплинути на результати виборів. Передвиборча агітація в останні роки набула надзвичайної політичної й інформаційної важливості. Дедалі більш різноманітними стають і самі засоби інформації. Засоби міжособистісної комунікації, що слугували цілям передвиборчої пропаганди в перші роки після державотворення, поступилися місцем більш витонченим засобам масової інформації.

Політичний вплив засобів інформації полягає в їх здатності задовольняти комунікативні потреби населення. Чим цінніша інформація, надана мас-медіа, тим більшого значення набуває засіб масової інформації, підсилюються його політичні позиції, поглиблюється залежність від нього споживачів. Неформальний обмін інформацією між представниками різних політичних структур і журналістами слугує важливим комунікативним каналом, тому що журналісти не тільки одержують робочий матеріал від політичних діячів, а й забезпечують їх інформацією, добутою з інших джерел. Політичні діячі мусять боротися за своїх прихильників. Коли засоби масової інформації часто звертають увагу на певного кандидата, то це може

забезпечити йому суспільне визнання, що, зрештою, вплине як на результати виборів, так і на його політичний статус.

Варто відзначити, що незважаючи на постійне збільшення каналів трансляції політичні діячі повинні докладати певних зусиль, щоб домогтися представництва на телебаченні. Виникнення нових каналів підвищило ймовірність появи того чи іншого політика на телеекрані, але, на відміну від досвіду минулих років, для створення привабливого іміджу йому необхідно брати участь у передачах не одного, а декількох телеканалів і найбільш рейтингових. Як наслідок, в останні роки у процесі задоволення комунікативних потреб населення намітилася така тенденція, як готовність політичних діячів поводитися відповідно до установок різних засобів масової інформації.

Зважаючи на те, що мас-медіа надають суспільству інформацію про політичні структури, саме вони формують уявлення про них та про політичну реальність загалом. Під впливом засобів масової інформації в Україні відбувається процес олюднення політики, подолання її відірваності від суспільства, беззастережний авторитету та всемогутності. Як наслідок, у суспільстві постала принципово інша політична реальність, менш приваблива, ніж раніше. «Швидкий розвиток і поширення промислових та споживчих комунікаційних технологій, інтенсивний обіг символічних форм, частота і різноманітність комунікаційної діяльності – усе це приводить до трансформації деяких ключових аспектів людського досвіду. Аби успішно будувати свої системи понять і життєвий досвід, люди мусять постійно відстежувати свої інтереси і бажання, потреби і упередження, звіряючи їх із тією символічною панорамою, що динамічно розгортається перед ними» [127, с. 231].

У демократичному суспільстві засоби масової інформації є компонентами політичної системи поряд із парламентом, виконавчою владою, незалежним судом і їх навіть називають «четвертою владою» – не в розумінні «четверта державна», а в розумінні «влада громадянського суспільства» [39].

Своєрідність ЗМІ полягає в тому, що вони не можуть самостійно приймати рішень, наказувати, зобов'язувати, притягати до відповідальності. ЗМІ здійснюють свою політичну, управлінську роль у політичній системі шляхом обговорення, підтримки, критики й осуду різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій й донесення позицій опозиційних партій до електорату. Цим самим вони виключують роль своєрідного громадського контролю і оприлюднення його результатів [57, с. 138–139].

Друковані періодичні видання, телерадіопрограми, кінодокументалістику, інформаційні агентства, Інтернет, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації рухає журналістика, що є виразником інтересів суспільства, думок і прагнень різних соціальних груп, категорій, окремих особистостей. Традиційна журналістика у зв'язку з технологічними змінами поступово відходить у минуле: «Відцифровані тексти, аудіо- і відеокліпи в Інтернеті створюють нові можливості для роботи журналіста. Як наслідок, он-лайн новини відтворюють більш досконалу картину життя, подається більша за обсягом інформація, яку можна сприймати і за допомогою зору, і за допомогою слуху, і обдумати в тексті. Усе це, безумовно, привносить нову аналітичність, нове уявлення про розвиток подій. Новий синкретизм сприйняття журналістики розвиває об'єднавчу синергічну взаємодію засобів масової інформації» [80, с. 44].

Діяльність засобів масової інформації має важливі суспільно-політичні наслідки, оскільки характер масової інформації визначає значною мірою ставлення громадськості до дійсності й визначає напрями ефективного соціального розвитку. Зрештою, в основі громадської участі лежить інформування: з одного боку, громадянин має бути поінформованим, а з іншого боку, вільний доступ до відкритої інформації щодо процесів підготовки та ухвалення рішень, а також їх втілення у життя – одна з найважливіших передумов забезпечення прозорості та підзвітності органів влади на різних рівнях [81].

Зростаюча присутність на політичній арені засобів масової інформації дає суспільству все більше можливостей стежити за поточними подіями. Прийняття рішень, що впливають на долю кожного громадянина, вже не є перевагою невеликої групи політиків. Дискусії в парламенті, засідання уряду стають більш відкритими. Більшій відкритості інформації сприяють: внутрішня конкуренція між засобами масової інформації; розбіжності в політичних структурах, що зумовлюють необхідність пошуку альтернативних державно-політичних та державно-управлінських рішень; розвиток нових технологій у сфері теле- та радіомовлення, що дозволяє вести багато передач у прямому ефірі, в яких обговорюються конфліктно-кризові явища, ведуться переговори, відбуваються суспільні протести. Разом з тим засоби масової інформації здатні поглибити існуюче політичне суперництво, спричинити викривлення реальних подій та їх результатів, спровокувати в масовій свідомості негативне ставлення до демократії в цілому.

Медіа-контент значною мірою впливає на формування громадської думки, а відтак і на політичну свідомість та культуру прийняття рішень політичною елітою країни. Втім, сьогодні система українських національних ЗМІ об'єктивно не орієнована на формування розвиненої національної свідомості та відповідної державно-політичної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності українського суспільства. Значна частина ЗМІ у своїй діяльності спрямована в першу чергу на обробку суспільної свідомості в інтересах різних політичних сил, висвітлює приватні чи корпоративні інтереси певних фінансово-економічних угруповань. Тому перед українським урядом постають завдання визначення провідної ролі засобів масової інформації у формуванні політичної культури та свідомості, створення рівного доступу до інформації з боку всього населення України, припинення журналістських переслідувань, сприяння об'єктивності та правдивості інформації тощо.

Таким чином, засоби масової інформації від самого початку були важливим елементом пропаганди, дезінформації, реклами, поширення

ідеології. Упродовж ХХ століття їх вплив зростав експоненціально внаслідок розвитку комунікацій та інформаційних технологій. Сучасні ЗМІ стали потужним інструментом ведення інформаційних війн. Їх вплив на суспільство, політику, економіку всіх країн світу постійно зростатиме, різноспрямовано впливаючи на національні держави. Урядам держав все складніше буде тримати ситуацію під контролем, оскільки вони перебуватимуть під наростаючим цілодобовим тиском зовнішніх і внутрішніх інформаційних каналів. Спецслужби та військовий сектор намагатимуться посилювати свій тиск на цивільні ЗМІ з метою використання їх потенціалу для досягнення цілей національної безпеки, забезпечення національних інтересів.

Від поглиблення та опанування великих потоків інформації, проникнення у світові мережі безпосередньо залежить, як надалі буде відбуватися процес формування політичної стратегії українського суспільства. Першочерговими завданнями держави у сфері інформаційної політики та ЗМІ є забезпечення кожній людині права на одержання, використання, поширення й зберігання інформації, на вільне вираження своїх поглядів на основі ефективного її використання для науково-технічного, культурного, соціального розвитку. Сфера інформаційних відносин в Україні потребує подальшого вдосконалення. Це стосується, зокрема, таких питань, як розробка стратегії державної інформаційної політики України; формування, використання, зберігання й поширення національних інформаційних ресурсів; підтримка вітчизняної індустрії програмного забезпечення, обмін інформацією в електронній формі, насамперед ведення електронного документообігу; посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, персональних даних; створення єдиної системи стандартів з інформаційних технологій, узгодження нормативно-правової бази України з нормами міжнародного права, що стосуються сертифікації засобів інформатизації тощо.

Сьогодні для українського суспільства важливо виявити точки прояву нових цінностей, які можуть змінити колишню стратегію розвитку соціуму.

Необхідно вдосконалити інформаційне законодавство, привести його у відповідність із правилами, визначеними міжнародно-правовими актами; розробити концепцію інформаційного законодавства, яка регулюватиме послідовність підготовки відповідних нормативно-правових актів, їх склад та змістові вимоги до цих документів, пропозиції щодо внесення змін до цивільного, адміністративного й кримінального законодавства, пов'язаних з урахуванням особливостей розвитку інформаційного суспільства. Важливими проблемами стають протидія інформаційним атакам, гібридним загрозам, захист власних інформаційних каналів, розвиток вітчизняних ЗМІ, завданням яких є збереження цілісності власного інформаційного поля та позбавлення супротивника можливості впливати на нього. Слід виходити з того, що розвиток ЗМІ у політичній площині та підходи до інформаційного суспільства в Україні можливі лише на основі комплексного підходу, що містить стратегічне бачення інформатизації суспільства й координується наявними соціально-економічними, політичними й культурними пріоритетами держави та міжнародною практикою. На часі вироблення нової стратегії українських реформ, що містили б перехід від суспільства споживання до суспільства, в якому превалюватиме престиж духовної й інтелектуальної сфери. Лише такий підхід дасть нам шанс не опинитися на обочині історичного розвитку.

1.3. Пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії: методологічні аспекти

Процеси масштабних цивілізаційних трансформацій на сучасному етапі швидко змінюють соціальні константи життєустрою планетарної спільноти. Відбуваються суттєві зміни не тільки у свідомості пересічної людини і світової спільноти, а одночасно спостерігаються суперечливі процеси у функціонуванні соціальних систем. Це викликано насамперед зміною самих основ планетарного життя, що, своєю чергою, визначально впливає на

алгоритми управління суспільним розвитком й потребує принципово іншого дослідження засобами сучасних суспільних наук. Поряд з цим і теорія, що стосується інформаційного протистояння, під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників пройшла складний еволюційний шлях: від сприйняття її як допоміжного засобу при вирішенні бойових завдань на тактичному рівні до надання їй глобальної функції управління політичними процесами на стратегічному рівні. За цих умов узяти під контроль нову суперечливу ситуацію у площині соціального розвитку можна тільки завдяки більш глибокому розумінню процесів, що відбуваються у свідомості людини і планетарної спільноти.

Проблема свідомості людини і доля планетарної спільноти у контексті організаційно-політичного процесу постійно знаходиться у полі зору дослідників від античності до сьогодення. Предметом роздумів античних мислителів постають особливості ставлення людей до суспільних проблем, які на той час мали регіональний характер, проте на пізніших етапах історичного розвитку поступово набули ознак найбільш складних і небезпечних глобальних викликів на планеті, якими є глобалізація та інформатизація. В умовах домінування інформації важливим у політичному житті країни є вибір засобів, якими будуть досягатися варіанти мирного життя.

Сучасний планетарний світ упродовж останнього часу перебуває в стані фактичної неоголошеної перманентної війни. Нині вона точиться з різною мірою жорстокості більш ніж у сорока точках планети. Війна набуває якісно нових рис, наприклад, стає гібридною, коли фактично зникає межа між «своїм» і «чужим». Протистояння переміщується у свідомість пересічної людини, що породжує в масовому масштабі страх і невпевненість цілих народів у завтрашньому дні. Тому це стало гострою практичною і теоретичною проблемою на початку XXI століття. І пов'язана вона з тим, що мова йде не тільки про загублене життя десятків, якщо не сотень тисяч людей, про величезні втрати матеріальних надбань народів, що десятиріччями будували практичну базу власного життєстрою, а й про наше теоретичне і

практичне нерозуміння того, що відбувається зі свідомістю планетарного людства, яке під тиском загальносвітових процесів глобалізації, інформатизації і значного нарощування потужності міжнародних комунікаційних мереж стає все більш планетарним, тобто таким, що розуміє загальні проблеми світової спільноти і налаштоване на їх позитивне розв'язання. На практиці, на жаль, ми спостерігаємо протилежну картину. Світ починає інтенсивно глокалізуватись (glokalization), внаслідок чого у протистояння вже починають масово вступати дрібні групи носіїв антипланетарних ідей і релігійних фанатиків. Чого тільки варті сплески нападів на жінок у Європі з боку так званих біженців із країн арабського світу.

За цих умов перед сучасною політичною наукою постає гостра наукова й соціальна проблема – пояснити причини й джерела зростання напруження в сучасному планетарному світі не стільки з погляду поведінки суб'єктивного чинника, тобто ментальної різниці носіїв агресивної дії, а й з огляду на необхідність теоретичного аналізу об'єктивованого джерела зростання політичної напруги, що постійно підтримує в людей і правителів жагу війни, віддаляє мир і злагоду між народами на невизначений термін. Між тим, проблемам глобалізації і глобалізаційної свідомості людства останнім часом вже присвячено чимало наукових праць, зокрема: У. Бека, О. Байсхайма, Е. Гідденса, Н. Харвея, М. Хелда та ін. Звернемося до оцінок причин і наслідків глобалізації У. Беком. Йдеться, зокрема, про його праці «Що таке глобалізація» (2001) та «Влада та її опоненти в епоху глобалізму. Нова всесвітньо-політична економія» (2007) [14; 15].

У. Бек, вивчаючи цю проблему, дійшов висновку, що сталося непорозуміння між дослідниками, які в публічних дебатах визначали поняття «глобалізація» як слово, позбавлене смислу; інші, навпаки, підносять її до рівня нової долі світової спільноти, що має розв'язати всі її проблеми за рахунок колективної співпраці народів між собою. Далі У. Бек зазначає, що поступово дискусія переросла в ділове русло і викристалізувалися, за його оцінками, два методологічні підходи. Перший підхід – це осмислення і

дослідження глобалізації в дусі зростаючої interconnectedness (взаємозв'язаності), тобто, у дусі зростаючої кількості переплетінь, взаємозалежностей, міжнародних потоків, ідентичностей та соціальних зв'язків. Другий підхід – наголос на «скасування простору часом» завдяки новим засобам комунікації. «Люди все більше господарюють на інтернаціональній основі, працюють, люблять, виходять заміж і одружуються, живуть, подорожують, споживають, харчуються, виховують в інтернаціональному дусі дітей, існують в узагальненому, нічийному просторі телебачення та Інтернету; політичні ідентичності і пристрасті теж більше не коряться заповіді національної моногамії лояльності. Глобалізація вже мислиться тут не як при першому підході – зростаючої взаємозалежності між людьми, які продовжують своє існування національно-державними громадськими просторами, а як внутрішня глобалізація самих цих просторів» [14, с. 9].

У передмові до праці «Влада та її опоненти в епоху глобалізму. Нова всесвітньо-політична економія» У. Бек порушує і розвиває ідею глобалізації як історичної трансформації [14, с. 9]. Далі він робить висновок: «...те, що відіграло до теперішнього часу провідну роль у погляді на світ як розрізнення між національним і міжнародним, розчиняється в поки ще нечітко окресленому силовому просторі всесвітньої внутрішньої політики» [14, с. 9]. Звідси виникає питання: від чого і до чого рухається наш світ?

Тож, «ключова проблема нинішнього «процесуального моменту» саме в тому, що багато людей (політики, експерти, науковці, журналісти), як і раніше, думають про нинішній стан як про щось тимчасове. Вони часто сприймають і трактують його як щось таке, що є «відхиленням від норми» або просто «транзитним станом» до кардинально іншого «кращого майбутнього». Ба більше, так думають навіть ті, хто зруйнував цей світопорядок, який ще кілька років тому здавався нам непорушним...» [225, с. 7]. Одночасно логічним постає питання про те, яка саме нелюдська сила створює потяг національних

центрів політичної влади до добровільної реалізації взаємоузгодженої всесвітньої внутрішньої політики?

Відповісти на питання щодо сутності процесу «історичної трансформації» можливо, якщо обґрунтувати гіпотезу про наявність планетарної ціннісно-сислової матриці, що обслуговує її соціальний і політично-організаційний простір, до якого входять національні центри влади. Інакше кажучи, проблема виникає тоді, коли чинна планетарна ціннісно-сислова матриця не забезпечує продуктивну життєдіяльність і розвиток світової спільноти шляхом функціонування у вертикальному просторі загальнолюдських, регіональних і етнонаціональних цінностей. Планетарна матриця, що має ціннісно-сислове наповнення, як нервова система, яка обслуговує життєдіяльність людини, обслуговує гомеостаз і гомеорез планетарного соціального організму. До того ж сислова складова в системі саморегуляції соціально-політичного розвитку планетарного цілого, стаючи чинною, забезпечує його інноваційний розвиток, а ціннісна, навпаки, утримує соціальну систему в заданому діапазоні можливої трансформації і не випускає її за ці межі.

Онтологічний аналіз виводить нас на розуміння того, що кожна національна держава являє собою капсулу/монаду зі своїми цінностями, менталітетом населення і готовністю захищати власне існування при спробі сусіда зазіхнути на національний простір. Незалежність і суверенітет держави природно є в такому разі основними ознаками потужності й самостійності держави. На це працюють усі складники гуманітарної сфери національної держави – від філософії, релігії, культури, пропаганди й освіти до правового і судового захисту. Тож, чарунка національної державності тримається на монадному бутті етносу й пересічної людини в ракурсі ціннісно-сислової діяльності національного соціуму.

Отже, у ході попереднього цивілізаційного розвитку народи, здатні створити державу, створили для себе штучний комфортний світ, у якому відгородилися від усього незрозумілого, неприйняттого з погляду їхньої

релігії, філософії, етики і права. Таке просторове обмеження ціннісно-смыслового навантаження в попередні десятиліття було вимушеним. Його пояснюють атрибутивні властивості пересічної людини.

Тут позначений не тільки екзистенційний, але й гносеологічний феномен людської присутності в побудові світу. Річ у тім, що людина ноументально, у природо-сутнісному бутті кожної хвилини відчуває інформаційне навантаження в один мільйон біт. Однак освоїти за хвилину вона в змозі тільки 50 тисяч біт інформації. Тому сприймає дійсність селективно, вибірково, відповідно до параметрів своїх потреб і життєвих орієнтацій. Звідси випливає об'єктивна необхідність капсулювання життєвого простору народу в попередні епохи. Для цього світовій спільноті потрібно оволодіти модельними формами презентації планетарного життя, як це роблять, наприклад, політика, мистецтво, наука або релігія.

Це принципово можливо, оскільки в сучасну епоху картина почала різко змінюватися завдяки виникненню глобальної інформаційної мережі Інтернет, що функціонує на супутниковому зв'язку, використовує канали ЕОМ, нову комп'ютерну інфраструктуру колективного планетарного мислення світової спільноти. Вона і створює можливість здійснювати діалог у планетарному масштабі на колективній основі. Водночас набуває зрілих рис не тільки «світовий мозок», про який мріяв ще Г. Уелс, а й визрівають інші елементи нового світоустрою: світова держава, світовий уряд, світове громадянське суспільство, світовий ринок, планетарна особистість, глобальне знання, глобальна освіта, світова культура тощо.

Світ стає плинним, незважаючи на те, що людське існування конституційоване феноменально в певному ціннісно-адаптивному варіанті. Як зазначає С. Кримський, при цьому «дійсність олюдненого оточення втрачає риси об'єктивної стихійності. Те, що називають «тверезою дійсністю», насправді є компромісом, колажем утопії і життя. Інакше, як показав Є. Замятін в есе «Герберт Уеллс», дійсність була б не тверезою, а божевільною. Мабуть, якби ми одного разу встановили, як насправді розпоряджається

людиною розгул світових стихій, цей день став би останнім днем існування людства. Ось чому наша цивілізація і вибудовує свій, прийнятний для духу епохи, світ, не завжди вдалий через виконання, але неодмінно альтернативний викликам безодні» [120, с. 30]. Звісно, що ціннісний складник духовного універсуму «звів» подібні локалізовані ціннісно-сміслові поля до більш складних сегментів, які мають назву «гілки цивілізації». Їхнє функціонування забезпечене на основі цінностей геокультури.

Процес саморуйнації планетарного світу під тиском трансформації планетарної матриці в бік мережевої структури настільки інтенсивний, що, за прогнозуванням деяких аналітиків, країни помирають як відносно усталені й самостійні структури. Наприклад, за прогнозами професора шведської школи економіки К. Нострема, через 50 років замість 218 країн буде всього 600 міст [167]. Далі він зазначає, що «вже через 25 років не буде, наприклад, Австрії, тому що вже зараз Австрія – це Відень і якісь там містечка поруч. Це станеться через зміну системи сприйняття інформації, розвитку транспорту й технологій загалом» [167].

Тож, зі зміною структури планетарної матриці відбувається декілька фундаментальних змін життеустрою планетарної людини, оскільки у просторі підсвідомості світової спільноти збуджуються принципово інші сегменти архетипів, у просторі свідомості перемішуються ціннісно-сміслові субстрати, а у просторі ноосфери активізуються зовсім інші логічні схеми й алгоритми впливу на людину. Одночасно це означає, що у сфері функціонування національних держав визріває світова тенденція зміщення акценту державної політики, державного регулювання і державного управління з територіального горизонту у площину регуляції світових планетарних процесів. Вона ж переносить акцент їхніх організаційних зусиль із національного і державного рівня в політичний простір міждержавних і наддержавних утворень.

Такий тектонічний зсув породжує нові форми військових конфліктів і навіть війн. Генеральний секретар ООН Антоніо Гуттеріш вважає, наприклад, що світ зіткнувся з необхідністю встановити дозволені рамки міждержавних

кібернетичних атак. Про це він заявив 16 лютого 2018 року у виступі на 54-й Мюнхенській безпековій конференції, повідомляє з Мюнхена кореспондент «Європейської правди». Він нагадав, що взаємні удари в кіберпросторі вже стали реальністю. «Настав час говорити про міжнародні правові рамки ведення кібернетичної війни», – наголосив генсек ООН [34]. Він запропонував розпочати дискусію з цього приводу на майданчику Генеральної асамблеї ООН. Як відомо, існують схожі за назвою міжнародні правила збройних конфліктів. «Закони та звичаї ведення війни» понад 100 років тому були закріплені низкою міжнародних конвенцій, які відтоді багато разів модифікувалися. Їх порушення є міжнародним злочином.

Для дослідження суперечливості сучасного планетарного світу треба звернути, на нашу думку, увагу на три суттєві моменти, а саме на те, що: *по-перше*, дослідження саморозгортання сучасного планетарного світу слід вести з принципово інших методологічних позицій; *по-друге*, глобалізація і інформатизація породжують одночасно процеси інтеграції і дефрагментації морфологічної структури планетарного світу, що загострює проблему культурного співіснування народів; *по-третє*, свідомість пересічної особистості сьогодні перебуває під шаленою напругою через те, що, з одного боку, є необхідність оволодівати глобальним знанням, переходити до космополітичного світогляду і культивувати транснаціональні форми співжиття, а з іншого – гібридні війни, військові й релігійні конфлікти збуджують агресивні сегменти планетарної ціннісно-сислової матриці і одна людина відносно іншої стає запеклим ворогом. Розглянемо ці моменти більш детально.

Почнемо з *першої тези*. У методологічному плані в момент зміни розуміння еволюції планетарного соціального світу, процес пізнання слід розглядати як «еквінокс». Цим давньогрецьким словом С. Кримський називає «особливий стан пізнання, в якому воно набуває принципово іншого виду, іншого способу протікання й іншої місії» [120, с.77]. Специфікою даного явища у сфері пізнання є те, що відбувається освоєння «третьої правди», тобто

того шляху істини, що знаходиться вище площини боротьби альтернатив. «У пункті еквіноксу виникає одночасність часу, тобто відбувається суміщення сьогодення, минулого і майбутнього, коли, згідно Гете, «вічністю наповнена миттєвість», коли ідея або образ пронизують різницю часу у вигляді деякого метаваріанту, що власне і характеризує абсолютні цінності... Такого бачення досягав, наприклад, Моцарт, який засвідчував, що уявляє собі усю симфонію одномоментною, тобто бачив її у цілісному вигляді» [120, с.77].

Історично в різних напрямках класичної гносеології свідомість розглядалася або здебільшого з суб'єктивної сторони пізнавального процесу (скептицизм, соліпсизм, трансценденталізм), або ж із боку змісту, тобто в аспекті предметно-об'єктної орієнтації аналізу пізнання (матеріалістичний реалізм або панлогічний онтологізм). Інакше кажучи, свідомість виступала то як суб'єктивна діяльність, то як властивість об'єктивної субстанції (за яку видавали матерію або ж абсолютний дух). Звернемо увагу на те, що у пізнанні соціальних процесів відбувся зсув когнітивного акценту дослідників з процесів минулого на процеси майбутнього часу. І чим швидше рухається планетарний світ, тим далі нам треба заглянути у майбутнє. Тому у науці зараз у цілому висуваються на перший план акти реалізації гіпотез, розумових схем та теоретичних моделей; завдання створення об'єктів отримують пріоритет над їх інтелектуальним освоєнням, що жодною мірою не применшує гідності теоретичного знання.

Справа в тому, що об'єкти сучасної науки втрачають натуральність твердих тіл макрооточення людини і виступають (за зразком квантово-механічних об'єктів) як сузір'я певних можливостей. Пізнання таких об'єктів і є актуалізацією тих або інших ракурсів потенційного. Тому роздуми шляхом конструювання стають нормативними в сучасному науковому пізнанні. Досвід конструювання, в тому числі майбутнього, в сучасній цивілізації показує, що здійснення актів переходу від теорії до практики, від минулого до майбутнього, від потенційного до актуального, від природного до штучного вимагають діяльності особливого типу. Такою діяльністю і виявляється

проектування і його головна концептуальна структура - проект. І не випадково проектування сьогодні знаходить інтегральний статус і починає конкурувати з традиційними засобами пізнання і дії, відсуваючи на другий план навіть теорію як головну форму організації наукового знання.

Актуалізація завдань проектування пов'язана зі станом сучасної цивілізації, яка маніфестує зростання соціальної небезпеки помилки і тому стверджує необхідність проектного випробування всього нового. Соціально-політичні процеси настільки пришвидшились, що ми стали протягом життя одного покоління свідками народження СРСР і його загибелі. У той час як вік соціального організму таких величезних країн дорівнює до 200 і більше років. Тож, людство напередодні III-го тисячоліття вперше, за висловом К. Поппера, вчинило абсолютну помилку, коли неймовірні матеріальні та людські ресурси витратило на утопічні, принципово не здійсненні програми. Стало ясно, що майбутнє є предмет не передбачення (як стверджують прихильники утопічних програм та прогностичних ілюзій), а побудови, оскільки воно не приходить (подібно до нової пори року), а проектується. Отже, альтернативою утопій, які стали справжнім лихом XX ст., виступає наукова сила проектів як конструктивного надбання сучасної діяльності. Інша особливість полягає у тому, що сьогодні у дослідженні будь-якого виду діяльності, а політична тут не є виключенням, акцент зміщується на процеси «суб'єктивації» і «об'єктивації», на механізм їх взаємодії і специфіку кінцевих продуктів цих процесів.

Друга теза полягає в тому, що глобалізація й інформатизація породжують одночасно процеси інтеграції і дефрагментації морфологічної структури планетарного світу, що загострює проблему культурного співжиття народів. Значних масштабів у літературі набуло поширення геополітичних ідей про Світову владу, Надвладу, Глобальний світ, Людину Всесвіту, Громадянина світу, «планетарну людину», «глобальну особистість», «жителя ноосфери», Постлюдину, Світове (громадянське) суспільство, Світове село, Світовий Уряд, Світову Державу, Світовий Суд, Світовий Банк, Світ-

економіку, Світову торгову організацію, Європейський економічний уряд, Комітет 300, Світову Схему, Середньоазійський Економічний Союз, Російський світ, планетарний соціальний організм, соціальну ентропію, космополітизм, що потребують інтелектуального опрацювання і приведення до узгодженого використання їх смислового потенціалу в науці про формування «завтрашнього світу» (З. Бжезинський).

Напрацюваннями дослідників майбутньої доби прогнозується становлення цілісної світсистеми. З цієї проблеми найвідомішою є тритомна праця І. Валлерстайна «Сучасна світ-система», яка вважається однією з найкращих робіт із соціальної історії ХХ ст. [308; 309; 310]. Вихід на перший план у соціально-економічному розвитку таких країн як США, Росія і Китай підтверджує наявність інтегрованої моделі «центр-периферія» та існування такого системоутворюючого центру. У той же час ця проблема тісно пов'язана з проблемою відносин «центр – периферія», зростаючою соціально-економічною поляризацією між розвиненими і слаборозвиненими країнами.

За іншими дослідженнями, доводиться гіпотеза про становлення планетарного соціального організму (В. Бех, О. Рябека та ін.), що швидко формується на планеті [251; 120]. У монографії «Фантом планетарного організму: погляд у майбутнє» (2015) обґрунтовується прогностична концепція становлення протягом ХХІ століття планетарного соціального організму на основі трьох провідних тенденцій глобалізації сучасного соціального світу, що ведуть до онтологічної, інформаційної і організаційної єдності процесів і продуктів: мережевого суспільства, інформаційного суспільства і організованого суспільства у структурі Світового суспільства знань. Сутність новоутворення подається авторами як суперечність між Планетарною особистістю і Світовим суспільством знань, а елементами організаційного ландшафту є Світове громадянське суспільство, Світова держава і Світовий уряд. При цьому доводиться, що його життєдіяльність упорядковується системою саморегуляції, що забезпечує народження нежиття.

Нова парадигма сприйняття соціального світу має пояснити існування ціннісно-сислової матриці і лімітрофу в структурі планетарного світу. Характерною рисою у трансформації морфологічної основи планетарного світу є зміна чарункової структури на мережеву. Світ стає взаємопов'язаним принципом мережевості, що нівелює існування національних держав як чарункових структур. За спостереженнями В. Нікитенко, планетарний світ розвалився на дев'ять цивілізаційних сегментів (гілок), а саме на американську, європейську, арабо-ісламську, конфуціанську, православно-словянську, індуїстсько-індійську, японську, латиноамериканську і африканську [165].

Крім того, планетарний світ має свій соціальний риф – так званий лімітроф (від лат. *Limitrophus* – прикордонний), що як геополітичне поняття згадується вже у Стародавньому Римі. В. Цимбурський стверджує, наприклад, що «великий міжцивілізаційний пояс (Лімітроф), який тягнеться від Прибалтики через Східну Європу і, охоплюючи Кавказ, пострадянську Центральну Азію і так звану стару Тибет-Синьцзян-Монгольську Центральну Азію, закінчується в Кореї». Він констатує, що даний «пояс територій-проток відділяє Росію від силових центрів, що склалися на платформах інших цивілізацій» [261]. С. Хатунцев має дещо інший погляд на проблему Великого Лімітрофу. Він описує Великий Лімітроф як смугу, що тягнеться від Фінляндії через Прибалтику, Польщу і Західну Україну, далі через Молдову і Гірський Крим — до Закавказзя та Анатолії. За Каспієм до неї включають частину Туркменістану, Афганістан, Пакистан, Кашмір, Уйгурію, щоб, нарешті, через Монголію, Маньчжурію і Примор'я довести її до Курильської гряди, Алеутських островів і Аляски [256].

Третя теза полягає в тому, що свідомість пересічної особистості сьогодні перебуває під шаленою напругою із-за штучно нав'язаних суперечностей. Тотальний наступ на пересічну особистість у вкрай агресивній формі сьогодні отримав загальну назву – гібридна війна. У залежності від класифікації її параметрів ми маємо справу: з інформаційною війною, якщо

для цього використовується інформаційний простір, наприклад, ЗМІ; кібервійною – якщо у цьому задіяні засоби Інтернету та інші мережі, наприклад, типу «Фейсбук» або «Твіттер»; медіавійною – якщо в якості головних інструментів впливу на людину використовуються специфічні медіазасоби. Гібридною війна стає завдяки нечітким методам впливу на людину. Загальний характер такого впливу – маніпуляційний.

На рівні підсвідомості людини він збуджує сегменти архетипів страху і невпевненості у собі й у безпеці, вразливості умов власного життєустрою у просторі територіальної громади і країни в цілому. Наприклад, стверджується, що Україна – це не самостійне утворення і що вона в принципі не може бути суверенною і незалежною державою. На рівні свідомості людини вплив забезпечується тиском соціальної або так званої фенотипічної інформації. При цьому специфікою прояву влади медіа-джерел над пересічною людиною є те, що пряме командування її поведінки змінюється на психологічне навіювання і, як наслідок, проявляється на практиці безумовною покорою особистості телеглядача або навіть певної маси населення пропагандистським закликом. Останні зазвичай спрямовані на формування у свідомості людини спотвореного суспільного ідеалу, наприклад, певного способу життя людини або негативного ставлення до органів державної влади.

На рівні надсвідомості людини ми спостерігаємо наслідки реакції пересічної особистості на впливи гібридної війни завдяки замінам домінанти. Надсвідомість завжди орієнтована на задоволення домінуючої потреби, конкретний зміст якої каналізує напрям «психічного мутагенезу». Таким чином, «психічні мутації» спочатку носять непередбачуваний, але не випадковий характер. В цьому сенсі звернемо увагу на основні властивості домінантного вогнища, що встановлені О. Ухтомським: підвищена збудливість, інерція в часі (домінанта існує, хоча роздратування завелике) і, найголовніше, здатність інтегрувати зовнішні подразники, «самопідживлюватися ними» [250].

Атрибутивна властивість домінанти полягає в утриманні людини у стані безперервного збудження. Діяльність людини багато в чому визначається стійким осередком підвищеної збудливості в корі і / або підкірці головного мозку. Це і є таємниче «щось». Домінантний осередок здатний інтегрувати зовнішні подразники до цієї домінантної потреби дію усіх інших подразників. При цьому виявляється, що «немає сенсу входити в суперечки і дебати тому, що, якщо склалася домінанта, її не подолати словами і переконаннями, – вона буде ними тільки харчуватися і підкріплюватися. Це тому, що домінанта завжди самовиправдовується, і логіка – слуга її», – писав О. Ухтомський [250]. Це означає, що надсвідомість завжди «працює» на задоволення потреби, що стійко домінує в ієрархії мотивів даного суб'єкта. Гібридна війна спеціально вводить у надсвідомість пересічної людини хибний орієнтир і робить його домінуючою потребою. Ефект значно зростає, якщо агресору вдалося вплинути на масу людей, як це було у випадку з окупацією Криму. Так, наприклад, за спостереженням В. Нікитенко, у центрі уваги американської нації є домінування у світі, європейської – гуманізм, арабо-ісламської – релігія, китайської – продовження роду, православно-слов'янської – продукування духовності, індійсько-індуїстської – збереження кастової ієрархії, японської – робота, латиноамериканської – пошук ідентичності і утвердження власної індивідуальності, африканської – забезпечення продовольчої проблеми [165]. Ясно, що кожна з них націлена на захист власної потреби, у першу чергу, а вже потім звертається до планетарних потреб. Цим моментом можна пояснити важкий процес прийняття на національному рівні міжнародних угод, що стосуються екологічних проблем.

Залежно від того, які властивості притаманні даному соціуму, заангажованою гібридними технологіями людиною здійснюється вибір власної поведінки у новостворених умовах. Процеси адаптації – це врешті архетипи соціальної поведінки, за допомогою яких людина несвідомо конструює свою життєву реальність, свій життєвий шлях, зберігає той спільний для людини і соціуму простір сенсу, втрата якого ініціює життєву

кризу індивіда й актуальну потребу в будь-якому воз'єднанні з соціумом. Жодний індивід, жодна соціальна група неспроможні вільно, лише за власним бажанням, винайти нові (такі, яких би не було в архетипі) форми вирішення конфліктів і дисонансів.

Для розуміння реальних та потенційних загроз інформаційному простору України необхідно дати попереднє визначення відповідних основних понять, які супроводжують поняття «інформаційна війна» та «гібридна війна», що на сьогодні вже можуть вважатися загальнозрозумілими в своїх основних характеристиках.

Масова свідомість – рівень суспільної свідомості, що формується під впливом засобів масової інформації і стереотипів масової культури. Масова свідомість зазвичай характеризується розірваністю, суперечливістю, непередбачуваними змінами поведінки людей в тих чи інших ситуаціях. В умовах інформаційної війни вона використовується суб'єктами негативних інформаційно-психологічних впливів, пропагандистських засобів як чинник забезпечення ідеологічно спрямованої діяльності з тим, щоб змінити дії та очікування населення в бажаний для зацікавленої групи спосіб. Для масової свідомості властиві аморфність, невизначеність і розмитість її меж як у кількісному, так і в якісному відношеннях. У її середовищі зберігаються традиційні уявлення, соціальні норми, цінності, сформовані у процесі спілкування і обміну інформацією. На думку американського вченого Дж. Лалла, суспільство з масовою свідомістю таїть у собі потенційну небезпеку скочування до тоталітаризму: «Серед глобальної економічної кризи, зі страхом перед майбутнім, переконані у своїй «етнічній вищості», підбурювані потужними лідерами і системою репресій, народи Німеччини та Італії стали пішаками у політичній грі в часи фашизму та нацизму в індустріальній Європі. Мас-медіа відіграли у цьому ключову роль» [127, с. 106].

Масова свідомість відзначається дуалістичним характером, свідомим і несвідомим розумінням дійсності. «З одного боку, зростання культури, освіти, поінформованості розширює можливості раціонального осмислення

суспільних проблем, з іншого – нерівномірність цих процесів, ускладнення суспільного життя, його суперечності заважають людині створити системний образ соціальних подій і проблем» [23, с. 11]. Така її сутність дозволяє в умовах інформаційної війни віднаходити можливості для маніпулювання нею в тих чи інших масштабах – на національному чи регіональному рівнях. В сучасних умовах вплив на масову свідомість здійснюється за допомогою фейкових новин з використанням підроблених текстів, штучно створених фото-, відео- або аудіозаписів. Поширення фейкової інформації відбувається протягом незначного часу, тоді як процедура її спростування є досить проблематичною та тривалою, як і притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у її розповсюдженні.

Маніпулятивні інформаційні технології – сукуного стану справ; продукування вигаданих версійність методів, програмно-технологічних засобів, що забезпечує збір, обробку і поширення інформації з метою деструктивного впливу на масову свідомість населення. Означені технології спрямовані на зміну напрямку активності людей і передбачають: впровадження певних ідей, установок, мотивів поведінки, вигідних суб'єкту впливу; дозування інформації, апелювання до недостовірних її джерел; змішування фактів з усякого роду припущеннями, гіпотезами, чутками з метою внести плутанину в знаходження істинного стану справ; продукування вигаданих версій і поширення їх через нейтральні засоби інформації. О. Бойко звертає увагу на такі маніпулятивні інформаційні технології як: «домінування форми над змістом» з акцентуванням уваги не на суті проблеми, а на формі її подання; викривлення інформації шляхом часткового посилення на джерело або його вільна інтерпретація; підміна істинності утилітарною корисністю; «стимулювання сліпого дотримання принципів, канонів, догм, ритуалів, що призводить до ігнорування або заперечення реальних фактів»; апелювання до думки більшості, яка «формально спирається на інспірований «глас народу»» [23, с. 181–183].

Нейролінгвістичне програмування (НЛП) (англ. neuro-linguistic programming, NLP) – спосіб з'ясування закономірностей і моделювання людської поведінки, програмування мислення, емоцій, а також передачі виявлених моделей іншим людям. Застосовується у психотерапії та практичній психології. Застосовується в інформаційних війнах як можливість проникнення в підсвідомість, зміни чи трансформації думок, поглядів, ідеалів. НЛП сприяє формуванню такої поведінки окремої людини, групи, мас, яка б максимально сприяла завоюванню, використанню та втриманню влади, перемоги в політичному та збройному протистоянні ворогуючих сторін.

Серед зарубіжних науковців, які займались проблемою методів психологічного впливу, слід відзначити Е. Роббінса, М. Дейвіна, С. Шарлі, С. Холла, Р. Бендлера, Дж. Грюндера. Серед пострадянських – О. Ситиникова, С. Горіна, А. Куртова, М. Кагана, О. Толпигіна, М. Холодну, Г. Почепцова. Аналіз досліджень цих вчених засвідчує, що в політичному протистоянні перемагає, як правило, той, хто застосовує найновітніші, нестандартні інформаційно-психологічні технології, зокрема НЛП, що останнім часом активно застосовується в політичних баталіях та локальних міждержавних конфліктах.

Нейролінгвістичне програмування стали активно апробувати та застосовувати спочатку у військовій сфері, а потім у бізнесі та політиці. Напрацювання фахівців з НЛП вказують на те, що якість і послідовність переживань залежать від форми почутого висловлювання, а значення висловлювання формується слухачем залежно від порядку слів у реченні, їх інтонаційного наголосу. Технології НЛП враховують особливості системи кодування і декодування інформації у процесах спілкування. Теоретики НЛП вважають, що людина підсвідомо надає перевагу візуальній (зорові образи), аудіальній (слухова пам'ять) та кінестетичній (досвід рухів, дотиків) формам отримання й передавання суттєвої інформації. Зокрема, психотехніки НЛП враховують те, що під час вербального спілкування людина не лише опрацьовує, але й передає унікальним чином інформацію іншим людям.

Використання технік НЛП потребує від виконавця ґрунтовного знання людської психології, швидкого реагування і вміння налагоджувати контакт. Тенденції сучасної політичної дійсності засвідчують, що маніпулювання громадською думкою в умовах інформаційного протистояння набуває щодалі важливішого значення, і не останнє місце в цьому процесі належить методам нейролінгвістичного програмування.

Спеціальні інформаційні операції (СІО) – це спланований вплив на свідомість і поведінку ворожої, дружньої або нейтральної аудиторії за допомогою використання певним чином організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення певної мети. Такі операції «різняються за об'єктами спрямування і схемами здійснення, але за змістом і завданням вони єдині і полягають у поширенні певним чином організованої інформації з метою вигідного психологічного впливу на дружню або ворожу аудиторію для досягнення тих чи інших переваг (військових, політичних, економічних)» [237, с. 88].

У минулому ледве не єдиним таким засобом була військова сила. В кінці ХХ століття люди відкрили для себе новий вид зброї – інформаційно-психологічний. У наш час інформаційно-психологічна війна супроводжується впливом на людську свідомість, причому найрізноманітнішими і витонченими способами. Цього вдалося досягти завдяки новим технологіям, які винаходилися спеціально для ведення цієї війни чи пізніше пристосовувались для неї. Інформаційно-психологічна війна складається з дій, що вживаються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації та інформаційних систем. Сучасні держави добре розуміють значимість політико-психологічних засобів інформації, особливо у випадку воєнного часу. Так, у рамках Міністерства оборони Швеції сформована відповідна служба психологічного захисту, яка у воєнний час зорієнтована на роботу з чутками, а в даний час приділяє основну увагу кризовим комунікаціям.

Дотичним до означеного поняття є поняття *акти зовнішньої інформаційної агресії (АЗА)* – легальні та / або протиправні акції, реалізація яких може чинити негативний вплив на безпеку інформаційного простору іншої держави.

СІО та АЗА передбачають психологічні дії зі стратегічними цілями, психологічні консолідуючі дії та психологічні дії з безпосередньої підтримки бойових дій. Вони поділяються на такі види: операції, спрямовані проти суб'єктів, які ухвалюють рішення; операції, спрямовані на компрометацію, завдання шкоди опонентам; операції, спрямовані на політичну (економічну) дестабілізацію. СІО та АЗА можуть проводитись спецслужбами, насамперед іноземних держав, у формі таємних операцій та акцій негативного, нерідко деструктивного ідеологічного, ідейно-політичного та соціального впливу на особу, групу осіб або суспільство в цілому з метою їх переорієнтації на інші цінності та ідеали, підштовхування до протиправних дій у напрямку підриву і послаблення державного та суспільно-політичного ладу для вирішення завдань здійснення вигідного впливу.

Слід зазначити, що СІО та АЗА здійснюються шляхом розповсюдження інформації певного роду різними способами. Це використання комунікативних технологій впливу на масову свідомість із довготривалими чи короткотривалими цілями. Вони створюють загрозу не тільки своїм існуванням як явища, а й тим, що можуть збуджувати та скеровувати такі процеси, масштаби яких у багато разів більші за саму операцію чи акцію. Саме зазначений вид інформаційної боротьби, як правило, спрямований на переорієнтацію окремих осіб, їх груп чи суспільства в цілому на інші цінності та ідеали для послаблення політичного і соціально-політичного устрою. У разі, коли заходи безпосереднього інформаційного підриву є інструментом політичної розвідки, їхня мета також має політичний характер. Отже, СІО та АЗА передбачають заподіяння шкоди життєво важливим інтересам у політичній, економічній, науково-технічній, соціальній чи будь-якій іншій суспільній сфері життя держави та, на цій основі, здійснення вигідного впливу для отримання переваг у тій чи іншій галузі.

Кіберзлочинність – злочинна діяльність, пов’язана з використанням новітніх інформаційних технологій і глобальних мереж. Згідно з рекомендаціями експертів ООН, термін «кіберзлочинність» включає будь-які злочини, скоєні в електронному середовищі. Такі злочини класифікуються на міжнародному рівні наступним чином: незаконний доступ до комп’ютерної системи чи певної її частини; пошкодження, видалення або зміна комп’ютерних даних; блокування управлінських систем певних урядових, банківських, бізнесових та інших офіційних установ; вплив на особистість шляхом збору персональних даних, атаки на персональні комп’ютери.

Кіберзлочинність спонукає уряди різних країн до захисту інформації, технічної підтримки та відповідного обслуговування інфраструктури. Як альтернатива кіберзлочинності, останнім часом сформувалось поняття «кібербезпека». Американські фахівці з цифрових технологій Е. Шмідт і Дж. Коен з огляду на її забезпечення зазначають: «Технологічні компанії й ті, що гарантують кібербезпеку, виконуватимуть у XXI столітті ту ж роль, що корпорація Lockheed Martin – у XX. Лідери традиційної оборонної промисловості, як-от Northrop Grumman і Raytheon, уже співпрацюють з урядом США над інфраструктурою кібербезпеки. Виробники зброї, авіаконструктори та інші представники воєнно-промислового комплексу нікуди не зникнуть, адже звичайне військо завжди потребуватиме автоматів, танків і гелікоптерів, але великі військові організації, більшість з яких уже в приватній власності, виділять частину бюджету на технічну підтримку» [267, с. 105].

Медіа-політика – цілеспрямоване оприлюднення засобами масової інформації політичних подій, що включає, з одного боку, їх інструменталізацію, а з іншого – інсценування псевдоподій. На макрорівні включає відносини у політичній системі, на мезорівні – формування конкретних взаємовідносин між політикою і ЗМІ, на мікрорівні – висвітлення діяльності суб’єктів медійної політики. У науковій літературі, що стосується медіа-політики зазвичай висвітлюються роль ЗМІ як чинника впливу на

громадян, як технологічного засобу, що передає інформацію, але не зачіпає політичних інтересів людини, як інструмента конструювання політичної реальності, як механізму раціоналізації та віртуалізації політичного процесу.

Взаємовідносини політики і мас-медіа залежить від типу правлячого політичного режиму й відповідно можуть бути тіншовими, напівтіншовими та публічними. Сучасні технології дозволяють посилити вплив владних структур на різні сегменти політичного розвитку, покращувати інформованість представників влади й суспільства щодо поточних політичних подій. Виступаючи засобом передачі інформації, ЗМІ не обмежуються цією роллю й активно впливають на масову свідомість та політичну ситуацію в державі.

До проблем, що стоять на заваді формування демократичної медіа-політики в Україні, можна віднести: прагнення медіа-компаній отримати прибуток ціною втрати національних цінностей і моральних принципів всередині даної галузі; залежність ЗМІ від політичних уподобань власників інформаційних ресурсів; домінування технологій шоу-бізнесу в формуванні політичних комунікацій; відсутність на законодавчому рівні чітко встановлених відносин між ЗМІ та їх власниками; нездатність ЗМІ представити широкий спектр думок і надати рівний доступ до медійного контенту всім суб'єктам політичного процесу.

Медіакратія – «здатність ЗМІ впливати на громадську думку, формувати позицію в суспільстві щодо тих чи інших явищ, подій, процесів» [189, с. 435]. Медіакратія означає залежність ЗМІ від держави, бізнесу, багатих власників (олігархів) чи певних політичних сил, угруповань; злиття їх із владою, великим бізнесом та обслуговування їхніх інтересів. Завдяки своїм необмеженим комунікативним властивостям ЗМІ можуть суттєво впливати на виборчий процес, формування державних органів, відбір представників правлячої еліти. Медіакратія означає насамперед зрощування медіа і політики у процесі здійснення елітними групами владних повноважень. Вона розглядається в науці як модель спотвореної демократії, самодостатня система, в якій політики перестають самостійно мислити й потрапляють у

цілковиту залежність від ідейних конструкцій, сформованих засобами масової інформації. Соціально-політичний вплив медіакратії означає: переважання негативних думок і соціальних установок у суспільстві, підрив соціального потенціалу на користь ЗМІ; деградацію політичного дискурсу, стимулювання байдужості, втоми від політики на рівні масової свідомості; залежність політичного процесу від правлячої еліти, «партії влади», безальтернативного лідера тощо.

На думку С. Бодрунової [22, с. 214], першочерговими завданнями дослідження медіакратії у подальшому мають стати:

- 1) пошук і аргументація наукового методу визначення параметрів (та їх індикаторів) у матриці медіакратизації;
- 2) визначення самих параметрів і кластерів аналізу;
- 3) виявлення групи індикаторів медіакратизації на перетині кластерів і параметрів аналізу, визначення їх релевантності й вимірюваності;
- 4) пошук методу визначення відносного (кількісного) вираження індикаторів у порівняльній перспективі;
- 5) визначення значень індикаторів для кожної з досліджуваних у порівняльній перспективі політій;
- 6) побудова інтегрального індексу медіакратизації демократичних політій на основі показників індикаторів, пошук формули такого індексу;
- 7) виявлення моделей медіакратизації влади в суспільстві (медіакратичних моделей) на основі виявлення груп політій зі схожими показниками індикаторів і порівняльного аналізу таких груп політій;
- 8) виявлення і перевірка меж застосовуваності медіакратичних моделей у стійких і транзитивних демократіях.

Медіа-громадськість – організована спільнота, що відзначається здатністю за допомогою засобів масової інформації чинити цілеспрямований, чітко визначений вплив на політичну владу. Перевагою медіа-грамотності є те, що вона закріплює за собою лідерство у громадянському суспільстві. Недолік медіа-громадськості «полягає в тому, що на неї чиниться особливо сильний

вплив «згори», тобто джерела (влади) і особливо слабкий «знизу», тобто адресата (населення) [269, с. 69].

До характерних рис медіа-громадськості відносяться: високий ступінь структуризації при невизначеній кількості учасників комунікації; здатність до тривалої публічної комунікації (через радіопроеграми, пресу, канали телебачення та ін.); чітке розрізнення доповідача (політичні еліти через посередництво ЗМІ) та реципієнта (споживачі інформаційних засобів); необмеженість суспільного простору за часовими, географічними та демографічними показниками; можливість чіткого розмежування суспільного і приватного просторів. В сучасних умовах медіа-громадськість тяжіє до фрагментації, причина якої «полягає у постійному збільшенні й у зростаючій диференціації пропозицій мас-медіа, а також в індивідуалізації медіа-споживачів» [269, с. 70].

Діджиталізація – переведення інформації в цифрову форму, трансмісія даних, закодованих у дискретні сигнальні імпульси. Країнами-лідерами з розвитку діджиталізації у сфері економіки на сьогодні є Сінгапур, Велика Британія, Нова Зеландія, Об'єднані арабські Емірати, Естонія, Японія, Ізраїль. У багатьох державах цифрові технології є невід'ємною складовою мілітарної інфраструктури. Цифрові технології в сучасних умовах застосовують спецслужби національних держав, політизовані радикальні організації, терористичні угруповання, кримінальні структури, транснаціональні корпорації та ін. Трансформація інформаційної війни, зокрема, включає: «ведення електронної боротьби; одержання розвідувальної інформації шляхом перехоплення й розшифровки інформаційних потоків; здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів із наступною їх фальсифікацією чи викраденням; масове подання в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах дезінформації для впливу на особи, які приймають рішення; одержання інформації від перехоплення відкритих джерел інформації» [76].

«П'ята колона» – науково-публіцистичний політичний термін, що сформувався в часи громадянської війни в Іспанії в кінці 30-х років ХХ ст. Позначає «людей, чиї дії викликають тривогу в країні, а їх зв'язки із закордоном залишаються таємницею для широкого загалу» [53, с. 4]. Явище п'ятої колони має надзвичайно важливе значення для його осмислення в Україні в умовах розв'язаної Російською Федерацією збройної агресії та інформаційної війни. З огляду на світовий досвід та ситуацію в Україні до складу п'ятої колони можуть належати:

-представники етнічних меншин (німецькі національні меншини у державах Центральної та Східної Європи в часи гітлерівської Німеччини; представники російської національної меншини в Україні після 2014 року та в період, що передував анексії Криму й окупації частини Донбасу);

-ренегати, тобто люди, що зраджують свої ідеали, переконання, громадянство, військову присягу й переходять до табору противника (частина українських військових в Автономній Республіці Крим, що зрадили Україну в 2014 р.);

-бюрократія (представники євробюрократії та українські чиновники, що перебувають у сфері фінансового, ідеологічного та іншого впливу Російської Федерації);

-бізнес-еліти (українські олігархи, представники великого бізнесу, міцно пов'язані з російськими ресурсами і агентами впливу);

-партійні та громадсько-політичні угруповання (суспільно-політичні організації України з проросійською орієнтацією; партії комуністичного спрямування, орієнтовані на відновлення тоталітарної супердержави);

-церковні діячі та їх прихильники (УПЦ Московського патріархату, метою якої є збереження духовної монополії на українських теренах).

Визначальну роль у деструктивній діяльності п'ятої колони відіграють засоби масової інформації. У відповідності з цим дослідник явища п'ятої колони в сучасній Україні І. Діак зазначає: «Треба дивитися на світ своїми очима, а не очима олігархічних або російських медіа-каналів. У пресі й

телерадіофері потрібно розгорнути велику інформаційну кампанію для розвінчування п'ятої колони, викриття її справжньої сутності і справжніх цілей» [53, с. 93].

Медіа-тероризм – залякування цільової аудиторії терористами (терористичними організаціями) з метою реалізації політичних, соціальних та інших цілей шляхом поширення в інформаційному просторі через мас-медіа почуття страху, що виникає в результаті факту (або загрози) нелегітимного насилля. Зазначене поняття є похідним від ширшого поняття – *інформаційний тероризм*, що означає «використання технологій, засобів масової комунікації, поширення інформації з метою цільового впливу на обраний об'єкт, його дискредитації» [151, с. 78].

Медіа-тероризм став сьогодні одним з найбільш небезпечних явищ соціально-політичного життя. Його постійна трансформація, зростання деструктивного потенціалу й поява нових форм викликають природне занепокоєння. З локальної тактичної загрози він перетворився на загрозу глобально-стратегічну. Ставши міжнародним, медіа-тероризм зачіпає найрізноманітніші сторони політичних, економічних, геополітичних, екологічних, міжнародних і гуманітарних відносин. Характеризуючи зазначене явище, Д. Ліллекер зазначає: «На самім ділі, тероризм слід розглядати як частину давньої традиції прямої дії: дії, до яких вдаються групи, котрі за звичайних, нормальних обставин не мають доступу до новинного порядку денного. Ці групи відрізані від доступу до суспільної сфери, часто з політичних і економічних мотивів, тому звертаються до тактик, які шокують, приваблюють увагу ЗМІ і, таким чином, встановлюють новинний порядок денний» [132, с. 281].

Основним завданням медіа-тероризму є залучення уваги громадськості різних країн з метою примусити її чинити тиск на уряди задля зміни їх політики відносно того чи іншого питання. В умовах інформаційного суспільства терористи апелюють до зарубіжних аудиторій та інтернаціоналізують свої проблеми. Цілі, завдання, використовувані методи

медіа-терористичної діяльності спричиняють зближення медіа-тероризму з інформаційною війною. Чим вищою і могутнішою є роль мас-медіа, тим ширшим є поле потенційного впливу тероризму на суспільство, тим результативнішою є їхня діяльність. Однією з основних причин виникнення медіа-тероризму є існування в кожному конкретному суспільстві й у світі в цілому затяжних невирішених соціальних і політичних конфліктів.

Якщо розглядати медіа-тероризм як інтенсивне використання засобів мас-медіа (включаючи супутникове телебачення, Інтернет, стільниковий зв'язок та ін.) на етапі розповсюдження меседжів про терористичний акт і на попередніх етапах – створення терористичного угруповання, залучення терористів, пошуку джерел фінансування, встановлення зв'язків між угрупованнями, то інформаційна війна та її засоби можуть слугувати ефективним інструментом в антитерористичній боротьбі. У ході протистояння супротивники можуть використовувати і часто використовують однакові засоби. Звичайно, антитерористична діяльність не може включати засоби, використовувані терористами, якщо мова йде про розвинене демократичне суспільство. Разом з тим медіа-тероризм, зважаючи на його важковловимість, складність у прогнозуванні й поясненні, різноманітність проявів, потребує складного й широкого інструментарію антитерористичної діяльності.

Інтернет-політика – процес впровадження у Всесвітню мережу політичної активності партій, громадських об'єднань, представників влади, політичної еліти і лідерів, громадськості, окремих осіб. Зазвичай означені суб'єкти використовують Інтернет з метою більш досконалого забезпечення взаємозв'язку між суспільною і політичною сферами, а також для реалізації завдань здобуття політичної популярності, прихильності якомога ширшої аудиторії, масового суспільства в цілому. Стосовно перспектив розвитку Інтернет-політики на сьогодні не існує однозначної думки. Частина фахівців вважають, що «віртуальна природа Інтернет-політики слугує основою для створення фальшивого, несправжнього суспільства». Інші виходять з того, що на даний час покоління людей, які постійно підключені до Всесвітньої мережі

й досконало володіють комп'ютерною технікою, «відчувають, що, беручи участь в Інтернет-політиці, вони забезпечують собі представництво» [132, с. 103–104].

Отже, процеси глобалізації та інформатизації змінюють чинну ціннісно-смыслову матрицю життєустрою планетарної спільноти з чарункового типу на мережевий, що спричинює багато морфологічних і функціональних наслідків. По-перше, розмиваються кордони між національними державами, а самі ціннісно-смыслові детермінанти життєустрою народів набувають нечітких обрисів. По-друге, пріоритети національної політики кожної окремої гілки цивілізації поступово трансформуються в розв'язання потреб планетарного характеру. По-третє, на наших очах відбувається світова тенденція зміщення акценту державної політики, державного регулювання й державного управління з територіального горизонту в площину регуляції світових планетарних процесів. По-четверте, формування гібридного світу іманентно несе в собі не тільки нові форми життєустрою і комунікацій, а й гібридні форми протистояння, наприклад, гібридні конфлікти і навіть гібридні війни. Наступ на свідомість пересічної людини ведеться з використанням усього накопиченого медіаресурсу, що є у розпорядженні агресора. І немає значення, це гібридна війна, маркетингова стратегія чи просто політична реклама. Від їх натиску людина може захистити себе шляхом формування високої політичної культури, зрілої організаційної свідомості [109] і активізації власної системи внутрішньоособистісних фільтрів [20]. Або шляхом ідеологічного несприйняття агресивної поведінки сусіда і його прибічників, як у органах державної влади своєї країни, так і у просторі власної територіальної громади. Зміни у морфології планетарної системи обумовлюють глобалізацію свідомості пересічної особистості у напрямі цілісного бачення соціального світу. Зрілість соціального організму планети досягла такого ступеня, що дослідники спроможні цілісно охоплювати картину світу образами. За цих умов свідомість пересічної особистості трансформується у напрямі колективної свідомості, мейнстрим якої є чітким, незворотним і таким, що

посилюється завдяки використанню штучного інтелекту, а колективна свідомість віддзеркалює глобалізацію планетарного життя і створення цілісного планетарного соціального організму з розвиненим орґаноценозом, тобто супроводжується створенням низки робочих орґанів планетарного призначення. При цьому, слід мати на увазі, що спротив становленню планетарної свідомості чинить гібридна війна з усіма її атрибутами, яка відзначається деструктивною здатністю до формування у свідомості людини хибної соціальної та індивідуально зумовленої домінанти.

Розглянувши у першому розділі поняття і феномен «інформаційної війни», подвійну природу засобів масової інформації, особливості пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії, можна зробити наступні висновки.

Необхідність поглибленого політологічного осмислення поняття і феномена «інформаційна війна» в сучасних умовах пов'язана з його перетворенням на всеосяжну, цілісну стратегію, покликану супроводжувати командування та управління збройними силами, а також реалізацію геополітичних амбіцій окремих національних держав. Зазвичай цей різновид технологічного та політичного протистояння відбувається між людськими спільнотами, що володіють різними, взаємовиключними системами цінностей, політичними режимами та ідеологією. Суб'єктами інформаційної війни виступають сепаратистські рухи, протиборчі сторони в громадянській війні, терористичні організації, агенти певних політичних впливів (етнонаціональні спільноти, громадські об'єднання, групи тиску, політичні актори, окремі особи). Специфічною ознакою інформаційної війни є те, що вона стає безперервною й відбувається не лише під час збройного, політичного, чи економічного протистояння, а й у мирний час. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до засобів подачі інформації з істинним змістом, поширення бажаної та блокування небажаної інформації. Інформаційна війна має на меті порушення єдності в суспільстві,

провокування розколів, розбрату, ворожнечі між соціальними, етнічними групами. Прикладом сучасної інформаційної війни з використанням усіх її можливих засобів є агресивна політика Російської Федерації по відношенню до України.

Засоби масової інформації є важливим елементом інформаційної війни. Саме на основі використання їхнього потенціалу сформувалися такі потужні чинники політичного впливу як пропаганда, дезінформація, політична реклама, міфологізація суспільних процесів. Їх вплив на суспільство, політику, економіку всіх країн світу постійно зростає. Спецслужби та військовий сектор посилюють свій тиск на цивільні ЗМІ з метою використання їх потенціалу. В сучасних умовах слід виходити з того, що розвиток ЗМІ у політичній площині та розуміння функціональних можливостей інформаційного суспільства доцільні лише на основі комплексного підходу, що містить стратегічне бачення інформатизації й координується наявними соціально-економічними, політичними й культурними пріоритетами держави та міжнародною практикою. Від поглиблення та опанування великих потоків інформації, проникнення у світові мережі безпосередньо залежить, як надалі буде відбуватися процес формування політичної стратегії українського суспільства. Першочерговими завданнями держави у сфері інформаційної політики та ЗМІ є забезпечення кожній людині права на одержання, використання, поширення й зберігання інформації, на вільне вираження своїх поглядів на основі ефективного її використання для науково-технічного, культурного, соціального розвитку. Сфера інформаційних відносин в Україні потребує подальшого вдосконалення. Це стосується насамперед розробки адекватної стратегії державної інформаційної політики України, орієнтованої на посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, вироблення ефективних механізмів убезпечення українського суспільства від інформаційних атак, гібридних загроз.

У процесі осмислення причин і наслідків інформаційних війн необхідно особливу увагу звернути на зміну ціннісно-сислової матриці життєустрою

планетарної спільноти, виникнення явища мережевих відносин. Зазначене зумовлює формування латентного гібридного світу й відповідних форм протистояння у вигляді гібридних конфліктів і навіть гібридних воєн. Зміни у характері планетарної системи обумовлюють глобалізацію свідомості пересічної особистості у напрямі цілісного бачення соціального світу, вироблення Зрілості колективної свідомості, спроможної віддзеркалювати глобалізацію планетарного життя, можливості подолання хибної соціальної та індивідуально зумовленої домінанти.

У першому розділі використані матеріали, оприлюднені у попередніх публікаціях автора: «ЗМІ і інформаційна війна» (2018) [84, с. 86–92]; «Поняття і феномен «інформаційна війна»: визначальні характеристики» (2018) [91, с. 3–14]; «Сучасні ЗМІ як інструмент інформаційної війни» (2018) [96, с. 77–82]; «Упровадження публічної політики засобами масової інформації в умовах інформаційної війни» (2018) [97, с.]; «Роль засобів масової інформації у політичній стратегії інформаційного суспільства» (2019) [93, с. 53–57].

Розділ 2. СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА В ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Удосконалення методів і засобів інформаційного протиборства в межах техногенної цивілізації

Глобалізація кардинально змінила практично всі сфери суспільного життя. Різні частини світу почали зближатися, поступово виникають зразки уніфікованої культури, політика стає більш публічною, а на рівні конкретної держави складно вирізнити її зовнішній і внутрішній виміри. Історія людства стає єдиною, а не сумою історій конкретних суспільств. У той же час все це відбувається на тлі розвитку інформаційної сфери, яка все більше дає про себе знати як окрема складова соціального буття. Разом з тим, вона не існує як річ у собі, а виступає зв'язуючою ланкою для інших сфер суспільного життя. Тому володіння, керування та розпоряджання інформацією стає визначальним атрибутом здійснення влади в ХХІ столітті. «Технологічною основою глобалізації є інформатизація суспільств. Рівень інформатизації діагностує ступінь їхньої зрілості, розвинутості країни, а також готовності держави до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення. Влада, яка сповідує демократичні принципи й діє в умовах відкритого суспільства, також зацікавлена в ефективному використанні інформатизації усіх сфер суспільного розвитку та людського буття» [45, с. 221].

Контроль над інформаційними потоками перетворюється на основну мету будь-якого протистояння. Боротьба ведеться за вплив на громадську думку, що потім оформлюється у вигляді домінування у процесі формування порядку денного. Виникнення такого явища як протистояння в інформаційній сфері закономірно спричинило своєрідну «гонку озброєнь». З обмеженням традиційних каналів ведення інформаційної війни (газети, радіомовлення, телебачення, навіть окремі сегменти Інтернету) та створенням спеціальних органів з регулювання кіберпростору виникають більш складні засоби ведення

протистояння. Це якісно змінює загальну картину інформаційного протиборства. На думку українських філософів, концепція інформаційного суспільства, вказуючи шлях до більш прогресивної моделі суспільного розвитку, разом з тим несе з собою певні виклики, загрози, проблеми: «І справа не лише в тому, що стикаються дві парадигмальні форми суспільного розвитку – індустріальна і суперіндустріальна (як про це писав Е. Тоффлер, натякаючи, що потрібно якомога швидше змінити попередню систему організації суспільного порядку, яка не відповідає новим умовам), а і в тому, що нове, більш креативне середовище містить в собі неабияку невизначеність, загрозу втратити ідентичність, своєрідну атомізацію суспільства, оскільки свобода самовираження розхитує усталені норми й цінності» [77, с. 8–9].

Питанню виникнення новітніх методів і засобів інформаційного протиборства приділяється мало уваги у вітчизняних наукових джерелах. Така проблема зумовлюється декількома причинами. По-перше, зазначені засоби динамічно змінюються, що зумовлюється їхнім становленням як інструменту ведення інформаційної війни. По-друге, слід визнати той факт, що розвиток інформаційних технологій в Україні відбувається повільніше, ніж у країнах ЄС, США та Канаді. «Стан і тенденції розвитку системи масової комунікації в Україні загалом відображають загальну кризову ситуацію в державі, що в аспекті глобальних трансформацій систем масової комунікації приводить до загострених, а часом – непередбачених форм її проявів» [71, с. 333]. Відповідно це отримує своє відображення в необхідності осмислення більш сучасних засобів інформаційного протиборства.

Абстрагуючись певною мірою від західних напрацювань означеної проблеми, слід зазначити, що в Україні та сусідній Росії поступово відбувається теоретичне осмислення даного явища, оскільки, як уже зазначалося, універсальність глобалізації закономірно призводить до проникнення новітніх інформаційних технологій й на терени колишнього СРСР. Так, у даному контексті варто згадати напрацювання таких українських вчених, як В. Бех, О. Білорус, В. Горбатенко, О. Дубас, О. Зернецька, В.

Коляденко, Я. Любивий, В. Лях, Г. Почепцов, К. Райда, О. Соболю, О. Соснін, Т. Кремень. А також – російських: К. Баранової, Н. Єрофеева, Н. Зуєвої, І. Нежданова, В. Самохвалова, С. Черних. Окремо слід зауважити, що напрацювання російських дослідників, поряд з українськими, беруться до уваги не лише з огляду на певну інформативність, а й у контексті існуючого гібридного протистояння України та Росії. У відповідності з цим доцільною й важливою є систематизація новітніх засобів інформаційного протиборства з відповідним визначенням їхніх характерних ознак не лише з огляду на розвиток техногенної цивілізації загалом, а й з урахуванням досвіду їхнього застосування в конкретних умовах..

Безпосередній спосіб впливу інформації на свідомість означає апелювання до переконань людей, звернення до їхнього розуму із застосуванням раціональних аргументів, логіки. При цьому суб'єкт інформаційного впливу, звертаючись до розуму людей, неодмінно враховує реальну обстановку, суспільно-політичну ситуацію, розстановку сил, інтереси людей, що склалися на даний момент у тому чи іншому середовищі. «В сучасних обставинах дуже важливо вивчати і враховувати психічні стани, політичні настрої народних мас. Дослідження громадської думки дають можливість враховувати не тільки те, що лежить на поверхні, а й приховані психологічні тенденції політичних процесів, а відповідно до цього й обирати такі заходи, які були б адекватними наявній ситуації» [174, с. 246]. Все це необхідне задля того, аби врахувати стан суспільної свідомості, дати чіткі, зрозумілі гасла й таким чином одержати перемогу в боротьбі за прихильність людей.

Інформаційна зброя, як основний засіб ведення інформаційної війни, з необхідністю потребує суб'єктів, здатних використовувати в корисливих та злочинних цілях специфічні властивості інформації та пов'язані з нею технології. Як наслідок, створені на користь людині, суспільству, державі методи та засоби розширення можливостей соціальної комунікації, починають слугувати деструктивним завданням ведення інформаційних війн. Відповідно,

поряд з раціональними способами впливу на свідомість існують також ірраціональні (метод «великої брехні» Й. Геббельса, пошук ворогів, повторення шаблонних фраз з метою закріплення певного набору пропагандистських кліше). Однак ці технології – уже вчорашній день. Сьогодні вже йдеться про комп'ютерну віртуальну реальність як певний полісемантичний простір, входження в який «дозволяє людині включитися в нову реальність, діючи за правилами цієї ігрової реальності, при цьому вносячи зміни і, створюючи нові правила» [156, с. 389].

Досить ефективними є періодичні, послідовні кампанії, що займають увагу людей, не залишаючи часу для роздумів і оцінок. У цих кампаніях найчастіше спрацьовує почуття приналежності до певної суспільної групи, підпорядкування волі політичного лідера. У всіх випадках впливу на свідомість людей має місце фактор повторюваності. Останнім часом він активно застосовується в технологіях нейролінгвістичного програмування, яке «забезпечує дійсно швидкі (і досить стійкі) зміни у психіці людини, а також досить ефективно вирішення проблем як окремого індивіда, так і соціуму загалом» [108, с. 3]. Так, при професійному компонуванні кадрів телерепортажів можна створити для багатомільйонної аудиторії враження про подію, по суті, протилежну реальності, зосереджуючи увагу на відповідних негативних і навіть дуже рідкісних кадрах [207, с. 178].

Для успіху інформаційного впливу застосовується така технологія як дозована присутність правди. На цьому тлі зазвичай надходять необхідні маніпулятору неправдиві дані. В науковій літературі такий спосіб отримав назву «перетасовки» або «підтасовки карт» (card stacking). Зміст даного способу полягає в тенденційному відборі фактів, певних даних. «Його основна мета, використовуючи односторонній підбір і подачу фактів, свідчень, доводів, показати привабливість, або навпаки, неприйнятність якоїсь точки зору, програми, ідеї і т. п. Останнім часом цей спосіб частіше за все використовується у видозміненому вигляді під назвою «потенціювання» або «акцентування» [174, с. 197]. Так, зокрема, на основі істинних даних,

залучення деяких правдивих створюються складні інформаційні утворення, які прийнято називати політичними міфами. Впровадження у масову свідомість політичних міфів дозволяє замінити цілісний світогляд фрагментарним, викривити реальність.

Маніпулювання людьми за допомогою інформації передбачає наявність зворотного зв'язку. Інформаційний вплив може бути нівельований, якщо суб'єкт маніпуляції не врахує динаміку зрушень у свідомості населення, а також вірогідність виникнення непередбачуваних ситуацій. У демократичних країнах елементи маніпуляційного впливу застосовуються при безперервному урахуванні громадської думки. Існує ціла система опитувань, велика активність спілкування депутатів різних рівнів з виборцями, велика увага приділяється з'ясуванню настроїв конкретних груп населення. Це дозволяє вносити корективи у пропаганду, реагувати на виникаючі неузгодженості між офіційною ідеологією та суспільною свідомістю.

В недемократичному суспільстві, яким можна вважати сучасне російське суспільство, влада за допомогою інформаційних маніпуляцій досить успішно здійснила так звану політичну мінус-мобілізацію. Т. Кремень наступним чином описує означену технологію: «У загальну свідомість послідовно закладалася думка про те, що репресивний характер влади – неприємна, але необхідна умова існування, що тільки така влада має можливість підтримувати суспільний лад і забезпечувати необхідний життєвий рівень. Унаслідок цього процесу зростала політична апатія виборців, поширювались абсентеїстська модель поведінки, відчуття неможливості вплинути на процес прийняття політичних рішень, недовіра до політичних інститутів. Усе це поєднувалося з відносно стабільним економічним рівнем життя, який створював у більшості населення відчуття непотрібності змін. Аморфне соціальне незадоволення призводило лише до розрахунку індивіда на свої власні сили, але не до бажання вплинути на політичні процеси» [119, с. 165].

Характерною ознакою в інформаційних війнах сучасності є культурна та ідеологічна експансія найбільш розвинених держав, що веде до трансформації культури, традицій і духовних цінностей в залежних від них країнах. Загальноприйнятою є теза про те, що культура інформаційного суспільства зумовлює демасифікацію, персоналізацію та індивідуалізацію. Однак на практиці зазначені тенденції є досить поверховими. Натомість постійно зростаючою є тенденція до уніфікації. Як наслідок, значна частина інформаційно-управлінських систем стали інформаційно-залежними. Це, зокрема, стосується комп'ютерних та телекомунікаційних засобів, порушення нормального функціонування яких може завдати істотної шкоди в енергетичній, фінансовій, військовій галузях. В умовах небезпеки цілеспрямованого впливу на інформаційні ресурси ззовні гостро постає проблема захисту національних інформаційних ресурсів та збереження конфіденційності інформаційного обміну.

Сучасна інформаційна війна включає різноманітні засоби впливу на соціальні відносини, інформаційні ресурси, масову свідомість та психіку окремих людей. При цьому використовуються усі наявні властивості інформаційних ресурсів та новітніх технологій з метою штучного створення чинників гальмування розвитку людини, суспільства та держави, встановлення контролю над інформаційними ресурсами потенційного супротивника задля отримання переваг у пріоритетних сферах суспільного життя. В умовах інформаційної війни та чи інша операція розглядається «як комплекс заходів щодо маніпулювання інформацією з метою досягнення й утримання переваги шляхом впливу на інформаційні процеси в системах супротивника, з тим уточненням, що інформаційні системи розглядаються в широкому плані, а не тільки в технічному аспекті, вони включають і державу, і суспільство в цілому» [236, с. 90].

До числа суб'єктів інформаційних війн, що ведуться по всьому світу наразі, відносяться: держави, їх союзи та коаліції, міжнародні організації, що мають суттєві суперечки з іншими людьми, групами людей, державами,

групами держав або міжнародними організаціями; недержавні незаконні збройні формування та організації терористичної, екстремістської, радикальної політичної чи релігійної спрямованості; віртуальні соціальні спільноти, корпорації, коаліції, хакерські угруповання. Суб'єкти інформаційної війни зазвичай об'єднані спільними інтересами або іншими ознаками – національністю, мовою, професією, територією. Їх відзначають наступні ознаки: розробка інформаційної зброї та засобів її доставки; наявність спеціальних сил або структур, що функціонально уповноважені на ведення інформаційної війни; інтереси в інформаційній сфері та інших сферах життєдіяльності; контроль за певним сегментом інформаційного простору; ідеологічне обґрунтування участі в інформаційній війні.

Інформаційні війни можуть вестися тільки у виняткових випадках, оскільки вони завдають непоправної шкоди економіці обох сторін, негативно впливають на їх культурне та соціальне життя, створюють загрозу інформаційній та національній безпеці. Однак інформаційне протистояння «мирного» характеру стало неодмінною ознакою сучасного світового розвитку. Держави, їх союзи та коаліції в умовах інформаційного протистояння розробляють наступні заходи: інтегрування власного інформаційного середовища до глобального інформаційного простору; розробка нормативно-правової бази, що регламентує участь в інформаційній війні, визначає її основні принципи та форми; створення цивільних та воєнізованих для ведення інформаційної війни; розробка та закупівля за кордоном інформаційної зброї. Однак реально вберегтися від інформаційних маніпуляцій на сьогодні стає майже неможливим завданням навіть для розвинених держав. За цих умов людство, вірогідно, в найближчі десятиліття спробує віднайти менш агресивні способи співжиття на планеті. В цьому контексті О. Соснін слушно зазначає: «Вочевидь, настав час, коли міжнародному співтовариству необхідно реально досягти чіткого розуміння проблеми глобальної взаємозалежності національних інформаційних ресурсів в усій її повноті і комплексності, визнати, що успіх національних зусиль по

охороні свого інформаційного ресурсу залежить від рівня захищеності й «неагресивності» інформаційних просторів інших, у тому числі несусідніх держав, із якими їхні інформаційні ресурси об'єктивно пов'язані» [236, с. 21].

Міжнародні організації частково контролюють інформаційні простори різних держав та беруть активну участь у формуванні глобального світового інформаційного простору. В разі необхідності вони забезпечують створення та функціонування власних структур, основним призначенням яких постає ведення інформаційної війни, а також створюють власний науково-технічний потенціал, розробляють різноманітні засоби ведення інформаційної війни. Всесвітня асоціація християнської комунікації ще 1989 р. прийняла так звану Манільську декларацію, в якій висловила стурбованість ситуацією деструктивного впливу транснаціональних засобів масової комунікації, що значною мірою продукуються саме міжнародними організаціями. Характеризуючи цю декларацію, О. Зернецька зазначає: «У Манільській декларації наголошується, що концентрація і влада медіа призводить до того, що слухачі та глядачі розглядаються могутніми транснаціональними ЗМК як об'єкти, приречені на споживання того, що їм пропонують, а не як суб'єкти комунікації. Манільська декларація звертається до церков з відозвою демократизувати власні медіа та давати відсіч тим комунікаційним професіоналам, які нехтують боротьбою народних рухів за свободу і справедливість. Декларація підтримує журналістів, комунікаторів та працівників культури, які стоять на захисті права на комунікацію, хоча це загрожує їм втратою роботи, переслідуваннями і навіть вбивством» [71, с. 263].

Незаконні збройні формування та організації прагнуть до створення власного інформаційного простору з метою подальшого захоплення чи руйнації глобального та національних інформаційних просторів. З цією метою вони створюють власний науково-технічний потенціал або використовують відповідний потенціал держав чи організацій, що їх відкрито чи таємно підтримують. Своєю агресивністю зазначені суб'єкти інформаційних війн

здатні нанести суттєву шкоду. Використання новітніх технологій цими суб'єктами зумовлює наступне: «Виникнення нових терористичних вогнищ важко передбачити, оскільки їх ініціатори досить мобільні, спеціально підготовлені й надзвичайно жорстокі, про що свідчать основні характеристики терористичних угруповань: нездатність до підпорядкування, відсутність дисципліни, воїнських традицій; перетворення інститутів громадянського суспільства (футбольних фанатів, політичних партій, молодіжних груп і об'єднань, служителів церкви, постійних відвідувачів нічних клубів та ін.) на напіввійськові угруповання; використання дисфункціональних сил правопорядку» [45, с. 237].

Уряд будь-якої країни через засоби масової інформації прагне сформувати у свого народу патріотичні погляди і переконання, забезпечити в масовій свідомості пріоритет цілей державної політики. В той же час вірогідний супротивник прагне упровадити в свідомість населення і військовослужбовців цієї держави вигідні тільки йому, протилежні по спрямованості ідеї і настрої. Наприклад, розпалює націоналістичні забобони, незадоволеність політичними або економічними заходами уряду. При цьому сторона, яка збирається маніпулювати іншою за допомогою засобів масової комунікації, найперше має визначити цільові аудиторії супротивної сторони. Найважливіше завдання на підготовчому етапі інформаційного протиборства, на думку аналітиків, є використання можливостей засобів масової комунікації задля введення в оману потенційного супротивника, дискредитації його військово-політичного керівництва та лідерів, обмеження інформаційно-пропагандистської діяльності супротивника аж до організації інформаційної блокади.

В маніпулятивних засобах, що застосовуються в інформаційних війнах має місце використання переваг технологічних вдосконалень та постійне відпрацювання їх на практиці. Говорячи про новітні засоби інформаційного протиборства одразу на думку спадає Інтернет. Виникнення останнього призвело до своєрідної революції в інформаційній сфері. Як підкреслює

російська дослідниця К. Баранова, принципи створення і розповсюдження продуктів ЗМІ сильно змінилися завдяки Інтернету [10, с. 621]. Її колега В. Самохвалова поглиблює цю думку, акцентуючи увагу на новій атомізації суспільства, яка відбувається завдяки сучасним інформаційним технологіям [222, с. 61]. Але якщо Інтернет на території України в середині 2000-х рр. дійсно сприймався як щось нове, то на разі ситуація абсолютно змінилася. В умовах неконтрольованої потужної експансії мережа Інтернет по суті була полігоном для створення та відточування різного роду засобів інформаційного впливу. Наприклад, інформаційні вкидання, неправдиві публікації, інформаційне зараження, перекручування фактів, виривання з контексту, підміна понять і т. ін. Але, варто звернути увагу, що в даному випадку це продовжувало роботу традиційних друкованих або теле- і радіо ЗМІ. Власне на цьому й концентрує свою увагу раніше згадана К. Баранова, розглядаючи трансформацію роботи ЗМІ з поширенням Інтернету.

Новітні засоби інформаційного протиборства криються в тих явищах, які з'явилися й можуть існувати виключно в мережі – соціальні мережі, месенджери, форуми та платформи. Тобто все те, що може використовуватися для швидкого поширення інформації та утворення псевдомонілітних спільнот. Відповідно, крізь призму вище перерахованих елементів життя в Інтернеті доцільно аналізувати виникнення і подальший розвиток засобів інформаційного протиборства. При цьому можна розрізнити як інструменти, які застосовуються суто під час ведення кібервійни (новітні віруси, шкідливе програмне забезпечення, трояни та черв'яки), так і ті засоби, що спрямовані на створення й насадження нових «смислів».

К. Баранова виокремлює наступні характеристики, якими володіють новітні засоби інформаційного протиборства: 1) швидкість розповсюдження інформації: ще з часів ведення класичної пропаганди такий параметр вважався чи не найважливішим, оскільки найголовніше – оперативно донести повідомлення до кінцевого споживача; 2) зрозумілість і доступність: в умовах інтенсифікації суспільного життя, коли в людини банально не вистачає часу

читати довгі статті, записки чи замітки, повідомлення мають бути вкрай короткими, але інформативними і водночас простими [10, с. 622].

I. Нежданов доповнює важливі риси новітніх засобів інформаційного протиборства: 1) всеохопність – інформацію має побачити якомога більше людей; 2) висока частотність – інформацію мають бачити часто (варто уточнити, що найбільший ефект спостерігається не від звичайного дублювання вже наявного повідомлення, а у транслюванні того ж самого змісту, але у змінній формі); 3) довіра до джерела: в умовах техногенної цивілізації цей елемент класичної пропаганди набуває нового сенсу (слід розуміти, що при підвищенні інтенсивності ведення інформаційної війни часовий ресурс на створення та популяризацію певного каналу комунікації значно обмежений або його взагалі немає, тому в даному випадку довіра до джерела формується шляхом подачі повідомлення як суто інсайдерської інформації); 4) створення видимості масовості: реципієнт не лише повинен побачити інформацію, а й усвідомити, що до нього її вже багато хто побачив (для цього розміщуються коментарі, якщо це соціальна мережа, або «накручуються» перегляди, якщо це блог); 5) створення видимості значимості: як і в попередніх двох характеристиках тут важливим є належний рівень коментування та представлення самої інформації реципієнту (для цього інформація розміщується в топ-категоріях пошуку, з'являється у спливаючих вікнах, їй присвоюються популярні теги: розкрутка тегу теж є новітнім засобом інформаційного протиборства) [162].

До вище наведеного В. Самохвалова додає: 1) фальсифікацію мови – інформація повинна не просто подаватися як така, а оперувати з навмисним неправильним використанням слів для подальшого викривлення змісту (тут варто зауважити, що підміна понять, яка вважається методом, переноситься в ранг характеристик); 2) хибну ідентифікацію: інформація має нав'язувати реципієнту хибні критерії ідентичності, тобто, заганяти його в рамки певної уявної спільноти (індивід починає жити у подвійній реальності в якій співіснують взаємовиключні речі, явища та інтереси, що в подальшому

поліпшує проведення міфологізації його свідомості); 3) нав'язування ірраціоналізму: інформація подається в гіперболізованій та химерній формі; це стосується як форми (шрифт, позиціонування, розміщення), так і змісту (емоційне навантаження, художні прийоми) [222, с. 63 – 65].

Отже, в даному випадку були наведені та розкриті риси новітніх засобів інформаційного протиборства, спрямованих на ведення смислових воєн. Тепер перейдемо до виявлення характеристик, притаманних аналогічним інструментам, але у сфері кіберпротистояння. До них належать: 1) простота створення, передачі та розповсюдження: шкідливе програмне забезпечення, віруси і т. ін. мають бути швидко відтворюваними, а також блискавично поширюватися об'єктом зараження і вдало закріплюватися в ньому; 2) стійкість до виявлення: шкідливе ПЗ повинне виконати поставлені цілі до того, як буде виявлене і знищене, а атаковані ресурси приведені до початкового стану або ж якомога довше залишати систему супротивника ураженою; 3) швидкість розгортання: дана ознака не є обов'язковою для всіх різновидів новітніх засобів інформаційного протиборства і фактично визначається закладеною ціллю, але у більшості випадків важливими є саме раптовість і швидкість досягнення конкретного результату; 4) здатність «замітати сліди»: віруси повинні не лише виконати поставлене завдання, а й не видати ворогу джерело свого походження, оскільки в такому разі підвищується загроза швидкого контрудару.

Розрізливши новітні засоби інформаційного протиборства за двома напрямками, а також окресливши найбільш притаманні їм риси, варто перейти до розкриття власне їх самих. Отже, до новітніх засобів інформаційного протиборства, які застосовуються в обох означених напрямках, слід віднести:

- акаунти, публічні сторінки та групи в соціальних мережах (як приклад, Facebook);
- масові розсилки, канали та групові чати в месенджерах (як приклад, Telegram);
- різного роду онлайн-платформи та форуми (як приклад, WarOnline);

- експлойти – програми, спрямовані на пошук вразливості в інформаційній системі через її неправильну реакцію;
- логічні бомби – програми відкладеної дії, яка спрацьовує за настання/виконання певних умов в атакованій інформаційній системі;
- трояни – шкідливе ПЗ, що закріплюється разом з іншим файлом і допускається до інформаційної системи самим користувачем;
- віруси – шкідливе ПЗ, основним завданням якого є вшивання в код інших програм задля подальшого розповсюдження й нанесення шкоди;
- формграбери – програми для зчитування паролів та кодів і їх подальшої передачі хакеру;
- мережеві черв'яки – вкрай небезпечна шкідлива програма, яка самостійно здатна розповсюджуватися мережею Інтернет і завдавати значної шкоди інформаційним системам.

Перші три пункти – це новітні засоби інформаційного протиборства, які використовуються у смислових війнах, а наступні – в кіберпротистояннях. На їхній основі застосовуються наступні прийоми ведення інформаційної війни:

- вкидання – доведення до цільової аудиторії інформації, здатної викликати резонанс (зараз найбільш ефективними є вкидання через Telegram-канали);
- посів – масове вкидання однотипної або ідентичної інформації (для цього прийому використовуються перші три наведені групи новітніх засобів інформаційного протиборства);
- легалізація інформації – дія, спрямована на те, щоб домогтися відкритого використання певної інформації. Мова йде про розміщення незаконно добутої інформації від імені різного роду «хакерських груп», «пранкерів» тощо. У такий спосіб відбувається не лише уникнення юридичної відповідальності, а й опосередковано підвищується довіра до такої інформації (якщо мова йде про її вкидання через «пранкерів» або Telegram-канали);
- зашумлення – масове вкидання інформації, покликане приховати або відволікти від важливої інформації;

- тролінг – провокування гніву та конфлікту шляхом публікування контраверсійних повідомлень. Найбільший ефект від використання даного прийому досягається в соціальних мережах, оскільки в такому випадку повідомлення «тролів» є доступними для широких мас людей;

- дискредитація – здійснюється через перебільшення слабостей об'єкта, вказування на його помилки або розповсюдження фейкової інформації. Зазвичай, дискредитація поєднується з посівом, оскільки для її успішного використання потрібно якомога ширше запуснути потрібне повідомлення;

- відволікання – найчастіше проводиться за допомогою публікації різного роду «сенсацій», емоційних новин;

- продукування віртуальних особистостей – створення фейкових акаунтів [162].

Говорячи про прийоми застосування новітніх засобів інформаційного протиборства у сфері кібервійни, варто зауважити, що тут немає цілого спектру різноманітних хитрощів. Шкідливе програмне забезпечення розповсюджується або на файлообмінниках, прикріплюючись до певних утилітарних програм, або через спам-розсилки, або за допомогою додатків та ігор, в які вшиті шпигунські програми на кшталт формграберів, або безпосередньо завантажуються в інформаційну систему самим хакером. З чим, насамперед пов'язані перспективи кібервійни та кіберзалежності? «У майбутньому наймогутніші держави-інвестори спробують сформувати сфери онлайн-впливу довкола певних протоколів і продуктів, щоб їхні технології масово використовувалися в країнах-клієнтах, а ті, зі свого боку, залежали від критично важливої інфраструктури, яку будує, обслуговує та контролює супердержава» [267, с. 118].

Даний перелік не є повним і не претендує на статус беззаперечної істини, оскільки цифрові технології не стоять на місці й з кожним днем модифікують нині існуючі засоби інформаційного протиборства. Наприклад, йде їхня специфікація та диференціація: наразі вже розрізняють типи фейкових акаунтів за спрямованістю, створюються онлайн-платформи та форуми під

конкретну ціль, модернізується шкідливе програмне забезпечення. Водночас, не можна погодитися з думкою російської дослідниці Н. Єрофеевої, яка вважає, що новітні засоби інформаційного протиборства (ті, що використовуються для ведення смислової війни), спрямовані на молодь, а традиційні ЗМІ більше охоплюють людей похилого віку [64, с. 81]. Дійсно, певну кореляцію встановити можна, але враховуючи швидкість розвитку інформаційних технологій і поширення самого Інтернету, він поступово витісняє друковані, теле- та радіо ЗМІ. Вони переміщують свою діяльність до мережі, тим самим підлаштовуючись під нові реалії.

Слід наголосити на тому, що новітні засоби інформаційного протиборства, на відміну від нових та класичних, не спрямовані на повну деструкцію людської свідомості та усталеної системи цінностей, як про це зазначають російські вчені С. Черних та Н. Зуєва [263, с. 192]. Найбільш типовою ціллю інформаційного протиборства в умовах техногенної цивілізації є модифікація, ушкодження, зміна конфігурації, що дозволить у подальшому використовувати на свою користь отриману інформацію, контрольовану громадську думку, уражену інформаційну систему. Наразі не потрібно повністю зомбувати людей та знищувати ворожі інформаційні системи, оскільки їх можна поставити на службу собі. На цьому й акцентує увагу український дослідник Г. Почепцов, говорячи про управління протилежною стороною [198]. Парадоксально, але найбільш повно це розкривається у застосуванні новітніх засобів для ведення кібервійни. Все частіше хакери використовують шкідливе програмне забезпечення не для знищення та повного паралізування інформаційних систем, а для налагодження їхньої неправильної роботи та крадіжок даних. Тому руйнівні черв'яки поступаються місцем вірусам та формграберам.

Таким чином, новітні засоби інформаційного протиборства не лише є атрибутом становлення техногенної цивілізації, а й відображають якісні зміни в інформаційному просторі. Поширення соціальних мереж та месенджерів спричинило виникнення вкрай атомізованих уявних спільнот, існування яких

може обраховуватися днями, оскільки стрижнем їхньої єдності є той чи інший інформаційний привід. З інтенсифікацією суспільного життя та спрощенням подачі інформації підвищується кількість повідомлень, які може проглянути одна особа за добу. Люди фактично повністю занурюються в інформаційний простір, майже постійно тримаючи в руках смартфони. За логікою, це мало б призвести до підвищення інформаційної грамотності та критичного мислення, але по факту, через перенавантаження повідомленнями та обмежений часовий ресурс, люди стають більш вразливими до вкидань, фейків, тролінгу та спам-розсилок у соціальних мережах та месенджерів. Незважаючи на те, що новітні засоби інформаційного протиборства запозичили деякі характерні риси класичної пропаганди, наразі гострою є проблема організації ефективної протидії їхньому впливу, оскільки традиційні заходи або не приносять бажаного результату, або, навпаки, посилюють негативний ефект. Тому дане дослідження не є вичерпним, а лише претендує на своєрідний плацдарм для подальшого розгляду поглиблення специфікації новітніх засобів інформаційного протиборства та розробки дієвих заходів нівелювання їхнього впливу.

2.2. Модифікація засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування

В сучасному світі стрімкого зростання значення інформації в політичному житті суспільства паралельно відбувається процес кардинальних змін у галузі інформаційних технологій. Виникнення та поширення сучасних засобів зв'язку сприяло прискоренню процесів комунікації та призвело до формування глобального інформаційного середовища, що сприяє якісним змінам у комунікаційному процесі. Розвиток технічних засобів передачі інформації зумовлює появу нових форм міжособистісної та масової комунікації, що, в свою чергу, дозволяє, використовуючи нові канали отримання та передачі інформації, забезпечити якісну зміну взаємодії

суспільства та владних суб'єктів. Результатом такої трансформації політичної комунікації є поєднання політики та масової комунікації. Зростаюча вага комунікацій у процесі політичних відносин робить владу безпосереднім учасником медіа-простору, використовуючи канали комунікацій для реалізації та утримання влади. Варто відзначити, що дана проблематика недостатньо висвітлена у вітчизняних наукових джерелах. Зокрема мало дослідженим є процес поєднання засобів передачі інформації та їх спрямованості на реалізацію політичних завдань суспільства і влади.

Вагомий внесок у теоретико-методологічне осмислення процесів масової комунікації здійснили зарубіжні вчені Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, В. Терін. У вітчизняному науковому просторі деякі аспекти дослідження засобів передачі інформації в контексті політичної комунікації розглядали у своїй наукових працях В. Андрущенко, В. Бебик, О. Дубас, В. Кальниш, С. Квіт, В. Кулик, Ф. Кирилюк, В. Остроухов, В. Петрик, В. Полевий, О. Штоквиш. Вплив інформації на процес формування громадської думки та характер політичного процесу через сучасні засоби поширення інформації масам висвітлено в працях Б. Вахули, Г. Почепцова, А. Стельмашова та ін. Проблеми впливу електронних ЗМІ на традиційні засоби масової комунікації розглядали В. Іванов, М. Наумова, В. Рябічев, В. Литвиненко. Здобутки зазначених дослідників спонукають до розкриття ролі використання засобів передачі інформації в політичній діяльності та розвитку сфери масової комунікації.

Сучасна суспільно-політична практика засвідчує, що від застосованих засобів передачі інформації безпосередньо залежить оперативність процесу обміну нею між відправником та отримувачем. «Впровадження і активне використання ІКТ привело до розвитку і становлення глобального інформаційного суспільства, де провідну роль відіграють мобільний зв'язок, Інтернет, цифрове телебачення і радіо. Радикальні зміни в структурі світового інформаційного простору, у самій медійній системі пов'язані з ростом конкуренції між різними видами ЗМІ на найголовніших напрямках розповсюдження інформації, в яких діють глобальні медіаструктури – в галузі

телебачення, глобальних газет (особливо в сфері економічної й фінансової інформації), мобільного контенту. Полегшення й індивідуалізація доступу до змісту на індивідуальному рівні – ось ті тенденції, які ми спостерігаємо сьогодні» [80, с. 19]. Швидкість передачі-отримання інформації є однією з головних вимог у сучасному інформаційному суспільстві. Глобальні світові процеси зумовлюють потребу в швидкому обміні повідомленнями, оскільки інформація повинна вчасно надаватися кінцевому отримувачу.

Час у політичному житті пришвидшується, що зумовлює можливість реалізації проблем, на втілення яких раніше потрібні були роки, лише за декілька тижнів або й днів. Швидкість часу зумовлена науково-технічним прогресом. У процесі обміну інформацією це проявляється у винайденні нових та модифікації існуючих засобів передачі інформації, що спроможні за короткий проміжок часу та на велику відстань передавати повідомлення з мінімальними технічними перешкодами та викривленнями. У відповідності з цим особливістю технологій інформаційного впливу в сучасних умовах є їх інтегрованість із мережевими комунікаціями, що знайшло відображення в технології «флеш-мобу». Остання діє за такою схемою: «запуск інформаційного приводу в мережі, організація масового заходу, перетворення масового заходу на інформаційний привід для мережевої комунікації» [169, с. 263].

Наразі можемо відзначити прискорене зростання інформаційних комунікацій в суспільстві, результатом чого є посилений інформаційний обмін між окремими громадянами, організаціями, регіонами, державами. Підвищилась інтенсивність міжнародних зв'язків та співпраця між міжнародними суб'єктами в політичній, економічній, соціальній, науковій, культурній сферах. Взаємопов'язаність та взаємозалежність учасників соціальних систем спонукає до налагодження комунікації через надійні та доступні канали обміну інформацією, результатом чого є постійно зростаючий запит на вироблення надійних та безпечних глобальних інформаційних каналів її передачі. Набуває розвитку новий етап міжнародного розподілу

зайнятості населення, особливо в інформаційній сфері. Основним чинником глобалізації є стрімкий розвиток засобів масової комунікації та інформаційних технологій, які кардинально змінили характер та принципи інтелектуальної та технологічної взаємодії та призвели до взаємозалежності соціальних суб'єктів [188, с. 341].

У процесі передачі повідомлень незмінно використовуються певні технічні засоби, які модифікуються та змінюються в умовах технологічного розвитку (від паперу до сучасних носіїв зберігання та передачі електронної інформації, тому процеси передачі інформації включають відповідні компоненти). До них відносяться технічні канали, за допомогою яких транслюється інформація, а також структури, що дають змогу не тільки передавати та отримувати інформацію, а й накопичувати, контролювати та зберігати її. На думку О. Дубаса, все це можна вкласти в поняття «інформаційно-комунікаційний простір». Якщо ж мова йде про відповідний простір, що стосується політики, то «серед його характеристик вирізняються такі, як швидкість, щільність і відкритість інформаційних обмінів у політичному просторі; зворотний зв'язок, недостатність якого деструктивно позначається на розвитку демократії; сегментація та стратифікація інформаційного простору, а також інформаційна нерівність та ієрархія». Поряд з цим інформаційний простір політики сьогодні «дедалі більшою мірою набуває ознак транскордонності», відбувається його віртуалізація, внаслідок чого «з'являються можливості штучного моделювання політичних подій, що відбуваються, і формування віртуальних образів світу» [56, с. 38]. У обміні інформацією важливою залишається її передача не тільки швидко та безперервно, але й з мінімальним викривленням, забезпечуючи очікуваний результат. У процесі обміну інформацією можна виділити такі елементи:

1. Відправник – особа, яка збирає інформацію, генерує ідеї та поширює їх. Він кодує інформацію, що призначена для іншої особи чи групи осіб, яким є отримувач. Від відправника залежить наскільки буде інформація доступною та безперешкодною для декодування кінцевим отримувачем, тому важливим є

визначення та формування сутнісного наповнення повідомлення ідеєю чи інформацією.

2. Кодування – переведення інформації або ідеї у спеціальні символи, якими можуть бути жести, знаки, мова, ілюстрації, схеми, тощо. Будь-яка інформація кодується відправником перш ніж її надати отримувачу. Після процесу кодування інформація перетворюється в повідомлення.

3. Повідомлення – інформація, що є закодованою за допомогою спеціальних символів і спрямована одержувачу. Символи можуть бути вербальними та невербальними – надаючи повідомленню визначеної форми. Від змістового наповнення повідомлення залежить досягнення мети процесу обміну інформацією.

4. Канал – засіб передачі інформації, через який повідомлення надходить до отримувача. Канали можна поділити на засоби міжособистісного контакту та засоби масової комунікації. Відправник повинен сформулювати повідомлення відповідно до каналу передачі, яким буде користуватись для надсилання інформації отримувачу. Можна виділити безліч каналів комунікації, серед яких традиційними є: поштовий лист, передача мови, матеріали у письмовому вигляді; новітніми є: засоби електронного зв'язку, використання комп'ютерних мереж, електронна пошта, соціальні мережі, селекторний зв'язок, відеозв'язок. Відправник не обмежений одним каналом, може використовувати декілька для посилення сприйняття повідомлення отримувачем.

5. Декодування – процес перетворення отримувачем одержаних у повідомленні символів у конкретну інформацію та тлумачення її відповідно до власного сприйняття.

6. Отримувач – особа або аудиторія, на яку спрямовується інформація та яка її сприймає.

7. Відгук – реакція отримувача після ознайомлення з повідомленням. У відгуку міститься результат отриманої інформації. Повідомлення може бути сприйняте повністю, частково або викривлено, зовсім не сприйняте. Реакція

на повідомлення формує зворотний зв'язок, що надходить відправнику прямо чи опосередковано через дії отримувача. Зворотній зв'язок дозволяє контролювати процес обміну інформації та позбавлятися чинників, здатних викривити інформацію.

У даному процесі важливо правильно сформуванню інформацію, аби вона була зрозумілою для отримувача, мала відповідне ключове наповнення, а саме – адекватно розставити акценти, на які спирається відправник при формуванні повідомлення. Доступність та висока ефективність інформаційних технологій в суспільному житті дозволяє вивести політичні відносини на новий якісний рівень – створення нових можливостей для передачі, контролю та використання інформації в процесі суспільно-політичної взаємодії. Поширення та доступність новітніх інформаційних технологій в контексті розвитку інформаційного суспільства робить інформацію основним засобом суспільно-політичного розвитку та інструментом впливу на суспільство й інших учасників політичного процесу. З розвитком технологій масової комунікації зростають можливості їх використання в системі політичних відносин.

В умовах глобалізації інформаційного простору важливими чинниками еволюції цього процесу є розвиток всесвітньої системи телебачення та радіомовлення, всеосяжний розвиток інформаційно-телекомунікаційних мереж, всезагальне поширення телефонного зв'язку (в тому числі мобільного), поява та поширення нових технологій і засобів для забезпечення якісної інформаційної комунікації [188, с. 5 – 6]. У сучасному суспільно-політичному розвитку засоби передачі інформації можуть бути використані: 1) як інструмент комунікації між політичними суб'єктами та суспільством; 2) як спосіб взаємодії політичних суб'єктів; 3) як механізм реалізації державно-політичних функцій; 4) як чинник досягнення і реалізації політичних ідей та прагнень, забезпечення політичної стабільності та розвитку.

У процесі розповсюдження інформації за допомогою технічних засобів (друковані видання, радіо, телебачення, комп'ютерна мережа і т. ін.)

інформація наповнюється певним змістом, спрямовується на отримувача інформації – великі за чисельністю групи та різноманітні локальні аудиторії. Потреба у вироблені засобів поширення інформації з мінімальними технічними викривленнями та перешкодами й пришвидшення процесу її отримання спонукали створення та розвиток існуючих специфічних засобів передачі інформації. За висновками фахівців «саме промисловий, серійний характер цього процесу й, відповідно, масовість та інтенсивність сприймання/споживання його продуктів робить творців/виробників потужною економічною, політичною та ідеологічною силою». Причому ці три аспекти медій «від самого початку доби масової комунікації були нерозривно пов'язані» [123, с. 87].

Одним із перших засобів комунікації з масами була друкована періодика. Друковані видання є більш складними для сприйняття інформації, порівняно з мультимедійним джерелами. Їх поширення та друк займають певний проміжок часу та є менш інформативними в порівнянні з новітніми засобами передачі інформації. В той же час друковані носії інформації мають певні переваги. Так, газети можна читати в будь-якому місці, без додаткового технічного оснащення. До того ж вони відзначаються традиційним характером легітимності. Проте з розвитком технічних засобів поширення інформації газети поступово почали втрачати свою популярність. В Україні падіння попиту на друковані видання зумовили «перехід медійних організацій на ринкові умови господарювання», а також «зниження купівельної спроможності читачів та їхня переорієнтація на інші види споживання й дозвілля» [123, с. 191].

Ефективним засобом поширення інформації є радіо. Для нього характерні: висока швидкість передачі інформації, зменшення, порівняно з друкованими виданнями, матеріальних та людських ресурсів у процесі розповсюдження інформації. Використання вербальних засобів спілкування дозволяє отримати більшу кількість інформації отримувачем, порівняно з друкованими. Однак, все залежить від того як цей ресурс використовується. В

Україні існує цілий ряд проблем з використанням даного ресурсу. Українські дослідники проблем, пов'язаних з інформаційною війною, на початку 2000-х років звернули увагу на те, що «сьогодні поряд зі зростанням чисельності телерадіокомпаній, підвищенням (хоч і занадто повільним) загального технологічного рівня галузі, спостерігається зниження якості телерадіопрограм, невиконання підприємствами та організаціями галузі їхньої важливої соціальної функції, повну відсутність системної стратегії розвитку телерадіоінформаційного простору з урахуванням національних інтересів та вимог національної інформаційної безпеки тощо». Вчені наголошують на тому, що «саме тут необхідно шукати коріння таких ключових проблем української реальності, як бездуховність, неповага до рідної культури і мови зокрема, зростання рівня злочинності, підвищення соціальної напруженості у суспільстві тощо» [181, с. 143]. Парадоксально, але значною мірою висновок фахівців залишається актуальним і на сьогодні.

Найпопулярнішим засобом передачі інформації широкому загалу є телебачення, для якого властиве глобальне охоплення аудиторії. Телебачення поширює інформацію вербальним та невербальним шляхом, впливаючи на різні органи сприйняття. Невербальний вплив через органи зору на підсвідомість є ідеальним способом передачі повідомлення для відправника, оскільки отримувач більш ефективно сприймає інформацію прямо або в певних образах, що дозволяє відправнику швидше досягти реалізації мети у процесі передачі інформації. Телеглядач під час перегляду може не лише сприймати інформацію, а й відчувати різні почуття: інтерес, негатив, байдужість, радість, сум і т. ін. «Телебаченням користуються екстенсивно, здебільшого з метою розваги, і воно, принаймні завдяки коротким пропозиціям політичної інформації (наприклад, передачам останніх новин), домагається уваги тих, хто менше цікавиться політикою. Багато людей задовольняють свою незначну потребу в політичній інформації завдяки телевізійному вечірньому випуску новин, який транслюється перед початком

програми вечірніх передач (художніми фільмами, розважальними передачами тощо)» [269, с. 36].

Використання новітніх інформаційних та телекомунікаційних засобів передачі інформації дозволяє сформувати процес пасивної комунікації, що розширяє сферу комунікації політичного актора з цільовою аудиторією. Через канали телебачення та телефонну мережу простіше налагодити спілкування між суб'єктом та об'єктом, здійснюючи персоналізований інформаційний вплив на реципієнта. Реалізується дана технологія в ході телепередач типу «прямої лінії» з політичним суб'єктом, в процесі якої телеглядач може задати питання, використовуючи технології телефонного зв'язку та має змогу отримати відповідь на своє питання в публічному інформаційному просторі. Питання-відповідь дозволяє чинити вплив не лише на одну особу, а й на інших реципієнтів. Варто зазначити, що подібна технологія останнім часом поширена через систему Інтернет, де користувачі формують питання, які їх цікавлять, і отримують на них відповіді в прямому ефірі.

Телебачення в ХХІ столітті стало потужним засобом пропаганди, просування ідей і нав'язування цінностей. Привертаючи увагу до процесу, що вже відбувся, телебачення повідомляє про результат, що мав місце в процесі дії. Дана особливість дозволяє сформувати в свідомості глядача ілюзійне уявлення того, що факт самої дії призводить до даного результату. В свідомості телеглядача формується реальність відповідно до поданої інформації. Зі збільшенням суб'єктів поширення інформації та доступності інформаційного контенту в телепросторі телебачення стало дієвим інструментом у процесі ведення інформаційних війн та здійснення політичних маніпуляцій [16].

Справжнім проривом серед засобів передачі інформації став розвиток мережі Інтернет. Доступність та поширення технічних засобів зв'язку збільшує кількість населення, що користується Інтернет-мережею. В Україні в період з січня 2017 року по січень 2018 року кількість користувачів Інтернетом збільшилась на 17% та становить 58% відсотків від усього населення країни

[280; 281]. Завдяки мобільності засобів, що дозволяють отримати доступ до мережі Інтернет на відстані, не будучи «прив'язаним» до конкретного місця, з кожним роком кількість користувачів значно збільшується. Таким чином, Інтернет-мережа охоплює усе більше громадян та стає все більш масовим каналом передачі інформації.

Розвиток інструментів залучення та впливу громадян на політичний процес зумовив появу новітніх технологій комунікації між політичними акторами та суспільством. Здійснення політичної комунікації через новітні засоби передачі інформації шляхом використання соціальних мереж, таких як Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, дозволяє персоналізувати викладену інформацію відповідно до аудиторії, яка прагне контакту з політичним актором, швидко поширювати інформацію та отримувати зворотній зв'язок. Потреба у даній комунікації зумовлюється необхідністю у налагоджені двостороннього зв'язку, що дозволяє забезпечувати безпосередній діалог із потенційними виборцями, просування власних ідей та визначати пріоритети підтримки в цільовій аудиторії з метою отримання її прихильності.

Характерним для комунікацій у мережі є двосторонній характер, що дозволяє на відстані, через відповідне програмне забезпечення, веб-ресурси об'єднувати велику аудиторію та спілкуватись із нею однією особою. Розвиток мережі Інтернет забезпечив легкий доступ до інформації та впровадження можливості отримувати послуги безпосередньо. Завдяки соціальним мережам та постійному міжособистісному процесу спілкування набули поширення неформальні засоби передачі інформації. Наразі відзначається падіння рівня довіри до традиційних та офіційних інформаційних джерел, що й призвело до підвищення значущості повідомлень, поширених на рівні міжособистісного спілкування. До таких неформальних засобів передачі інформації в процесі політичної комунікації можна віднести плітки, чутки, анекдоти, домисли і т. ін.

В сучасному світі набуває популярності так звана електронна демократія. Цей новий напрям, що вже сформувався в середовищі західних

вчених і практиків, в Україні розвивають такі дослідники як С. Бондаренко, О. Голобуцький, А. Митко, Г. Почепцов, Я. Турчин та ін. Спираючись на наукові підходи цих вчених, слід зазначити, що у випадку України на даному етапі її розвитку доречніше говорити про електронну демократизацію. Характеризуючи цей напрям, А. Митко зазначає: «Для прихильників е-демократизації політична апатія і розчарування громадян у політичному урядуванні не пов'язана з функціонуванням основної структури представницької форми демократії, а лише з деякими її недоліками, які можна усунути. Прихильники е-демократизації прагнуть створити нові й альтернативні (за відношенням до засобів масової інформації) канали та способи інформування громадян, зв'язку між громадськістю та їх виборними представниками. В основі цієї концепції лежить прагнення забезпечити можливість вільнішого доступу до інформації» [155, с. 39].

Сучасні системи електронного урядування дозволяють завдяки локальним інформаційним мережам та глобальній мережі Інтернет значно прискорювати процеси обміну та передачі інформації, реалізувати державно-політичні та адміністративні завдання за короткий проміжок часу [235, с. 138]. Відповідно до Концепції розвитку електронного урядування в Україні цей різновид поширення інформації визначається як «форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [212].

Електронне урядування ставить за мету досягти апаратної взаємодії органів публічної влади з громадянами та економічними суб'єктами. Одним із стратегічних його завдань є залучення громадян до участі в політичному житті держави, побудова безпосередніх відносин між громадськістю та державою. Відповідно до особливостей політичної системи моделі е-урядування можуть бути відмінними. На сучасному етапі його розвитку в Україні вже працюють

елементи он-лайн взаємодії між владними суб'єктами, громадянами та суб'єктами приватного сектору економіки. Так уже реалізовано електронну видачу через мережу Інтернет нормативно визначених довідок, форм, зразків, договорів та бланків; налагоджено оприлюднення на офіційних веб-ресурсах державних інституцій та установ нормативно-правових актів, заходів, новин та інших результатів діяльності публічних адміністрацій; функціонує електронна звітність перед державними органами влади; створена система електронних черг до державних установ і т. ін.

З кожним роком перелік адміністративних послуг, які можна отримати через глобальну мережу зростає. Наразі на Урядовому веб-порталі реалізовано отримання 129 публічних послуг повністю в електронному форматі. Збільшення електронних послуг у системі публічного адміністрування дозволяє зменшити кількість адміністративного апарату, забезпечити громадянам швидкий доступ до необхідних послуг, зменшити контакт чиновника з громадянином. Результатом цього є зменшення рівня корупції у владних органах [3]. Діджиталізація, тобто оцифрування процесів діяльності та обміну інформації у сферах суспільного життя, дозволяє підвищити конкурентоздатність органів державної влади, спростити процеси роботи з інформацією, сформувати позитивний відкритий імідж держави [293]. Переведення чисельних адміністративних послуг в електронний формат дозволяє реалізувати основний принцип «сервісної держави», відповідно до якого остання існує перш за все для громадян та повинна забезпечувати якісне надання публічних послуг населенню [52, с. 61].

Переведення баз даних із фізичного (паперового) виду в електронний спонукало створити систему єдиної бази даних, що дозволило створити єдині центри надання адміністративних послуг, зменшивши відповідне навантаження на органи державної та місцевої влади, пришвидшивши процедури доступу до інформації для громадян. Для ефективного функціонування системи електронних послуг необхідним є якісне технічне забезпечення – потужні сервери, стабільний доступ до мережі Інтернет,

комп'ютерне оснащення адміністративних установ. Також важливим є забезпечення постійного технічного обслуговування для гарантування безперебійності в роботі технічного обладнання та програмного забезпечення. Мережева комунікація створює не лише нові можливості, а й загрози в процесі обміну інформацією, що потребує створення системи ефективного захисту внесених до електронних баз даних від зовнішнього втручання.

Збільшення користувачів мережі Інтернет, розширення його можливостей у сфері інформаційних технологій змінили шляхи потрапляння знань до аудиторії. Змінилася і роль суб'єкта комунікативної діяльності. Масова комунікація стала ще складнішим багатоступеневим процесом, де важко визначити джерела походження смислів та мету їх поширення. Останнім часом дотично до політики сформувалися нові поняття – «Інтернет-представництво» та «Інтернет-політика». Перше «відноситься до наданої новими ЗМІ можливості забезпечити кращий взаємозв'язок між суспільною і політичною сферами». Друге «пов'язане з процесом впровадження політичної активності в Інтернет, у якій задіяні і громадськість, і визнані політичні організації» [132, с. 100]. Швидкість інформаційних потоків та їх обсяги роблять складним процес осмислення і сприйняття фактів. Велика кількість інформації в мережі, з одного боку, сприяє плюралізму думок, а з іншого – несе загрозу деструктивних впливів на вітчизняне інформаційне поле. Незважаючи на посилення наукового дискурсу щодо проблем інформаційного суспільства в Україні досі існує недостатнє розуміння суті цих перетворень. У відповідності з цим варто розглянути, яким чином змінюються традиційні канали розповсюдження інформації в умовах тотального росту Інтернету та комунікаційних технологій.

Кількість Інтернет-користувачів щороку збільшується. Це загальносвітова тенденція, яка зумовлена законом Мура і пов'язана із експоненційним зростанням потужності комп'ютерної техніки. Щороку продуктивність запам'ятовуючих мікросхем подвоюється. Закон Мура «працює» і для оцінки збільшення Інтернет-аудиторії. Приміром до 1990 року,

це була закрыта мережа для обмеженого кола людей. Користувалися тоді нею переважно науковці та військові для листування. Втім вже за 5 років у мережі було понад 50 мільйонів активних юзерів. Для досягнення такого охоплення радіостанції витратили – 38 років. Телебаченню знадобилося – 13 років, а кабельному ТБ – 10. Тогочасні комп'ютери давали змогу прослуховувати музику, дивитися відео, читати новини і грати у прості ігри. Але мережева швидкість була обмеженою і не давала змоги обмінюватися великими масивами інформації. Революційні зміни відбувалися в наступні десять років. Вдосконалювалося програмне забезпечення, браузері та міжмережеві протоколи. У 2005 аудиторія Інтернету сягнула одного мільярду користувачів. На 27 лютого 2016 року у мережі понад 3 мільярди 316 тисяч людей. Це пов'язано із підвищенням якості інформації, яка міститься у мережі та появою відео хостингів, пошукових сайтів та соціальних мереж.

Такий перебіг подій позначився і на вітчизняному сегменті глобальної мережі. За останні 15 років Українська Інтернет-аудиторія зросла майже у сорок разів. У посланні Президента України до Верховної Ради України 2001 року «Про внутрішнє і зовнішнє становище у 2000 році» Л. Кучма наводив такі дані про Інтернет-спільноту: «Кількість користувачів українського сегменту мережі Інтернет за останні два роки збільшилася більш як у тричі... на кінець 2000 р. в українському сегменті мережі Інтернет, за різними оцінками, було від 320 до 370 тис. постійних користувачів і близько 300 тис. чол. користувалися послугами мережі Інтернет час від часу» [194]. Свіжіші дані за вересень 2015 року від компанії «Gemius Україна» за результатами щомісячного дослідження інтернет-української аудиторії свідчать, що її кількість сягнула 25 мільйонів 800 тисяч користувачів. «ПК-аудиторія Країни у вересні склала 18,3 млн. користувачів. 5,6 мільйона користувачів заходили в інтернет за допомогою мобільного телефону / смартфона, а 1,9 млн. – Планшет. Дані за кількістю інтернет-користувачів вказані без перетину аудиторією між платформами». Дослідницький центр IAB Europe у 2013 році провів дослідження Mediascope Europe, що охопило 28 держав Європи. Згідно

цих даних українці витрачають найбільше часу онлайн: 20 годин на тиждень. Одразу за нами йдуть румуни, які он-лайн 18,6 годин на тиждень і громадяни Туреччини, які у мережі 18,3 годин на тиждень.

Розуміючи масштабність мережевої аудиторії і кількість витраченого в Інтернеті часу, виникає питання: чи не поглине Інтернет інші засоби комунікації? Актуальність проблеми пояснюється відсутністю чіткої межі між традиційними засобами масової інформації та глобальною мережею. Свої сайти мають практично всі ЗМІ. В результаті все це призводить до появи безлічі гіпотез і міркувань про подальшу долю мас-медіа. Зокрема, можна почути і припущення про те, що традиційні ЗМІ з часом зникнуть у тому вигляді, в якому ми звикли бачити їх сьогодні. Єдиного бачення цієї проблеми на сьогодні не існує.

В. Іванов стверджує, що Інтернет не витіснить традиційні ЗМІ: «Зараз актуальним стало питання не тільки пошуку ефективних шляхів взаємодії різних засобів комунікації, але й створення на теоретичному рівні цілісної системи. Деякий час панувала думка, що більш новітні засоби комунікації витіснять традиційні – пресу та кіно. Але такі сподівання виявилися безпідставними» [74]. Погоджуються із думкою Іванова, що кожен засіб комунікації посів своє місце, свій сегмент загального інформаційного ринку, й інші вітчизняні дослідники В. Рябічев та В. Литвиненко, які вважають, що Інтернет за останні півтора десятиріччя став звичайним медіа і виконує ті самі функції, що й традиційні ЗМІ, і так само, як інші сучасні засоби масової комунікації, бореться за розширення аудиторії [220, с. 140–145].

Діаметрально протилежну думку має американський дослідник професор Аненбергської школи комунікації та журналістики Університету Південної Каліфорнії Вінс Гонзалес. Він стверджує, що традиційні ЗМІ втрачають свою актуальність і у звичному вигляді скоріше за все існувати перестануть. За його словами, все більше українців отримують новини із соціальних медіа та інших мобільних джерел, а не веб-сайтів, телевізійних або друкованих засобів масової інформації. Друковані газети все ще працюють,

але їхні дні полічені. Причина, на його думку, доволі банальна і проста. Люди все менше дивляться телевизор, звертаються до паперових газет і слухають радіо. Регулярно читають газети одиниці, тоді як перед телевизором кожен з нас проводить кілька годин на день. Тим часом комп'ютер із нами цілодобово. Немає різниці у якому вигляді. Планшет це, звичайний ПК чи телефон із виходом у мережу або смартфон – не має принципового значення. Гонзалес переконаний, що майбутнє за соціальними медіа. Хоча він і каже, що друковані ЗМІ зникнуть, проте конкретних строків не називає.

Сумніви у тому, що технологічна революція змінила форму надходження інформації поступово розвіюються. Але чи може свідчити ця інтеграція способів комунікації про витіснення новими медіа традиційних ЗМІ? Соціолог М. Наумова переконана, що Інтернет модифікує традиційні ЗМІ – періодику, радіо, телебачення, однак водночас і вони перетворюють Всесвітню мережу на стартовий майданчик трансмедійного виробництва [161]. Означена стратегія взаємозв'язку та її процеси є неминучими. Адже й традиційні, й нові медіа об'єднані спільним комунікаційним простором. Теза Наумової цілком підпадає під закон Ріплі, який говорить про неостаточне витіснення новими медіа своїх попередників. Німецький журналіст Вольфганг Ріплль вважав, що нові, більш високорозвинені ЗМІ ніколи не замінять старих. Натомість вони шукатимуть для себе нові завдання й сфери застосування. Нові медіа не витісняють старі, а доповнюють їх перелік, розширюючи межі загального функціонального взаємозв'язку соціального і технологічного розвитку.

Пошуком свого місця у сучасному світі змушені зараз займатися газетярі в усьому світі. Міжнародний медіамагнат, президент «News Corporation» Руперт Мердок під контролем якого знаходяться ЗМІ, кінокомпанії і книжкові видавництва в США, Великобританії, Австралії та інших країнах, змінив свою думку щодо нових медіа. На початку 90-х років Мердок був одним із головних супротивників Інтернету. Він скептично ставився до перспектив електронного бізнесу і електронних ЗМІ, вважаючи, що ними можуть цікавитися тільки

підлітки. Однак, вже у 2006 р., виступаючи на конференції Американської спілки редакторів газет (ASNE), він змушений був визнати, що «паперові» газети й інші друковані ЗМІ починають втрачати свої позиції, поступаючись електронним виданням в Інтернеті. Мердок визнав, що традиційні друковані видання в США не врахували цей фактор і реагували занадто повільно. За даними опитувань громадської думки, які він наводить, майже 50% молодшої читацької аудиторії використовує для отримання щоденних новин інтернет-видання. Медіа магнат вважає, що газетам необхідно змінити свої підходи, оскільки все більше читачів і рекламодавців «йдуть» від них в Інтернет. За наступні десять років тому тенденція тільки посилилася. Кількість газет зменшилася, а їхні доходи від реклами впали, а ті, що залишилися, змушені боротися за власну присутність і позиції в Інтернеті.

Компанія IAB провела дослідження Mediascope Europe, яке мало дати відповідь на запитання, які засоби масової інформації та для чого використовують Інтернет українці, з яких пристроїв вони виходять у мережу та як на їхню поведінку впливають соцмережі. Дослідження проводилось паралельно в 28 європейських країнах. Результати цього дослідження дозволяють зробити висновки – час, який українці витрачають на телебачення, майже зрівнявся із часом, який вони проводять у Інтернеті. 21,7 і 20 годин на тиждень відповідно. Третина українців (близько 27 відсотків) під час перегляду телепередач час від часу заходять у Інтернет, а 61 відсоток молоді відвідує сторінки, які пов'язані із побаченням по телевізору.

Аналогічну залежність побачили і вітчизняні соціологи за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Сучасна молодь України», проведеного Інститутом Горшеніна у 2013 році. В опитуванні взяли участь 2000 респондентів віком від 15 до 21 року в містах із населенням більше 100 тисяч людей. 72,3% відповіли, що віддають перевагу Інтернету, як джерелу інформації про події. Телебаченню – 58,2%. Спілкуванню із людьми – 21,7%. Друкованим ЗМІ (газети/журнали) – 12,4%. Радіо – 5,8%. Традиційним ЗМІ віддають перевагу люди старшого віку. І чим старіша аудиторія тим менший

відсоток серед них користувачів Інтернету і відповідно менша кількість людей, що дізнаються новини із мережі [243].

Такий розподіл поступово розширює сферу так званих «нових медіа» (new media). Під даним терміном маються на увазі інформаційні канали, які змінили комунікативний простір під впливом комп'ютерних технологій. По суті, сьогодні вже можна констатувати той факт, що «нові медіа» активно включилися в світ повсякденності, змінивши конкретні соціокультурні інтер'єри життєдіяльності більшості індивідів. Міграція традиційних ЗМІ у Інтернет веде за собою не лише зміну форми подачі інформації, а й повністю міняє структуру та методи роботи редакції. Це зумовлено підвищеними вимогами аудиторії до мас-медіа, які постійно підключені до мережі. Читачам замало переглядати новинні заголовки раз на тиждень, вони воліють слідкувати за мінливим світом online. Наприклад, часописам, які виходили щотижнево довелося наймати новий штат людей і організувати цілодобову роботу, щоб конкурувати з інтерактивними медіа.

У пошуках свого читача традиційні ЗМІ інтегруються і до соціальних медіа. Соціальні медіа – це інтернет-сервіси, призначені для масового розповсюдження вмісту, де вміст створюють самі користувачі, і автором може бути кожен, на протипагу традиційним медіа, де авторами є попередньо відібране і обмежене коло людей. Крім соціальних мереж до соціальних медіа відносять як мінімум дві інші великі групи – блоги (зокрема стенделоун, блогхостинги, мікроблоги та ін.) та контент хостинги (фотосервіси на зразок instagram та flickr, відеохостинги на зразок Youtube, хостинги для слайдів, документів, музики – slideshare, scribd, soundcloud та ін.)

Традиційні ЗМІ не тільки не загубилися у соціальних медіа, а й почали формувати щоденну стрічку повідомлень і вийшли на перші позиції по впливовості. Про це свідчать результати дослідження інформаційного центру компанії Hewlett Packard. Проаналізувавши вміст соціальної мережі мікроблогів Twitter протягом 40 днів восени 2010 року, а потім обробивши 16,3 мільйона повідомлень, дослідники визначили 22 мікроблоги, які

справляють найбільший вплив на провідні теми дискусій у мережі. 9 з них американські традиційні ЗМІ: @cnnbrk, @breakingnews, @nytimes, @ESPN, @huffingtonpost, @reuters, @washingtonpost, @cbsnews, @nydailynews.

Ці джерела відчутно поступаються за кількістю підписників топ-зіркам мережі, таким як Barack Obama, Ashton Kutcher, чи Lady Gaga. Це доводить, що прямого зв'язку між кількістю читачів і впливовістю джерела у Twitter немає. А від так соціальні медіа, далекі від альтернативного джерела новин. Вони скоріше відіграють функції фільтру для цікавих новин від традиційних засобів масової інформації. Натомість, впливовість визначається тривалим статусом надійного джерела інформації. З огляду на це, джерелами, що визначають головні теми для обговорення в твітері, виявляються мікроблоги – телеканалів, газет, інформаційних агентств тощо. За словами керівника дослідницької групи Бернардо Губермана, «провідні медіа впливають на перелік найбільш обговорюваних тем і породжують ці теми», тоді як «користувачі твітера в більшості випадків відіграють роль фільтрів та підсилювачів повідомлень традиційних ЗМІ». Найбільш плодотиві та популярні користувачі мережі, хоч і привертають до себе багато уваги, неспроможні скеровувати загальну дискусію мільйонів людей у певному руслі.

Наведені нами приклади свідчать, що з появою інструментів глобальної комунікації світ безповоротно змінився. Звичні нам ЗМІ поступово мігрують в мережу. Із розвитком технологій цей процес тільки пришвидшуватиметься, але і традиційні ЗМІ в Україні найближчі кілька років не поступляться своїх нинішніх позицій. Посприяє цьому і характер вітчизняного медіа ринку, основні канали якого належать олігархам. Зараз в Україні локомотивом розвитком ІТ може бути впровадження технології мережі мобільного зв'язку третього покоління – 3G який включає, високошвидкісний мобільний доступ до послуг мережі Інтернет та технологію радіозв'язку. Згідно умов тендеру, який пройшов 23 лютого 2015 року три найбільші українські оператори зобов'язуються протягом 18 місяців після проведення конкурсу запуснути

мережу третього покоління на території всіх обласних центрів України, а протягом 6 років — на території всіх районних центрів і всіх населених пунктів з населенням понад 10 тисяч осіб. Наслідком збільшення швидкості і поширення Інтернету в нашій країні стане фундаментальна зміна характеру соціальних комунікацій. Тенденція щодо повсюдного застосування мережених технологій прослідковується у розвинутих країнах Європи і Америки. Протягом короткого відрізка часу вона стане актуальною і для України. Тому слід бути готовими до цих змін. Особливу увагу потрібно приділити навчанню роботи із сучасними інформаційними технологіями. Оскільки в Україні розповсюджена оманлива думка, що вплив нових технологій на суспільно-політичне життя в межах країни не значний. Реалії ж де відбуваються багатотисячні анти владні виступи координовані через соціальні медіа заставляють детальніше проаналізувати наслідки впливу нових ЗМІ на українців. Особливо важливо напрацювати методи протидії впливу деструктивних сил через соціальні медіа. Не враховуючи актуальні для нас зараз загрози велика частина суспільства не може змиритися, або не до кінця розуміє глобальну суть перетворень. Серед них і люди, які приймають особливо важливі політичні рішення.

Таким чином, в умовах інформаційного суспільства та процесу підвищення значення інформації в суспільно-політичній діяльності виникає потреба у впровадженні нових та модифікації вже існуючих механізмів передачі інформації. Науково-технічний прогрес продукує розвиток нових каналів обміну інформацією, що дозволяє виробити нові форми комунікації на міжособистісному та груповому рівні. Розвиток демократії та наявні технічні можливості дозволяють залучити значну кількість громадян до процесу управління на державному та місцевому рівні, використовуючи сучасні інструменти зв'язку та комунікації. Електронно-технічні засоби дозволяють збирати, обробляти та використовувати дані автоматизовано, зменшуючи адміністративне навантаження на органи публічної влади та прискорюючи процес обміну інформацією. Формування нових типів комунікації дозволяє

суспільству більш якісно взаємодіяти з владними органами, контролювати їх діяльність, в тому числі процес прийняття рішень, а владі більш ефективно та оперативно реагувати на нагальні суспільні потреби та вирішувати суспільно-політичні завдання. Сучасні засоби комунікації справляють значний вплив на політичні відносини, адже соціальна взаємодія, забезпечити яку дозволяє використання засобів передачі інформації, набуває великих масштабів у національному та світовому політичному просторі, створює відчутний вплив на політичну систему, формування та існування громадянського суспільства і процес реалізації державної політики.

2.3. Вплив на процес формування громадської думки як умова досягнення успіху в інформаційній війні

В умовах загального динамізму світового політичного процесу, існування, функціонування та розширення інформаційної сфери набуває неабиякого значення. Вона пронизує всі інші прояви суспільного життя, фактично зв'язуючи їх між собою, роблячи нерозривними. Перш за все, це стосується політичної сфери. Комунікації та політика взаємодоповнюють одне одного. Інформаційна сфера розширює всі три властивості політики – універсальність, інклюзивність та атрибутивність. У свою чергу політика перетворює інформаційну сферу зі звичайного поля для обміну різного роду повідомленнями в один зі своїх інструментів. Але це не означає, що політика поглинає інформаційну сферу. Мова йде виключно про її використання для досягнення конкретних цілей. Саме в цьому контексті важливим стає поняття «громадська думка». Якщо говорити про власне інформаційну війну, або гібридну війну, елементом якої є перша, то вплив на громадську думку є основною метою у конфлікті такого роду. Показово, що це стосується не лише авторитарних, а й демократичних суспільств. Сам по собі факт постійної трансформації громадської думки вже засвідчує необхідність в умовах

конкуренції чи збройного протистояння встановлення контролю над певним інформаційним простором з боку супротивника.

Говорячи про формування громадської думки, варто почати з визначення самого поняття. За визначеннями фахівців, громадська думка – це специфічний стан суспільної свідомості, який містить приховане чи реальне ставлення різних соціальних спільностей до події, фактів або процесів соціальної дійсності, включаючи політичну діяльність. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу. Громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні влади. Це важливий механізм прийняття політичних рішень на всіх рівнях [67, с. 50–55].

Не зважаючи на те, що наукове оформлення пізнань даного явища почалося у другій половині XIX століття, основоположниками його сучасного розуміння прийнято вважати американського вченого Уолтера Ліпмана та німецьку дослідницю Елізабет Ноель-Нойман. Перший в однойменній роботі визначив громадську думку як характеристики зовнішнього світу, які оформлюються у вигляді різних образів у голові людини, і витікають з поведінки інших людських істот постільки, поскільки ця поведінка стосується нас самих, залежить від нас або цікава нам [133]. Причому це вчений називає громадською думкою з малої літери. За великим рахунком – це сприйняття якоїсь ситуації, події чи явища кожним конкретним індивідом. Мова йде про спосіб трактування. Власне самі картини, у відповідність з якими діють групи людей або індивіди, що діють від імені таких груп, вчений називав громадською думкою з великої букви. Таке розділення обумовлюється природою людського сприйняття та поведінки – дії індивіда можуть повністю розходитися з його розумінням конкретної ситуації. Говорячи мовою політичної науки, американський дослідник ще у 20-х рр. XX ст. провів лінію між політичною свідомістю та політичною культурою. Слід зауважити, що для

розгляду проблеми формування громадської думки варто брати до уваги її обидві вище зазначені іпостасі.

Е. Ноель-Нойман більш детально підходить до визначення поняття «громадська/суспільна думка». Варто згадати, що нею аналізувалися погляди Роберта Мертона, Гарвуда Чайдлса, Герберта Блумера і П'єра Бурдьє. Причому двом останнім приділялася значна увага, оскільки вони критично ставилися до концепції громадської думки. Це дозволило дослідниці виокремити два підходи у розумінні даного явища – раціональний та соціального контролю. Перший полягає у тому, що громадська думка – це раціональний процес, що фокусується на проблемах демократичної участі і обміну різними точками зору із суспільно значущих питань та вимагає уваги до цих ідей з боку уряду. Саме в межах даного підходу визнається здатність ЗМІ маніпулювати процесами формування громадської думки [166, с. 325]. У свою чергу концепція громадської думки як соціального контролю ґрунтується на необхідності підтримки достатнього рівня згоди всередині суспільства стосовно цілей і цінностей. Тут важливим є те, що сила громадської думки вважається настільки великою, що у страху перед нею уряд змушений рахуватися з нею і для збереження власних позицій мусить організувати систему контролю [166, с. 325]. Сама ж дослідниця говорить, громадська думка – це ціннісно забарвлена, зокрема у моральну форму, думка і спосіб поведінки, які – якщо мова йде про усталену закріплену згоду, наприклад догму чи звичай, – потрібно демонструвати привселюдно, якщо не хочеш опинитися в ізоляції [166, с. 341]. Відповідно, якщо У. Ліпман концентрував свою увагу на громадській думці як певному образу ставлення до ситуації у конкретного індивіда, то Е. Ноель-Нойман торкнулася поведінкового аспекту і зовнішніх чинників.

Концепції громадської думки як раціонального процесу і соціального контролю фактично відображають два виміри її формування – внутрішній, у контексті політичної боротьби, і зовнішній, у контексті військового конфлікту. Перш за все, у межах даного дослідження цікавим є концепт громадської

думки як соціального контролю. Водночас, враховуючи реалії гібридної війни на сході України, принагідним стане й розуміння громадської думки як раціонального процесу. На це звертає увагу російський дослідник А. Железняк, говорячи про те, що процес формування громадської думки потрібно направити по горизонтальному та вертикальному векторах. Під першим розуміється опосередкований вплив на громадянське суспільство (як би зазначила Е. Ноель-Нойман, через владу капіталу), під другим – інформаційна політика держави [65].

Отже, коротко розглянувши розуміння громадської думки варто перейти до визначення та розкриття етапів процесу її формування. Як було вище зазначено, громадська думка певного суспільства формується як під впливом суто внутрішніх чинників (політична боротьба, цілеспрямована державна політика), так і зовнішніх (з боку держави-супротивника та її сателітних структур). Якщо це не викликає заперечень у більшості дослідників, то виникають питання щодо конкретних напрямів і шляхів формування громадської думки. Як уже зазначалося, це зумовлюється або опосередкованим розглядом даного явища, або зведенням певних маніпуляцій до використання цифрових технологій. Російські вчені В. Соломиков та І. Клоков прямо говорять про те, що ЗМІ та відкриті джерела в мережі Інтернет здійснюють ключовий вплив на формування громадської думки [234, с. 416]. Складно не погодитися з таким твердженням, оскільки цифрові технології значно змінили інформаційну сферу людства, проте варто звернути увагу на те, що дослідники роблять акцент саме на Інтернеті та соціальних мережах як таких, оминаючи контент та його продуцентів. По суті транслятор не впливає на реципієнта, важливою є конкретна інформація, яку він несе. До того ж ми говоримо про формування громадської думки, а не вплив на свідомість одного чи групи індивідів. Тому посилянь на Інтернет та його складові недостатньо.

Як зазначає М. Мамонов, вплив на громадську думку зумовлюється як процесом узгодження інтересів, так і зацікавленістю самих громадян у політиці. З огляду на це політичні актори і прагнуть трансформувати суспільну

думку в тому чи іншому напрямі [145, с. 30]. Його колеги Д. Беспалов та М. Казаков пішли далі й наголосили на тому, що громадська думка без маніпуляцій в принципі не може функціонувати [19, с. 85]. Тут дається взнаки вплив поглядів щодо фіктивного і уявного характеру даного явища. Така позиція підкреслює не лише опосередкованість Інтернету в процесі формування громадської думки, а й певним чином нівелює значення конкретних повідомлень. У даному випадку російський вчений практично повністю наслідує погляди Е. Ноель-Нойман. Громадяни самі відкриті для того, щоб змінити своє ставлення до конкретної ситуації. Причому це стосується не лише демократичних, а й авторитарних та тоталітарних суспільств. Виокремлена вченим особливість дозволяє зрозуміти початок процесу формування громадської думки.

Очевидно, що на першому етапі відбувається певна подія або продовжується якась ситуація. Щоб дізнатися про неї, індивід має отримати інформаційне повідомлення, що і дозволить йому висловити свою думку [231]. Але варто звернути увагу, що саме висловлювання відбувається на підставі наявності попередніх установок. Наприклад, слід згадати ситуацію зі збиттям українського літака над Тегераном. Деякі громадяни одразу вважали, що у катастрофі винен Іран, а інші люди розцінювали падіння як результат технічної несправності, а окремі індивіди взагалі намагалися знайти причетність США. Як можна зрозуміти, кожен шукав причину, яка найбільш відповідала його установкам. Тому перед першим етапом формування громадської думки мають місце певні підготовчі заходи. Г. Гаврилов називає це «оцінкою ситуації» [33, с. 244]. Тобто, для успішного формування громадської думки у потрібному напрямку необхідно підготувати відповідне інформаційне тло.

Повертаючись до раніше розглянутих визначень поняття «громадська думка», варто звернути увагу, що жодне з них не апелює до такої категорії як суспільство чи соціум. І У. Ліпман, і Е. Ноель-Нойман говорять про групи індивідів. Саме це давало підстави П. Бурдьє піддавати сумніву існування

громадської думки. Але цей аспект розкриває одну важливу деталь – інформаційне тло і канали комунікації не функціонують самі по собі. Вочевидь, що за ними стоять конкретні люди. Дослідники Д. Беспалов та М. Казаков, посилаючись на класика теорії політичної комунікації Едварда Бернейса, говорять про значущість авторитетних і впливових груп [19, с. 85]. Варто зауважити, що це не обов'язково мають бути люди. Важливою є сама марка авторитетності, яку може отримати той чи інший ЗМІ, Telegram-канал чи сторінка у соціальній мережі. Проте все ж найбільш ефективними у контексті процесу формування громадської думки (а не думки конкретного індивіда чи окремої групи людей) є суспільно значущі авторитети. Наприклад, експерти, політики, які користуються народною популярністю, представники естради тощо. Їхнє значення важливе як і в попередній підготовці до формування громадської думки, так і під час самого процесу.

Як уже зазначалося, індивіди самі схильні до формування оцінки щодо конкретної ситуації (необов'язково значущої персонально для них) і було з'ясовано, що висловлення думки відбувається на підставі певних установок, сформованих авторитетами. Але практика ведення гібридних війн і політичних кампаній різного роду показує, що інформаційні повідомлення вкрай рідко транслюються самі по собі. Їх завжди супроводжує коментар [231]. Обговорення чи експертне доповнення конкретної новини важливе для підкріплення існуючих установок або їх модифікації. Умовно, саме із запуску різного роду коментарів події, ситуації чи стану справ, можна відмірювати процес формування громадської думки.

Раніше згаданий Г. Гаврилов розбиває його на наступні етапи: оцінка ситуації (яка вже була розкрита вище); визначення цілей; визначення публіки – мається на увазі визначення тих груп людей, які понять гратимуть роль «абсолютної більшості громадян»; відбір каналів масової комунікації і технік впливу (для реального і дієвого формування суспільної думки потрібні авторитетні канали комунікації; Telegram-канали у даній ситуації не підходять, оскільки вони мають короткостроковий ефект і з огляду на свою

анонімність вже закладають підвалини для руйнації процесу формування громадської думки, побудованого на розповсюдженні інформації); планування бюджету; оцінка результатів [33, с. 244].

Варто зауважити, що запропонована російським дослідником схема процесу формування громадської думки має певні логічні неточності (наприклад, визначення цілей можна цілком віднести до оцінки ситуації) і взагалі не торкається питання самого процесу, перетворюючи його на blackbox. Власне, про це і говорилося на початку даного дослідження. Відповідно, запропоновану етапізацію можна доповнити такими елементами як: провокування потрібної ситуації/актуалізація дискусії (в межах якої й відбудеться запуск інформаційних повідомлень та коментарів); культивування потрібної оцінки (перш за все, через її зіставлення з іншими «менш переконливими» думками); підтримка дискусії на потрібному рівні/підготовка до наступної політичної кампанії/поступове нівелювання дискусії.

Дослідники М. Мороз та І. Смірнов виокремлюють наступні прийоми формування громадської думки: трансформація (послаблення чи гіперболізація) позицій супротивника; підміна предмету спору; висміювання; прийом негативних і позитивних груп віднесення; повторення лозунгів або шаблонних фраз; фальсифікація результатів опитувань суспільної думки; емоційне підлаштування; гра на цифрах та деталях; навішування ярликів; посилення на авторитет; використання явної дезінформації; витік «секретної» інформації [158]. Поряд з цим Росія в своїй агресивній політиці по відношенню до України широко застосовує метод диверсифікації громадської думки, спрямований на розпорошення уваги правлячої еліти держави на різні штучно акцентовані проблеми та відволікання її від вирішення першочергових завдань суспільно-політичного й економічного розвитку. Основними формами диверсифікації громадської думки є дестабілізація обстановки в державі чи її окремих регіонах, активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами, ініціювання антидемпінгових кампаній, скандальних судових процесів та ін.

Як можна побачити, далеко не всі перелічені засоби є універсальними. Більшість із них виконує суто інструментальну функцію, передбачену етапом культивування потрібної оцінки конкретної ситуації, події чи стану справ. Наприклад, говорячи про актуалізацію дискусії, можна згадати такі прийоми як інформаційний спам, інформаційні вкиди, вшивання потрібного інформаційного повідомлення в інше, використання алюзій, проведення і трансляція прес-конференцій, круглих столів тощо. У свою чергу підтримка обговорення вимагатиме м'яких методів (залежно від бажаного рівня), а підготовка до наступної політичної кампанії – згорання деяких прийомів і «гасіння» дискусії. Тому в даному випадку універсальну класифікацію засобів формування громадської думки запропонувати складно. Найбільш доцільно йти шляхом загальних маркерів залежно від того чи іншого етапу вище зазначеного процесу. По суті, як зазначила Е. Ноель-Нойман, під час формування громадської думки позиція, яка нав'язується, має стати привабливою, тобто не нести в собі загрози ізоляції. У свою чергу чинні не модифіковані погляди повинні перетворитися на несприйнятливі [166, с. 341].

Слід розуміти, що громадська думка – важливий, а в деяких випадках основоположний елемент політики держави. Тому не дивно, чому вона стає чи не головним театром дій під час інформаційної війни. Відповідно, кожна держава у той чи інший спосіб прагне тримати процес формування громадської думки під своїм контролем, оскільки від цього залежить підтримка належного рівня національної безпеки. За висновками фахівців, головним об'єктом деструктивного інформаційного впливу в умовах інформаційної війни є саме «громадська думка та свідомість окремої людини» [142]. На людину, як носія громадської думки, здійснюється прихований вплив через її нервову систему та психіку. І вона, зазвичай, на підсвідомому рівні вбирає в себе пропоновану інформацію. При цьому суб'єктами інформаційної війни використовується подвійна психобіологічна суть інформації. «Наприклад, «комфортна» на рівні психобіологічного сприйняття інформація може завдати шкоди на психосоціальному рівні чи, навпаки, «цікава» –

призвести до неусвідомлюваних психобіологічних негараздів, стимулюючи девіантну поведінку особи та руйнуючи позитивні соціальні тенденції в суспільстві» [142].

Парадоксально, що на тлі загального збільшення кількості наукових досліджень інформаційної та гібридної воєн на пострадянському просторі не спостерігається зростання зацікавлення таким явищем як громадська думка та її місцем у подібних конфліктах. Зазвичай дослідники обмежуються короткими згадками громадської чи суспільної думки в контексті розкриття цілей і засобів ведення інформаційної війни. Наприклад, А. Манойло лише коротко зазначає важливість процесу формування громадської думки у контексті ведення психологічних операцій [146]. Навіть польські науковці міркують у подібному ключі. До прикладу, А. Жебровські та М. Жмігородзка концентруються на засобах формування громадської думки, при цьому оминаючи сам процес і його значення [313, с. 373]. Очевидно, що всі аспекти даного явища розглянути важко, оскільки це може викривити сам процес дослідження або просто не відповідати його предмету. Проте уникнення належного розгляду ролі формування громадської думки у процесі ведення інформаційної війни або підготовки до неї може призвести не лише до некоректності результатів дослідження, а й до неможливості їхнього практичного застосування. Саме тому в межах даного дослідження ставиться за мету розгляд процесу формування громадської думки як чинника забезпечення успіху в інформаційній війні задля поглиблення існуючих напрацювань з цього питання, а також для вироблення конкретних рекомендацій щодо дій у цьому напрямку осмислення причин і наслідків воєнного чи політичного протистояння.

Громадська думка є ареною боротьби за владу. «Певна залежність владних структур від громадської думки, прагнення підтвердити свою легітимність, з одного боку, спонукає їх до маніпулювання громадською думкою у своїх інтересах, а з іншого боку, громадській думці може надаватися право остаточного вердикту з суспільно значимих питань через систему

виборів, референдумів тощо» [129, с. 158–159]. Відповідно в тоталітарному чи авторитарному суспільстві її потенціал використовують з метою утриматись при владі за допомогою різного роду маніпуляцій людською свідомістю. У демократичному суспільстві засоби масової інформації забезпечують права громадян на отримання інформації, на свободу вільно висловлювати думки та ідеї, на здійснення опозиційної діяльності. Публічні дискусії дають можливість для висловлення своєї позиції приватним особам, опозиційним партіям – усім, хто прагнуть прямо чи опосередковано впливати на формування суспільно значимих рішень. І це є ефективним інструментом механізму демократичного правління, який безпосередньо впливає на формування типу й характерних ознак політичної системи.

Засоби масової інформації покликані формувати громадську думку, оскільки вони є насамперед інститутом громадянського суспільства, а не влади чи комерційних структур. Взаємодіючи на основі прямих та зворотних зв'язків з аудиторією, соціальними інститутами, ЗМІ допомагають вирішувати найважливіші суспільні завдання, сприяють модернізації політичних інститутів. ЗМІ Впливають на громадську думку, користуючись своєю можливістю впливати на суспільну сферу в цілому, що являє собою простір, в рамках якого створюється соціальне знання, де люди обмінюються ідеями й таким чином впливають одне на одного. Громадська думка як впливовий чинник може сформуватися лише в сильній, активній і відкритій суспільній сфері, що відзначається наступними характеристиками: «свобода слова як основне, фундаментальне право; відкриті для доступу, політично незалежні і плюралістичні ЗМІ; високий рівень освіченості, включаючи навички в галузі роботи з інформаційними і комунікаційними технологіями; відкритий доступ до урядових документів» [132, с. 247].

Громадська думка в Україні сьогодні стверджує те, що стан ЗМІ в країні важко вважати таким, що відповідає демократичним принципам. Заангажованість та неспроможність ЗМІ сприяти діалогу між владою та населенням зумовлює втрату їхнього авторитету в очах громадськості. Цей

стан значною мірою відображається й на проблемі висвітлення українськими ЗМІ проблематики, пов'язаної з інформаційною війною, розв'язаною Росією проти України. Інформаційна війна, мабуть, чи не найбільш часто вживане поняття в українських засобах масової інформації щодо війни на Донбасі і протистояння з Росією в цілому. Зумовлено це не лише його зовнішньою зручністю та простотою, а й неможливістю описати звичними категоріями комунікаційну сторону конфлікту. Практика міждержавних протистоянь 90-х рр. XX ст. показала, що домінування над супротивником досягається не шляхом повного розгрому, а через його тотальну деморалізацію та/або встановлення контролю над його інформаційним полем. Перефразовуючи китайського мислителя Сунь Цзи, найкращою війною є та, яка не відбулася. У конфліктах сучасності важливим є не фізичне знищення супротивника, а захоплення його розуму з метою подальшого нав'язування власного політичного порядку. Таким чином, вчорашній ворог має стати вірним сателітом.

Якщо говорити про вплив ЗМІ на формування громадської думки в умовах інформаційної війни, то тут варто згадати таких науковців як А. Головка, Н. Еляшевська, М. Кондратюк, А. Моргун, О. Стоцька, О. Токарський, В. Хорошко, Ю. Хохлачова. Аналіз напрацювань цих дослідників засвідчує, що питання висвітлення явища інформаційної війни в українських ЗМІ потребує певних уточнень. Перш за все, це зумовлюється активним перебігом нинішнього інформаційного протистояння України та РФ, що вимагає доповнення раніше напрацьованих досліджень з огляду на конкретні прояви інформаційних атак.

Тривалий час в умовах своєї незалежності Україна якщо не була повністю підконтрольна Росії, то однозначно знаходилася у фарватері її зовнішньої політики. Після Революції Гідності ситуація змінилася і Україна зіткнулася не лише зі збройною агресією, в результаті якої втратила частину своєї території, а й із масовим вторгненням у свій інформаційний простір з подальшим фактичним вербуванням ворогом частини громадян. Тобто йдеться про

запеклу боротьбу за оволодіння громадською думкою. Вирішальним тут є розгортання інформаційного протистояння в українських ЗМІ – друкованих, в мережі Інтернет, на телебаченні та, меншою мірою, у радіомовленні. Як відомо, ЗМІ сприяють існуванню тієї уявної спільноти, яку прийнято називати нацією/народом. Завдяки ЗМІ громадяни дізнаються поточну ситуацію в державі, можуть ознайомитися з проблемами інших регіонів, і, врешті решт, отримати інформацію про події у світі. У такий спосіб ЗМІ отримують здатність формувати громадську/суспільну думку. Саме тому під час інформаційної війни, перш за все, встановлюється контроль над ЗМІ супротивника, які надалі вже використовуються як інструмент просування потрібних повідомлень. Наразі ми є свідками активних дій Російської Федерації в українських ЗМІ. Відповідно, наше завдання полягає в тому, щоб виявити основні напрями інформаційних атак РФ і дати матеріал для вироблення конкретних практичних рекомендацій щодо успішного протистояння таким кампаніям.

Говорячи про українські ЗМІ, дослідники А. Головка і О. Токарський одразу наголошують на тому, що наразі їхня діяльність здебільшого вже детермінована умовами гібридної війни. Тому вітчизняні мас-медіа виконують наступні функції: надання лише об'єктивної та неупередженої інформації, що спирається на факти з достовірних джерел; поширення контрпропаганди, що є прямим захистом громадської думки від маніпуляцій з боку країни-агресора та її симпатизантів; належне висвітлення роботи органів державної влади – це сприяє підвищенню прозорості влади, а отже робить її дії більш зрозумілими для суспільства; забезпечення плюралізму в отриманні інформації щодо тих чи інших подій. Мається на увазі унеможливлення державної монополії на інформацію; сприяння патріотичному вихованню громадян [41, с. 309–310]. Варто одразу зауважити, що у даному випадку мова йде не стільки про функції, скільки про певні дороговкази, якими мають керуватися українські ЗМІ в умовах гібридної війни. Щодо самих функцій, то дослідники В. Хорошко і Ю. Хохлачова виокремлюють наступні: інформаційна;

пропагандистська; освітня; соціальна; критики та контролю; мобілізаційна; інноваційна; оперативна; формування суспільної думки [259, с. 286].

Саме остання є важливою для розгляду в межах цього дослідження. Фактично, всі вище зазначені дороговкази тим чи іншим чином торкаються процесу формування суспільної/громадської думки. Саме через формування громадської думки досягається контроль над суспільством супротивника. Показово, але по суті даний процес відбувається у конфліктному середовищі незалежно від того чи справді «оголошена» інформаційна війна, чи умовно інформаційному простору конкретної країни нічого не загрожує. Як зазначає український дослідник М. Кондратюк, основним полем діяльності сучасних ЗМІ є конфлікти. Саме на суперечках, проблемах чи будь-яких негараздах базується більшість новин мас-медіа [111, с. 108]. Відповідно, складається парадоксальна ситуація. Робота ЗМІ у контексті формування громадської думки ґрунтується на конфлікті поглядів, інтересів, бачень і т. д. Плюралізм у ЗМІ є ознакою демократичності. Але саме він і призводить до вразливості українських мас-медіа перед ворожим інформаційним проникненням. Наприклад, дослідниця А. Моргун підкреслює проблему відсутності належного законодавчого регулювання інтернет-ЗМІ як одного із джерел інформаційного впливу супротивника [157, с. 354]. Втім також існує думка про те, що надмірне регулювання з боку держави не сприятиме підсиленню інформаційною безпеки. Перш за все, громадяни незаконним чином намагатимуться знаходити альтернативні джерела інформації, чим і зможе скористатися ворог. А. Головка та О. Токарський помічають в даному контексті наступну особливість: негативний вплив використання ЗМІ також зумовлюватиметься надмірним використанням політичної агітації та пропаганди [41, с. 310]. Тобто, у разі реальної небезпеки державна контрпропаганда не працюватиме.

Отже, у яких формах наразі інформаційна війна проявляє себе в українських ЗМІ. Раніше згадані дослідники В. Хорошко і Ю. Хохлачова виокремлюють наступні форми інформаційного впливу: білий – ЗМІ відкрито

називають себе та розкривають джерело інформації; сірий – відрізняється від попереднього тим, що має місце просування спеціально створених матеріалів; чорний – ЗМІ поширюють інформацію від третіх осіб. Типовим формулюванням у даному випадку є «як повідомило джерело», «за інформацією неназваного джерела» і т. ін. [259, с. 284]. Варто одразу звернути увагу на те, що дану класифікацію не слід зіставляти з аналогічним розрізненням видів пропаганди. Справа в тому, що навіть за так званого «білого» інформаційного впливу може відбуватися поширення повідомлень, які загрожують інформаційній безпеці. Наприклад, заява уряду, опублікована на його інтернет-сторінці підпадає під дану форму інформаційного впливу. Але, очевидно, що апріорі вона не може бути завжди позитивною, безпечною та істинною. Не говорячи вже про розповсюдження спеціально заготовлених (зазвичай замовних) матеріалів та явно неперевіраних повідомлень з так званих неназваних джерел. Відповідно, для розгляду пропонується взяти два потужних інформаційних приводи, які суттєво вплинули на розстановку сил в інформаційному просторі українського суспільства. Перший – збиття українського літака над Тегераном. Другий – пандемія коронавірусу.

Як відомо, 8 січня 2020 р. над столицею Ірану сталася авіакатастрофа літака Boeing 737-800, що належав авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України». Не зважаючи на те, що з усіх 176 загиблих лише 11 осіб були українцями, сама подія набула неабиякого резонансу. Це була перша за 22 роки велика авіакатастрофа українського літака. Варто зауважити, що лише США через підконтрольне йорданське ЗМІ Al-Nadath одразу заявили про збиття повітряного судна. Показово, що посольство України в Тегерані повідомило про технічні несправності та редагувало пост у частині версії про теракт [271]. У цьому ж ключі публікувалися новини такими провідними ЗМІ як «Українська правда» [4] та «УНІАН» [106]. Безумовно, основні мас-медіа України робили посилання на заяви посольства та РНБО. Але показово, що російські ЗМІ публікували аналогічну точку зору, повністю підтримуючи позицію Міністерства доріг і міського розвитку Ірану [249; 171]. Не говорячи

про відповідну кампанію в україномовному та російськомовному сегментах Facebook із залученням різного роду «експертів» у галузі авіації. Реакція РНБО власне і є прикладом раніше зазначеного «білого» інформаційного впливу, який може бути негативним для інформаційної безпеки. Так на фоні заяв США, Великої Британії та Канади, про визнання авіакатастрофу результатом застосування ППО Ірану (джерелом інформації стали розвідувальні органи цих держав), Україна спочатку обережно змінила свою думку [50] і лише після офіційного визнання Тегераном своєї провини, секретар РНБО О. Данілов заявив, що Україна вже мала докази збиття літака ракетою [51]. Отже, зважаючи на те, що українська влада та ЗМІ певний час трансливали подібні до російських повідомлень, самостійно не формуючи порядок денний та ігноруючи повідомлення західних мас-медіа, можна говорити про значний ворожий вплив, який певною мірою дестабілізував українське суспільство.

Якщо збиття літака відбулося далеко та не стосувалося безпосередньо кожного українця, то ситуація зі світовою пандемією коронавірусу SARS-CoV-2 спричинила черговий етап протистояння у вітчизняному інформаційному просторі. Основним провідником інформаційних атак та викидів у мас-медіа стало апелювання до людського страху перед невідомою небезпечною хворобою. Перш за все, вразливості вітчизняних ЗМІ перед атаками з боку Росії сприяла мінлива позиція влади щодо проблеми. Наприклад, варто згадати швидку позицію вже экс-міністра економіки Т. Мілованова, який спочатку заявляв, що розповсюдження захворювання жодним чином не вплине на економіку України [153], а потім, після відставки, повідомив про зворотне [184]. Відсутність консолідованої позиції у топ-чиновників є тим, на що можна спиратися під час розробки та запуску дискредитаційних інформаційних кампаній.

Проте найбільш типовими інформаційними атаками були публікації-розвінчування та публікації-звинувачення. Наприклад «Новое время» 20 березня виклали матеріал про те, як у Молдову завезли коронавірус з України [27]. Хоча перший випадок у цій країні було зафіксовано у жінки, яка

повернулася з Італії. У свою чергу ресурс «Страна.ua» був одним із тих, через який нагніталася ситуація щодо начебто виявлення випадків інфікування у поїзді «Київ-Москва» [115]. Як відомо, ця інформація не підтвердилася, але посиляючись на такого роду публікації, вже російські ЗМІ поширювали повідомлення про те, що українці завезуть коронавірус до Росії. Аналогічна ситуація розгорталася навколо ізоляції пасажирів поїзду «Рига-Київ». Показово, що одне й те ж саме ЗМІ (1+1) повідомляло спочатку про виявлення коронавірусу в одного чоловіка [28], а потім – у жінки [186]. В результаті СБУ спростувала дану інформацію [224].

Варто зауважити, що це незначна частина інформаційних атак в українських ЗМІ, кількість яких по мірі поширення захворювання лише збільшується. Це і діяльність ботів у мережі Facebook, «інсайдерська» інформація з різного роду Telegram-каналів, і поширення фейкових відео в мережі Youtube, і т.д. Таке розмаїття інструментів та періодичність їхнього застосування у вітчизняному інформаційному просторі засвідчило, що українські ЗМІ за п'ять років протистояння проти Росії так і не змогли випрацювати належні механізми захисту від інформаційних атак. Дослідниця Н. Еляшевська виокремлює наступні проблеми, пов'язані з вітчизняними мас-медіа: в Україні не контролюється виникнення нових електронних ресурсів, а тому за досить короткий час можна утворити цілу мережу псевдovinних сайтів та поширювати через них потрібні повідомлення; вільне проникнення ворожих матеріалів до супутникових ЗМІ, соціальних мереж та електронної пошти; брак ресурсів для повноцінного протистояння вірусам та шкідливому програмному забезпеченню; спорадичність підготовки реальних фахівців з кіберзахисту; відсутність джерельної бази стосовно явища інформаційної війни [60, с. 167].

Варто звернути увагу, що дослідниця чітко розрізняє заходи, спрямовані безпосередньо проти каналів комунікації та техніки, та заходи, які стосуються «обробки» громадян. Основним лейтмотивом запропонованого обґрунтування слабкості українських ЗМІ в контексті інформаційного протистояння з РФ є

демократизм та відсутність компонентів, без яких нормальний повноцінний супротив в принципі неможливий. Дослідниця О. Стоцька зазначає наступні причини потужності ворожої пропаганди: 1) відсутність консенсусу і недостатня визначеність системи цінностей та інтересів суспільства. Тут варто згадати традиційний розкол України на про європейський Захід та проросійський Схід на основі якого розбудовуються майже всі суперечності стосовно різних суспільно значущих питань. Наприклад, вступ України до НАТО та ЄС, погляди на способи вирішення конфлікту на Донбасі, ставлення до Православної Церкви України тощо; 2) брак національної ідеї. Варто зауважити, що суспільству під виглядом національної ідеї нав'язується конкретний вектор зовнішньої політики; 3) брак належної гуманітарної політики впродовж усіх років незалежного існування України. Мова йде про відсутність будь-яких дій у напрямку виховання державницького мислення в українців [239, с. 22]. До наведених слабких сторін українських ЗМІ варто також додати політичну мінливість вищих органів державної влади, яка проявляється у превалюванні приватних інтересів над державними. На основі цього виникає інша проблема – засилля внутрішніх інформаційних дискредитаційних кампаній, котрі, за логікою мали б загартувати громадськість, але по факту навпаки підсилюють її вразливість перед інформаційними атаками ворога.

О. Стоцька вважає, що ліквідувати вище окреслені слабкі сторони українських ЗМІ можна наступним чином: 1) створення системи суспільного мовлення – це має вирішити проблему дискредитаційних інформаційних кампаній та знизити насиченість політичною рекламою та агітацією. Але в даному випадку виникає питання щодо готовності українців оплачувати з власної кишені суспільне мовлення; 2) реальне забезпечення свободи слова – деолігархізація ЗМІ; 3) підтримка україномовного контенту на протиположному російськомовному. Варто зауважити, що російський продукт в принципі здатен впливати на громадськість не лише через банальне розуміння російської значною кількістю громадян України, а й відсутністю аналогічного

контенту українською [239, с. 23–24]. До цього також варто додати відмову від постановки приватних інтересів над державними – створення певного роду традицій і табу щодо конкретних видів і тем дискредитаційних кампаній. Тобто, вищі органи державної влади, топ-чиновники і політики, вступаючи в політичну боротьбу, повинні усвідомлювати, що існує межа, яку не можна переступати.

Таким чином, формування громадської думки – складний системний процес, який є невід’ємною частиною політичної сфери суспільства. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Але слід розуміти, що в абсолютних величинах громадська думка – це фікція, оскільки 100% згода всіх індивідів у межах одного соціуму малоімовірна. Говорячи «громадська думка», перш за все варто мати на увазі позицію значної кількості соціальних груп (верств) або експертних середовищ (може мати місце спроба видати їхні погляди за громадську думку). Та, незважаючи на ефемерність, громадська думка як феномен суспільного життя є вкрай важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. Це стосується навіть авторитарних і тоталітарних країн, правителі яких намагаються легітимізувати протиправні рішення громадською думкою. Тому вона і стає ареною боротьби між різними політичними акторами, якщо говорити про внутрішній аспект, і між ворожими державами – у разі військового конфлікту. Новітні засоби інформаційного протистояння є результатом масштабних технологічних змін в інформаційному просторі. Разом з тим зазначені зміни далеко не завжди зумовлюють інформаційну грамотність та наявність критичного мислення в суспільному середовищі. Через перевантаження повідомленнями люди стають більш вразливими до фейкових новин, спотвореної інформації, різного роду пропаганди, політичної реклами та ін. У відповідності з цим загострилися проблеми налагодження ефективної протидії негативним інформаційним впливам. В умовах гібридної війни громадська думка, як свого суспільства, так і супротивника, є об’єктом нападу №1, оскільки встановлення контролю над процесом її формування

означає вхід у політичну сферу і тягне за собою набуття влади, що без належної реакції означатиме її швидку поразку. Відповідно, вступаючи в інформаційну війну, готуючись відбити удар супротивника, або вже ведучи оборону інформаційного простору, потрібно розуміти, що громадська думка – це тил і джерело забезпечення легітимності конкретної політики. Тому встановлення контролю над процесом формування громадської думки, як свого суспільства, так і соціуму супротивника, апріорі забезпечить успіх, оскільки це просто нівелює здатність ворога вести протистояння і, говорячи мовою Карла Шмідта, призведе до знищення в ньому політичного.

Не зважаючи на те, що Україна вже більше, ніж п'ять років перебуває у стані інформаційної війни з Росією, вітчизняні ЗМІ досить часто залишаються беззахисними проти потужних інформаційних атак. Безумовно, певні висновки було зроблено і ситуація покращується. Але слід розуміти, що ЗМІ не є річчю в собі, вони не існують окремо від суспільства та держави. Існує підхід, що робота мас-медіа повністю віддзеркалює громадські запити. Тому використання фейків та неперевірених джерел, формування заголовків, які не відповідають поданому матеріалу, і залучення різного роду «експертів» – повністю вписується в існуючий культурний та політичний контекст українського суспільства. Слабкість українських ЗМІ в інформаційній війні проти РФ криється не лише в низькій журналістській культурі й засиллі олігархів, а й у самій громадськості. Факт того, що українці не бажають утримувати за власний кошт суспільне мовлення красномовно свідчить про згоду суспільства споживати абиякий інформаційний продукт, не усвідомлюючи наслідків різного роду маніпуляцій. Тому для кардинальної зміни поточної ситуації потрібно не лише перебудувати та реорганізувати систему вітчизняних ЗМІ, а й підвищувати інформаційну культуру громадськості, культивуючи вміння відсіювати «шум» і отримувати потрібну інформацію.

Проаналізувавши у другому розділі проблеми удосконалення методів і засобів інформаційного протиборства в межах техногенної цивілізації,

модифікації засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування, впливу на процес формування громадської думки в умовах інформаційної війни, можна зробити наступні висновки.

Розвиток інформаційного суспільства спонукає до впровадження нових та модифікації існуючих засобів і механізмів передачі інформації. Науково-технічні новації дозволяють виробити нові форми комунікації, залучити значну кількість громадян до процесу управління, зменшити адміністративне навантаження на органи публічної влади та прискорити процес обміну інформацією. Новітні інформаційні засоби справляють значний вплив на політичні відносини. В умовах інформаційного протиборства вони відчутно впливають на політичні системи та громадянські суспільства, що піддаються інформаційним атакам.

З появою інструментів глобальної комунікації у світі відбулися незворотні зміни, традиційні ЗМІ поступово мігрують у глобальні мережі. Із розвитком новітніх інформаційних технологій цей процес тільки пришвидшуватиметься. Тенденція щодо повсюдного застосування мережових технологій вже прослідковується у розвинутих країнах Європи і Америки. За цих умов Україні необхідно пристосуватися до нової суспільно-політичної ситуації. Зокрема, необхідно здійснити наступні першочергові заходи: створити умови для впровадження технологій високошвидкісного мобільного доступу до послуг мережі Інтернет та технологій радіозв'язку; налагодити систему навчання роботі з сучасними інформаційними технологіями; проаналізувати наслідки впливу новітніх ЗМІ на українське суспільство; напрацювати методи протидії впливу деструктивних сил через соціальні медіа.

В умовах інформаційної війни особливу увагу необхідно звертати на процес формування громадської думки, який є невід'ємною складовою політичної сфери суспільства. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Громадська думка є важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави, оскільки в

сучасних умовах вона стає ареною боротьби між різними політичними акторами, зокрема, між ворогуючими державами у разі збройного конфлікту. В умовах гібридної війни громадська думка стає основним об'єктом нападу, оскільки встановлення контролю над процесом її формування означає вхід у політичну сферу. Відповідно, щоб відбити удар супротивника в умовах інформаційної війни, слід усвідомити, що громадська думка є важливим джерелом забезпечення легітимності влади, здійснюваної політики. Тому встановлення контролю над процесом формування громадської думки як свого суспільства, так і соціуму супротивника здатне забезпечити успіх у політичному протиборстві.

У другому розділі використані матеріали, оприлюднені у попередніх публікаціях автора: «Ціннісні розломи у планетарній матриці світової спільноти як лімітроф війни і миру (2018) [101, с. 186–192]; «Модифікація засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування» (2019) [86, с. 371–383]; «Новітні засоби інформаційного протиборства в умовах техногенної цивілізації» (2019) [87, с. 296–305]; «Формування громадської думки як чинник забезпечення успіху в інформаційній війні» (2020) [99, с. 69–74].

Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ МЕДІА-СФЕРИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ ТА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Осмислення досвіду застосування маніпулятивних технологій в епоху «зіткнення цивілізацій»

Вчені різних країн у останні роки значний науковий інтерес виявляють до процесів міжцивілізаційних відносин кінця XX – початку XXI століть, а також до практичної політики, пов'язаної з вирішенням міжнародних проблем, народжуваних культурно-цивілізаційними розбіжностями. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує теорія «зіткнення цивілізацій» сучасного американського політолога Самуеля Гантінгтона [255; 288], а також її розвиток у працях представників різних країн. У контексті зазначеної теорії на особливу увагу в сучасних умовах заслуговує осмислення проблематики глобальних історичних коливань, відродження і політизації ісламу, впливу міграційних процесів на міждержавні відносини, виникнення й розпалювання локальних конфліктів у різних частинах планети, діалогу і міжкультурної взаємодії цивілізацій. Вивчення процесів, що впливають на зміну співвідношення сил в сучасному світі, аналіз парадоксального поєднання модернізації та повернення до традиційних культурних цінностей посприє вирішенню актуального завдання сьогодення – формування глобального клімату взаєморозуміння та взаємної толерантності.

У період становлення та розвитку інформаційного суспільства інформація стає тим чинником, без якого не може існувати жодна людина. Доступ до неї став простим та швидким. Її поширення зумовлене науково-технічним розвитком, внаслідок чого кожна сучасна людина має можливість оперативно користуватися різноманітними даними, новинами. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології зробили її доступною в будь-якій

частині світу, створили значний простір для поширення інформаційного продукту.

Поряд з цим інформація стала одним із найважливіших ресурсів сучасного світу. Інформація стала продуктом, який створюється та продається. Таким чином інформація набула всесвітнього масштабу та важливого значення для кожної людини. Використання її для впливу на свідомість людей стало ефективним засобом просування своїх ідей та цінностей, роблячи інформацію зброєю масового ураження. Особливе місце в даному процесі належить інформаційно-маніпулятивним технологіям. Як різновид політичних технологій, вони впливають на політичну поведінку та свідомість з метою ефективної організації та управління комунікацією між політичними суб'єктами і громадянами [215, с. 566].

Кожен день людина оточена величезними масивами нової інформації, що так чи інакше впливають на її існування, намагається обробити та серед неї виокремити найважливіше для свого сприйняття. Останнім часом можемо спостерігати активне поширення технологій маніпулятивного впливу на масову свідомість шляхом використання інформації як зброї з метою досягнення матеріальної переваги над супротивником. З розвитком інформаційних технологій інформаційна війна вийшла на новий рівень, стала більш ефективною, ніж звичайна, оскільки вона не потребує людських жертв та дозволяє управляти суспільною свідомістю, досягаючи своїх намірів.

Проблема маніпулятивних технологій не є новою в наукових дослідженнях. Теоретичні аспекти впливу маніпулятивних технологій на масову свідомість досліджували: Г. Лассуелл, Е. Ноель-Нойман, Е. Фромм. Значення та вплив інформаційно-психологічних технологій в контексті ведення інформаційних війн у пострадянський період можна спостерігати в наукових роботах О. Бойка, В. Горбуліна, К. Ільїна, С. Кара-Мурзи, В. Лисенка, М. Лібікі, І. Панаріна, Г. Почепцова, М. Присяжнюка, О. Прокоф'євої, М. Требіна, І. Шиліна, О. Юдіна та ін. У працях М. Вершиніна, Ю. Кабанова, А. Казанокіна проведено аналіз використання технологій

маніпулювання масовою свідомістю в мережі Інтернет. Значний вплив феномена інформаційної війни на глобальні політичні процеси, багатоаспектність та постійний розвиток засобів ведення інформаційного протистояння зумовлюють увагу до даної проблематики. Відповідно важливою проблемою є розкриття сутності та особливостей застосування технологій маніпуляції масовою свідомістю як механізму ведення інформаційної війни, а також аналіз основних технологій маніпулятивного впливу на політичну поведінку.

Маніпулювання суспільною свідомістю задля досягнення політичних цілей застосовується давно, проте з появою нових засобів масової комунікації психологічні технології значно змінили оточуюче середовище й таким чином маніпуляції вийшли на новий якісний рівень. Використання таких технологій стало невід'ємною частиною військового, політичного, інформаційного протистояння. Для розуміння сутності зазначеного явища необхідно розкрити поняття «маніпулювання». Як зазначається в «Політологічному енциклопедичному словнику», політичне маніпулювання «являє собою систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку» [190, с. 321]. З точки зору соціологічного підходу, маніпуляція тлумачиться як система способів соціально-психологічного впливу з метою зміни мислення й поведінки людей, формування певного способу життя, насадження стереотипів усупереч їх інтересам прихованими засобами [238, с. 165]. Таким чином, маніпулювання є цілеспрямованим впливом на людську свідомість для її підкорення та управління нею, реалізуючи задану мету.

Парадокс політичного простору планети на початку XXI століття полягає у тому, що світова спільнота готується опанувати Близній космос, виношує ідею Світового уряду і планетарного організму як цілісності, що веде до становлення Планетарної особистості, а в цей же час деякі державні

політичні структури агресивно культивують все нові й нові гібридні форми війни, знімають з місця і женуть по світу мільйони людей у пошуках роботи і засобів виживання. Справа зайшла так далеко, що Генеральний секретар ООН Антоніо Гуттеріш вважає, наприклад, що світ стикнувся з необхідністю встановити дозволені рамки міждержавних кібернетичних атак. Про це він заявив 16 лютого 2018 року у виступі на 54-й Мюнхенській безпековій конференції, повідомляє з Мюнхена кореспондент «Європейської правди». Він нагадав, що взаємні удари у кіберпросторі вже стали реальністю. «Настав час говорити про міжнародні правові рамки ведення кібернетичної війни», – наголосив генсек ООН [34]. Він запропонував розпочати дискусію з цього приводу на майданчику Генеральної Асамблеї ООН.

Як відомо, «Закони та звичаї ведення війни» ще понад 100 років тому були закріплені низкою міжнародних конвенцій, які відтоді багато разів модифікувалися. Їх порушення вважається міжнародним злочином. Хоча всі ці норми так чи інакше постійно порушуються. У чому ж справа? Відповідь на це питання слід шукати у глибинах психосфери соціуму і суб'єктивованого процесу смислопородження у структурі особистості людини. На практиці виявляється, що полем битви у сучасних інформаційних, кібернетичних і гібридних війнах за панування у суспільстві стали глибинні пласти підсвідомості пересічної людини. Це втручання у мислення людини побудовано на існуванні технологічного зв'язку політичного простору суспільства і людини. Для того, щоб розібратися у цьому процесі, треба звернутися, на нашу думку, до глибинних процесів смислопородження, смислотворення, смислоусвідомлення і смислобудівництва, що притаманні кожній психічно здоровій пересічній людині.

Роль активності самого суб'єкта в породженні смислів особливо підкреслюють Дж. Б'юдженталь, Дж. Келлі, С. Мадді, Л. Томас, В. Франкл, Ш. Харрі-Аугстайн, М. Чиксентмихалі, Дж. Шоттер. Соціокультурну детермінацію смислів констатують Р. Мей, Я. Смедслунд, Л. Томас, Ф. Фенікс, Ш. Харрі-Аугстайн, Р. Харре, М. Чиксентмихалі, К. Г. Юнг. Особливу роль

навчання і самонавчання в породженні смислів відзначають Л. Томас, Ф. Фенікс, Ш. Харрі-Аугстайн, Дж. Шоттер. К. Левін звертає увагу на вплив інших людей на породження смислів (валентностей) у вигляді наказу, заборони або прикладу. Невичерпним і безцінним джерелом тут є праці В. Васютинського, О. Донченко, Д. Леонтьєва, О. Леонтьєва та ін. Відповідно, нашим завданням є відтворення змін у духовному світі пересічної людини, які відбуваються під тиском гібридної війни, що спонукає її функціонувати у алгоритмі, спроектованому агресором, і у визначені засобів захисту від небажаного втручання сторонніх.

Загальновідомо, що тотальний наступ на пересічну особистість у вкрай агресивній формі сьогодні отримав назву «гібридна війна». У залежності від класифікації її параметрів, ми маємо справу: з інформаційною війною, якщо для цього використовується інформаційний простір, наприклад, ЗМІ; кібервійною – якщо у цьому задіяні засоби Інтернету, соціальні мережі, наприклад, типу «Фейсбук» або «Твіттер»; медіавійною – якщо в якості головних інструментів впливу на людину використовуються специфічні медіазасоби. Гібридною війна стає завдяки нечітким, розмитим методам та засобам впливу на людину. Загальний характер такого впливу – маніпуляційний. На рівні підсвідомості людини він збуджує сегменти архетипів страху і невпевненості у собі й у безпеці умов власного життєустрою у просторі територіальної громади і країни в цілому. Наприклад, стверджується, що Україна – це не самостійне утворення і що вона в принципі не може бути суверенною і незалежною державою.

Підключеність людини до психосфери соціуму виявляється через її здатність розпаковувати смисли, або, іншими словами, розуміти та кодифікувати певним чином інформацію, отриману внаслідок діяльності людської свідомості. Тому виникає можливість розглядати людину як селективний, вірогіднісно заданий прояв семантичного поля [159; 160], що відіграє роль того середовища, через яке відбувається взаємодія людини та світу смислів за допомогою слів чи символів та їх розуміння. Тут працює

генотипічна інформація людського роду, що накопичена ним у ході тривалого власного культурно-історичного процесу. Наприклад, виникає питання, чому в країнах колишнього СРСР не приживається ідея вестернізації способу життєдіяльності населення. Скільки б нам не пропонували американські рецепти життя і якими б вони не були розумними, їх ще потрібно адаптувати до українських реалій. Причина полягає у тому, що «американський соціум не знає психосоціальних архетипових глибин, притаманних українському. Американці одразу починали з ліберального життєстрою, вони принципово не в змозі зрозуміти українську або російську психокультуру через відсутність у їхньому колективному несвідомому тоталітарного й авторитарного архетипів, а отже певних універсальних кумулятивних феноменів суспільної та індивідуальної свідомості» [55, с.51].

У такому контексті смисли розуміються як генотипічна інформація, що міститься у знаках чи символах, де вона являє собою єдність континуальності (тобто семантики, змісту) та дискретності (тобто знаків, форми). Тому природа смислів може бути вираженою, як вважає В. Налімов, тріадою «смысл – текст – мова». За таких обставин є сенс припустити, що в дискурсі досліджуваної проблеми, або в медіапросторі, ця тріада працює, швидше за все, у зворотному напрямі, а саме: мова ЗМІ, Інтернету та інших медіаджерел – текст, що постійно реінтерпретується, а сенс, що закладений в інформаційні концепти медіаджерел, трансформується в мотив поведінки людини. Зміна смислових акцентів (тобто важливості смислів) стає умовою виникнення нових текстів [159, с. 154]. Коли ж розглядається ноосфера як сфера людського розуму, то текстом стає як свідомість окремої людини, так і колективна свідомість [159; 79].

На рівні свідомості людини вплив забезпечується тиском соціальної або так званої фенотипічної інформації. При цьому специфікою прояву влади медіа-джерел над пересічною людиною є те, що пряме командування її поведінкою змінюється на психологічне навіювання і, як наслідок, проявляється на практиці безслівною покорою особистості телеглядача, або

навіть певної маси населення, закликає з боку медіа-джерел. Влада ЗМІ над особистістю, що підпадає під її вплив, реалізується завдяки властивостям фенотипічного потенціалу тексту, що закладений у повідомлення і спрямований на формування у свідомості людини спотвореного суспільного ідеалу, наприклад, певного образу життя людини або ставлення до власних органів державної влади. Це, зокрема, майстерно робиться у вигляді багаточисельних політичних шоу на телеекранах і в Інтернеті.

Отже, перебіг генотипової та фенотипової інформації забезпечує, з одного боку, поєднання біологічної людини із фізичним та семантичним світом, а з другого, – підключення особистості до світу соціального завдяки ЗМІ та Інтернету. Цей процес відбувається через посередництво психічного рівня, де виникають семантичні фільтри, що регулюють перехід інформації з рівня безсвідомого на рівень свідомості, таким чином селекціонуючи найбільш важливу для функціонування особистості інформацію. Якщо обраний варіант не спрацьовує або відбувається зміна ситуації, то змінюється семантичний фільтр, тобто шукають інший принцип відбору інформації. Для цього витягуються все нові символи, наприклад георгіївські стрічки, або починає культивуватися ідея «бесмертного полку», потоком виливаються на населення все нові й нові фейкові новини. Таким чином, підсвідомість людини знову занурюється у героїчне минуле і починає його натурально переживати.

Циркуляція фенотипової та генотипової інформації у просторі ЗМІ й Інтернету створює і відтворює енерго-інформаційне поле особистості як форми існування її сутнісних сил. Умовою здійснення інформаційного обміну на рівні особистості при цьому стає розвиток здібностей суб'єкта, які обумовлюють можливість сприйняття, селекції, обробки, зберігання та продукування інформації, для реалізації чого в процесі інформаційного обміну формуються відповідні функціональні органи. Найбільш важливими серед них є, на думку В. Беґа, механізми збудження, цілеутворення і смислоутворення [20].

Узагальнення результатів цілої низки досліджень дали підстави В. Васютинському для визначення кількох основних інтеракційних механізмів (радіше сукупностей, класів механізмів) домінування-підпорядкування. «По-перше, слід вести мову про механізми взаємної суб'єктної активації учасників взаємодії. Друга сукупність механізмів стосується взаємного узгодження позицій і статусів. Третя сукупність означає встановлення або порушення різних видів близькості-віддаленості між учасниками взаємодії, насамперед, просторової та психологічної. Четверта група механізмів, найчисленніша серед вивчених, зумовлює примусово-наказовообмежувальний модус владно-підвладної взаємодії з погляду панівної і підлеглої її сторін. П'ята група включає механізми, що роблять взаємодію емоційно насиченою і формують її за шкалою «любов – ненависть» [30, с. 59].

Тут доречно звернути увагу на наявність у структурі організму людини інших психологічних механізмів, що обслуговують раціональну складову життєдіяльності пересічної людини, наприклад, породження смислу: замкнення життєвих відносин, індукція смислу, ідентифікація, інсайт, зіткнення смислів, надання смислу [128]. Поряд з цим, треба окремо зазначити, що потоки фенотипічної інформації цілеспрямовано скеровуються на людину і несуть у собі активний пропагандистський матеріал маніпулятивного змісту і спрямованості. Це відзначають, наприклад, усі хто спостерігають за перебігом російсько-української гібридної війни. За таких умов пересічна людина, на основі збудженого специфічного сегменту соціуму, що утримує руйнівні архетипи, а також пропагандистської атаки з боку агресора на рівні суспільного горизонту, формує у власній самосвідомості кінцевий продукт – спотворену модель соціально-політичного життя і тим самим остаточно програмує власну поведінку на користь агресора.

Ми бачимо, що в сучасній Україні на етапі сучасної соціально-політичної кризи поширені головні три типи поведінки – ідентифікація, індивідуалізація та девіація, серед яких найменш вираженою є ідентифікація: в суспільстві просто немає необхідної більшості. Консолідації, як ми вже

констатували, потребувала влада, яка й досягала її епізодично, на етапах передвиборних марафонів. Зразу ж після них більшість ставала вже непотрібною. Засоби масової інформації іноді натякають на необхідність проведення якихось реформ, але водночас формують індивідуалізований і девіантний типи поведінки – як у владних структурах, так і в народі [55, с. 100].

На рівні надсвідомості людини ми спостерігаємо наслідки реакції пересічної особистості на впливи гібридної війни завдяки функціонуванню трьох внутрішньоособистісних механізмів, а саме: самовизначення, самоактуалізації і самореалізації [20]. Надсвідомість – різновид неусвідомлюваного. До проявів надсвідомості можна віднести подолання виникаючих світоглядних суперечностей, перші етапи творчого процесу (здогадки, осяяння, гіпотези, задуми та ін). П. Симонов вважає, наприклад, що надсвідомість, на відміну від підсвідомості, покликана не розвантажувати, а, навпаки, навантажувати свідомість роботою. Наслідком надсвідомості є багатоманіття різноспрямованих психологічних явищ у духовному просторі пересічної людини. Надсвідомість завжди орієнтована на задоволення домінуючої потреби, конкретний зміст якої каналізує напрям «психічного мутагенезу». Таким чином, «психічні мутації» спочатку носять непередбачуваний, але невипадковий характер. Другим каналізуючим фактором є раніше накопичений досвід суб'єкта, зафіксований у його свідомості й підсвідомості, наприклад, негативна оцінка відсутності належної уваги органів державного управління до вирішення проблем Криму, Донбасу або Закарпаття.

Серед її механізмів, особливе місце займає принцип домінанти О. Ухтомського. Звернемо увагу на основні властивості домінантного вогнища, що встановлені О. Ухтомським: підвищена збудливість, інерція в часі (домінанта існує, хоча роздратування завелике) і, найголовніше, здатність інтегрувати зовнішні подразники, «самопідживлюватися ними» [250]. Атрибутивна властивість домінанти полягає в утриманні людини у стані

безперервного збудження. Діяльність людини багато в чому визначається домінантою – стійким осередком підвищеної збудливості в корі та / або підкірці головного мозку. Це і є таємниче «щось». Домінантний осередок здатний інтегрувати зовнішні подразники до цієї домінантної потреби дію усіх інших подразників. При цьому виявляється, що «немає сенсу входити в суперечки і дебати тому, що, якщо склалася домінанта, її не подолати словами і переконаннями, – вона буде ними тільки харчуватися і підкріплюватися. Це тому, що домінанта завжди самовиправдовується, і логіка – слуга її», – писав О. Ухтомський [250].

Це означає, що надсвідомість завжди «працює» на задоволення потреби, що стійко домінує в ієрархії мотивів даного суб'єкта. Гібридна війна спеціально вводить у надсвідомість пересічної людини хибний орієнтир і робить його домінуючою потребою. Ефект значно зростає, якщо агресору вдалося вплинути на масу людей, наприклад, як це було у випадку з відокремленням Криму. Залежно від того, які властивості притаманні даному соціуму, заангажованою гібридними технологіями людиною здійснюється вибір власної поведінки у новостворених умовах. Відповідно, виділяють такі адаптивні процеси, або типи, адаптивної поведінки людей:

- **ідентифікація** (проста і складна) – найпоширеніший у суспільстві спосіб виживання («Я» – разом з більшістю; тип поведінки – *поступливо-компромісний*);

- **індивідуалізація** – форма виявлення зрілого «Я» людини, її «самості» («Я» саме по собі; тип поведінки – *відгородження від інших*);

- **інвестиція** – найкорисніший для суспільства спосіб вирішення проблеми вибору; шлях вкладення особистісного потенціалу в реалізацію соціокультурних, найважливіших для даного соціуму програм («Я» з тими, в кого є «здоровий глузд»; тип поведінки – *колаборативний*);

- **маргіналізація** – спосіб протистояти тотальній ідентифікації («Я» з тими, хто проти більшості; тип поведінки – *негативістський*);

- *девіація* – результат деструктивного виходу людини із власного внутрішнього конфлікту, який переростає в агресивно-руйнівну поведінку («Я» проти всіх; тип поведінки – *руйнівний*) [55, с. 99–100].

Процеси адаптації – це врешті архетипи соціальної поведінки, за допомогою яких людина несвідомо конструює свою життєву реальність, свій життєвий шлях, зберігає той спільний для людини і соціуму простір сенсу, втрата якого ініціює життєву кризу індивіда й актуальну потребу в будь-якому возз'єднанні з соціумом. Жодний індивід, жодна соціальна група неспроможні вільно, лише за власним бажанням, винайти нові (такі, яких би не було в архетипі) форми вирішення конфліктів і дисонансів. За думкою Д. Гоманса, чим частіше певний тип поведінки винагороджувався в певному соціумі, тим поширенішим він стає у ньому, створюючи відповідне соціетальне поле. Перелічені процеси є не що інше, як типи поведінки, більш-менш поширені в соціумі. Обличчя соціумів можна диференціювати залежно від того, який саме тип адаптивної поведінки превалує там чи там. Особливо чітко ця різниця проявляється на етапах трансформації суспільства, коли кожний мусить зробити власний вибір, від якого зрештою залежатиме загальний візерунок соціального руху. Макропроцеси адаптації або соціетальні процеси в кінцевому підсумку визначають здатність до розв'язання соціального конфлікту на рівні суспільства в цілому.

Впливати на людину можна через маніпулювання емоціями, тобто використовуючи вплив на почуття та через маніпулювання інформацією, тобто надання потрібних для маніпулятора знань об'єкта. Маніпуляції не змушують до прямих дій, вони спрямовані на те, щоб мета маніпуляції стала власним бажанням за власним вибором об'єкта. Інформаційно-психологічний вплив відбувається приховано від об'єкта, особа не усвідомлює, що потрапляє під дію маніпуляції та вважає, що діє за власними переконаннями, проте її вміло до цього підводять, використовуючи цілий арсенал технологій впливу на свідомість, стимулюючи формування нових переконань, запитів, загроз, страхів, що не було раніше властиво об'єкту впливу. І якщо національна

держава «прагне унеможливити або, принаймні, мінімізувати вказані вище негативні аспекти глобальних інформаційно-психологічних впливів на власне суспільство, це потребує кардинальних змін у реалізації концепції державної інформаційної політики з метою адаптації її до сучасних інформаційно-комунікаційних реалій в усіх сферах суспільного життя» [229, с. 88–89].

В інформаційній війні використовуються різного роду тактики та технології, спрямовані для зміни, або підміни, сприйняття інформації, подій, явищ у зашифрованому повідомленні, вигідному для маніпулятора. Використовуючи канали комунікації, створюється інформаційний вплив, спрямований на те, щоб об'єкт сприйняв дану інформацію саме в тому контексті, в якому є потрібним для суб'єкта впливу. Засоби, що використовують для передачі інформації, можуть бути різноманітними – від Інтернету, телебачення до поширення чуток. Зважаючи на це, кожна країна повинна віднайти свій шлях і свої завдання у процесі інформатизації, розглядаючи цю проблему насамперед з економічної точки зору. Саме на це звернув увагу в ході «Парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» В. Мунтіян, який висловив думку про необхідність формування в Україні принципово нової економічної системи, що має базуватися «на основі нового наукового напрямку, яким є інформаціологічна економіка» [178, с. 60].

Інформаційна війна в сучасному дискурсі складається з двох повноправних частин. Перша – це технічна складова. Вона включає в себе механізми налагодження інформаційного впливу через засоби масової інформації, електронні джерела інформації, інших суб'єктів масової комунікації. Друга частина – змістова, яка включає в себе інформаційний контент, що безпосередньо впливає на масову свідомість. Розробка та поширення контенту, який повинен змінити ставлення до явища чи події – підкорити свідомість особи, спонукати її на дії, використовуючи часткову, викривлену, оціночну інформацію – є основним засобом ведення інформаційного протистояння в сучасних умовах.

У впровадженні технологій маніпулятивного впливу важливим є дослідження складної системи соціальних відносин, в контексті яких реалізується зміна моделі поведінки. Оскільки від цих зв'язків залежить, наскільки технологія буде ефективною при реалізації та масовою. Одним із найважливіших чинників для масовості технології є визначення параметру групового членства – наскільки люди асоціюють себе з конкретною групою, що є чинником їх об'єднання, наскільки поведінка членів групи впливає на індивідуальну мотивацію потрібної моделі поведінки. Важливим є також визначення конфліктних питань у суспільстві між соціальними, етнічними, релігійними групами; необхідність урахування структури влади, тобто визначення наскільки є вірогідним реалізація необхідної моделі поведінки за рахунок впливу владних суб'єктів та наскільки особа, що володіє владою, може ініціювати цю реалізацію; спільний ворог – наскільки цей образ здатний підтримувати необхідну поведінку об'єднання проти когось, що може проявлятися у діяльності не заради реалізації певної ідеї, чи за певну особу, а проти них (яскраво це можна спостерігати на українських виборах, коли люди голосують не «за» певного кандидата, а «проти» іншого кандидата) [201].

При розробці та застосуванні технологій інформаційно-психологічного впливу останнім часом особлива увага, як каналам масової комунікації, приділяється Інтернету та соціальним мережам. Інтернет як джерело інформації має більшу довіру, ніж телебачення, радіо, оскільки користувач може начебто самостійно фільтрувати інформацію для свого сприйняття, обирати контент, який хоче бачити. Соціальні мережі є наразі одними з розповсюджених каналів, що використовується для впровадження маніпулятивних технологій, оскільки тут відсутня пряма цензура, кожен може висловлювати свої думки. На відміну від телебачення, комунікація є двосторонньою та може підключати аудиторію до обговорення новини, події, думки. Ненав'язливість повідомлень робить інформаційний вплив непоміченим користувачем за зовнішньою легкістю сприйняття інформації. Тому новітні технології впливу на масову свідомість реалізують саме через

цей канал, як такий, що найефективніше забезпечує ведення інформаційних атак на суспільну свідомість.

Розповсюдженою технологією маніпулятивного впливу в Інтернет-мережі є створення «сенсаційної» інформації та її швидке поширення. Інформаційний агресор створює повідомлення, яке може суперечити офіційній інформації; подає лише її частину з вигідними для маніпулятора зашифрованими повідомленнями; викривляє інформацію – під «гучними» заголовками запускається певний фальсифікат у популярних Інтернет-групах і поширюється через систему ботів та тих, хто повірив у нього. Таким чином, через спеціально створені так звані «фейки», що видають себе за справжніх користувачів соціальної мережі, набувається ефект масовості цієї інформації, тобто вона поширюється, підтримується та створює ефект суспільної думки. Оскільки людина є створінням соціальним, то вона орієнтується також і на думку інших людей при формуванні власної позиції. Тому людина, переглядаючи коментарі під Інтернет-дописом, сприймає реакцію більшості як істинну соціальну оцінку. За допомогою «фейків» може створюватись ефект всезагальності, що далеко не завжди може відповідати реальності.

Сучасні засоби відбору інформації в мережі Інтернет дозволяють абсорбувати інформацію відповідно до уподобань користувача: останній бачить інформацію, що може його зацікавити, орієнтуючись на попередні запити в Інтернет мережі. Так підбирається цільова аудиторія, яка, з великою вірогідністю, зацікавиться запропонованою інформацією та повірить у неї. Спеціально створена інформація прагне спонукати людину до дії або змінити її уподобання, переконання, ставлення до певного явища, підмінити цінності – людина читаючи цю інформацію та сприймаючи її за істину, ретранслюючи її стає об'єктом впливу маніпулятора. Важливість та значення інформаційно-психологічних засобів впливу в мережі Інтернет на формування політичної поведінки та політичний процес визнано передовими країнами світу. Тому в контексті ведення інформаційної війни в Китаї, КНДР, Російській Федерації, США, Великій Британії та інших країнах світу створені великі кібернетичні

центри, призначені як для ведення інформаційної війни в Інтернет мережі, так і для її протистояння [175, с. 55].

Технологій маніпулювання масовою свідомістю, що застосовуються при веденні інформаційного протистояння, існує велика кількість. Так, одним зі способів маніпулювання інформацією може бути «висмикування» фраз чи слів із певного контексту. Реалізується шляхом виокремлення частини фрази, думки із загального контексту, внаслідок чого вона набуває нового змісту, який є вигідним маніпулятору. «Висмикування» може бути й відносно певних фактів, виокремлення реального факту з контексту інших, що зумовлюють його, та подача в частковому викривленому варіанті.

Інший прийом, що активно використовується, – є «перебільшення». Даний прийом використовує висмикнуті частини фактів, інформації із загального контексту та на їх основі вибудовує оціночні твердження з перебільшенням їх реального значення та важливості. Використання «перебільшення» є ефективним для надання незначним подіям великої значущості, таким чином перекриваючи більш важливу новину. Метод активно використовувався в російських засобах масової інформації під час Революції Гідності та на початку гібридної агресії на території України, при висвітленні подій протестів. Російські ЗМІ обирали певні частини з фактів про події на Майдані та на основі цих одиночних випадків формувалось начебто беззаперечне логічне твердження негативного характеру, перебільшувався їх вплив на сам характер протестів. у подальшому це перейшло в критику української влади, коли одиночні проблеми та труднощі подаються як факт системного непрофесіоналізму влади, а певні політико-управлінські рішення розглядаються як такі, що спрямованні на цілеспрямоване погіршення життя та на знищення українського населення.

Формування соціальних міфів відбувається шляхом впровадження штучно створених уявлень про соціально-політичні явища та дані в конкретних образах та уявленнях, що не було піддано раціональному аналізу. Людина в своєму житті звикла послуговуватись шаблонами для асоціювання

одного об'єкта з іншим, для його оцінки та визначення важливості для себе, і ця здатність активно використовується маніпуляторами через «навішування ярликів», коли для дискредитації та несприйняття аудиторією доводів, ідей, інформації, дій від певної особи їй «навішується ярлик» та переносяться його негативні характеристики на дії особи чи групи осіб. Під час інформаційної війни Російської Федерації з Україною російські ЗМІ вигадали великий асортимент «ярликів»: «хунта» стосовно української влади після Революції Гідності, не дивлячись, що під цим поняття розуміється захоплення влади військовими; «фашисти», «бандерівці», «радикали», «націоналісти», «укропи» та інші «ярлики», що, маніпулюючи поняттями, надавали негативних якостей особам, які були патріотично налаштовані та діяли в національних інтересах [205].

Поширення чуток є одним із найбільш результативних засобів впровадження в суспільство необхідної інформації при інформаційному голоді. Чутки, як форма міжособистісної комунікації, спрямовані на формування почуття страху, апатії, тривоги перед потенційною загрозою. Залякана людина більш схильна піддаватися маніпулюванню та користується не так раціональним, скільки емоційним сприйняттям. Це робить людину вразливою, схильною до необдуманих вчинків, адже деформується сприйняття справжньої реальності [221].

Метод «проблема-реакція-рішення» застосовується тоді, коли необхідно викликати бажання у людей до вирішення проблеми, складної ситуації швидким засобом, і не завжди демократичним шляхом [278]. При інформаційному протистоянні маніпулятор-агресор запускає інформацію, створюючи проблему, яка негативно впливає, чи в подальшому може впливати, на суспільство. Певна реакція в середовищі громадськості викликається з тим, щоб сформувався суспільний запит на вирішення проблеми якнайшвидше. Через деякий час маніпулятор пропонує її швидке рішення, яке подається як єдино можливе при даній ситуації шляхом та засобами, що є вигідні для нього. Таким чином, відбувається спонукання

частини суспільства до дій, що можуть суперечити інтересам держави чи самої громадськості.

Доволі поширеним в інформаційних війнах є застосування технологій, що знижують довіру до політичних інститутів і, як результат, спричинюють нестабільність у суспільстві, що може проявлятися у протистоянні між різними соціальними, етнічними, релігійними групами, революціях, повстаннях проти правлячої еліти або її окремих суб'єктів. Реалізується ця технологія шляхом залучення лідерів громадської думки, якими можуть бути представники опозиційних політичних сил, експерти, громадські активісти, культурні діячі – ними акцентується увага на невдачах, скептичній, не завжди виправданій оцінці діяльності органів державної влади, критика порядку денного політичних інститутів, подається інформація поверхово та викривлено для емоційного сприйняття аудиторією та впливу на її політичну поведінку. Таким чином, відбувається сприйняття не самого факту, а суб'єктивного оціночного судження певної особи або групи осіб, що користуються повагою, певною довірою у певної частини суспільства. Відбувається формування громадської думки, основу якої становить негативне сприйняття діяльності політичних інститутів, втрата віри суспільства у зміни та розвиток. Внаслідок цього правляча політична еліта втрачає мандат довіри громадян, що може призводити до політичних криз, нестабільності в суспільстві, політичної апатії та абсентеїзму. Варто зазначити, що дана технологія є ефективною в країнах з невисоким рівнем політичної культури, з не до кінця сформованим та розвинутим громадянським суспільством. Така ситуація може бути використана маніпуляторами для тиску на владу з метою прийняття нею політичних рішень, які є шкідливими, не вигідними для держави.

В інформаційній війні часто застосовуються технології, спрямовані на провокування розбрату всередині країни та порушення єдності суспільства, що унеможлиблює його консолідацію, об'єднання для вирішення спільних цілей та завдань. Піднімаються для обговорення питання, які не є нагальними

для вирішення, проте конфліктними всередині суспільства. Таким чином формуються суперечливі вимоги до державної влади, чим збільшуються соціальні протиріччя та конфліктність у суспільстві, розвиток яких може призводити до громадського протистояння, сепаратистських настроїв та використання їх суб'єктом, який здійснює маніпулятивну кампанію. У розділеному суспільстві легше здійснювати маніпулятивний вплив та досягати високого рівня керованості, проводячи інформаційно-психологічну діяльність, змушуючи частину суспільства діяти у вигідному для маніпулятора напрямку, проти державних чи своїх власних інтересів.

Отже, інформаційна війна ставить за мету підпорядкувати думки і волю громадян протилежної сторони для просування своїх політичних цілей, перешкоджаючи противнику виконання власних. Застосовуються методи маніпулятивного впливу задля модифікації цінностей, переконань, світосприйняття, формування страхів та шаблонного мислення, спрямовуючи їх у деструктивному напрямку, вигідному для суб'єкта впливу. Глобальний інформаційний простір зробив інформацію ефективним інструментом впливу на масову свідомість, завдаючи значного удару національній безпеці країни, проти якої ведеться інформаційна війна. Використання маніпулятивних технологій є одним з основних засобів реалізації завдань інформаційної війни. Різноманітний арсенал подачі й обробки інформації дозволяє охоплювати велику за кількістю аудиторію, впливати як на все суспільство, так і на його частину, на різні соціальні групи та прошарки суспільства. Особливістю маніпулятивних технологій у контексті ведення інформаційного протистояння є їх системний характер. Методи обробки, подачі та поширення інформації із зашифрованим повідомленням для досягнення політичної переваги над супротивником складають комплекс засобів поступового впливу на масову свідомість для підготовки об'єктів впливу до визначеної мети – зіграти вирішальну роль у необхідний момент. У контексті ведення інформаційної війни Росією проти України необхідно перешкоджати маніпулятивним технологіям противника, вдосконалювати систему протидії інформаційно-

психологічним впливам як важливий елемент забезпечення національної безпеки.

3.2. Інформаційні форми і засоби ескалації та подолання воєнно-політичних конфліктів

Сучасні політичні конфлікти відбуваються в умовах протиборства в географічно локалізованому просторі. Інформація в такій іпостасі розглядається як один із визначальних чинників впливу на противника, досягнення військової, політичної, економічної переваги як форми реалізації власних інтересів у просторі країни-противника. Можна спостерігати, що останнім часом у політичних конфліктах інформація є визначальним чинником досягнення цілей. Більше того, відбувається жорстке протистояння інформаційно-пропагандистських кампаній. За цих умов інформаційне сприйняття та оцінка політичних конфліктів на міжнародній арені є одним із визначальних факторів залучення сил підтримки та досягнення політичної мети. До того ж, актуальність проблеми останнім часом додатково зумовлена воєнним конфліктом між Російською Федерацією та Україною з використанням новітніх засобів інформаційного впливу як одного з головних інструментів гібридної війни. А якщо поглянути глибше на цю проблему, то постає вочевидь, що Конфлікт, безпосередньо пов'язаний з інформаційною війною, значною мірою витікає з прагнення Російської Федерації до повернення втрачених після руйнації СРСР комунікаційних позицій і амбіцій на Європейському континенті. Так, на думку В. Мартинова, ті активні комунікаційні структури, «які формуються й будуть формуватися в Європі у близькому майбутньому, потребують Росію лише як комунікаційний простір і джерело ресурсів – людських і природних. Відтак, щоб цьому протидіяти, «необхідно створювати власний комунікаційний осередок» [148, с. 33].

У вітчизняних наукових джерелах дослідження проблематики політичних конфліктів поступово набуває свого поширення. Поява нових

засобів ведення військових операцій із залученням інформаційно-технологічних засобів впливу визначає потребу в поглибленому науковому осмисленні політичного протистояння. Дослідження причин та засобів запобігання конфліктів як соціально-політичного явища із застосуванням у його крайньому вираженні воєнно-політичних засобів міститься у працях зарубіжних вчених Дж. Бертоне, З. Бжезінського, С. Гантінгтона, О. Іванова, Г. Кіссінджера, Л. Козера, М. Косолапова, Д. Лайона, М. Лібікі, І. Панаріна, Д. Прудникова, Г. Хозіна, Ф. Хоффмана та ін. Теоретичний аналіз конфліктно-кризових проявів суспільного розвитку та значення інформаційного чинника у політичних протистояннях представлено у працях українських вчених М. Баглікової, В. Бачиніна, О. Білоруса, В. Горбатенка, В. Горбуліна, В. Дудника, В. Журавського, О. Загребельного, Г. Золотухіна, О. Курбана, Г. Луцишина, Є. Магди, В. Мадіссона, М. Панова, Г. Почепцова, Г. Ситника, О. Сича, В. Танчера, М. Требіна, В. Шахова та ін. Разом із тим залишається нагальною потреба вивчення впливу інформації на перебіг політичних конфліктів. У відповідності з цим гостро необхідним є розкриття засобів та форм інформаційного супроводу політичних конфліктів в умовах глобальної інформатизації, визначення особливостей застосування інформаційних технологій у військових операціях.

Значна частина проблем, що стосуються конфліктно-кризового характеру розвитку планетарної цивілізації, так чи інакше пов'язані зі зміною й переглядом міжнародного права й міжнародних відносин. Г. Хозін з цього приводу зауважує: «Більшість експертів і політичних діячів сходяться в думці, що «біполярний світ» безповоротно відійшов у історію. Водночас очевидно, що перебудова міжнародних відносин на багатополярну модель ще тривалий час буде відчувати на собі вплив стереотипів, концепцій, норм і процедур епохи біполярного світу. Ніхто, однак, не сумнівається, що будь-яка «геометрична конфігурація» світопорядку майбутнього буде мати в якості найважливіших суб'єктів міжнародних відносин США і Росію, хоча й не обов'язково у вигляді самостійних «полюсів» чи «центрів сили»» [258, с. 83].

На думку американського вченого Дж. Миршаймера, «холодна війна», попри всі проблеми, які вона створювала, гарантувала певну стабільність, натомість «ні перспективи економічного розвитку, ні демократизація режимів у Східній Європі не гарантують миру за умов багатополюсного розподілу військової сили і політичного впливу, до якого повертається європейський континент після багатополлярної ери радянсько-американського протистояння» [230, с. 5].

Значний внесок до сучасної конфліктології належить американському соціологу Льюїсу Козеру. «За висновками Козера, причина конфлікту в кінцевому рахунку коріниться в таких умовах, коли існуючій соціальній нерівності, існуючій системі розподілу дефіцитних ресурсів починають відмовляти в законності. Останнє ж виявляється результатом дії таких соціальних структурних змінних, як наприклад можливість відкрито висловлювати невдоволення в межах соціальної системи, рівень мінімальної взаємної лояльності, необхідної для збереження цілісності системи, і рівень допустимої в системі мобільності, а також інтенсифікація збідніння і різні структурні обмеження, що накладаються на неіснуючі верстви. Особливо підкреслюється значення психологічних змінних, що впливають на вірогідність виникнення відкритого конфлікту» [246, с. 268–269]. На небезпеку внутрішнього протистояння, здатного суттєво ослабити суспільство, звертає увагу й інший американський вчений Дж. Бохман, який на підставі аналізу псевдодемократичних режимів на пострадянському просторі запроваджує поняття «політична бідність», основними ознаками якої є «економічна залежність від держави, патерналізм, незалученість до соціальних мереж, відчуження від політичного життя» [45, с. 238].

Динамічні трансформації в технологіях і застосуванні досягнень інформаційного суспільства несуть у собі значну кількість позитивних змін. Однак, поряд з цим, вони апріорі привносять у суспільний розвиток ідеологічні, утопічні, психологічні та, зрештою, конфліктогенні чинники. «Оскільки інформація та комунікація зростаючою мірою стають важливими категоріями на глобальному й на локальному рівнях, то відповідно виникають

групи й рухи, наміри яких примушують змінювати напрямок їх розвитку або розширюють можливості для участі в них. Деякі з таких стратегій мають імпульсом егалітарність, у якому доступ до інформації та контроль над нею є ключовими проблемами, тоді як інші йдуть далі, щоб з'ясувати, чи є запропонована й установлена нова технологія загальною власністю» [126, с. 375].

За визначеннями вчених-конфліктологів військові конфлікти найчастіше є наслідком кризового розвитку всередині суспільства або в міжнародних відносинах. І навпаки військові конфлікти здатні спричиняти кризовий розвиток. «У війні люди протистоять один проти одного не як індивіди, а як члени політичних спільностей (держав, повстанських груп), піддаючи небезпеці своє життя у боротьбі за політичні інтереси, що поділяють або не поділяють особисто. Адже політичні системи формуються так, що еліти, які управляють, володіють більшими можливостями для примушення людей до участі в конфліктах, піддаючи себе особистій небезпеці, позбавленню матеріальних благ тощо заради інтересів інших. В мирних умовах загроза військового зіткнення чинить вплив на політичні та суспільні процеси, викликаючи в суспільстві витрачання частини національних багатств на військові потреби. Але незалежно від того, якою метою виправдовують войовничі сили (партії війни) необхідність силового вирішення конфліктів, або підготовка до збройного зіткнення завжди приводять до обмеження можливостей задовольнити багато колективних потреб суспільства і соціальні інтереси» [191, с. 598–599].

За нинішніх умов разом з появою досконалих інформаційних технологій кардинально змінилися форми насилля у світі. У двох світових війнах домінуючими були збройні засоби. Тепер у численних локальних конфліктах починають домінувати зовсім інші засоби. «Інформаційні технології відкривають шлях до принципово нової техніки, спорядження, тактики бойових дій і стратегії війни та дозволяють досягати перемоги без бою або з незначним кровопролиттям» [58, с. 119]. На зламі нового тисячоліття важко

передбачити перехід цивілізації до нових моделей застосування сили та еволюцію майбутніх загроз, пов'язаних зі збройними конфліктами. Скоріше за все, людство вступає в епоху малих війн, подібно до локальних зіткнень у Нагірному Карабасі, Чечні, Боснії та тепер в українському Донбасі. «Під кутом зору теорії «малих війн» слід розглядати й можливість світової війни. Оскільки визнається, що глобальна війна в доступному для огляду майбутньому маловірогідна, не виключено припущення, що у зв'язку з політичними, економічними і технологічними причинами традиційна війна «тепер взагалі виключена. Скоріше за все вона може здійснитися як певна сума регіональних конфліктів різної інтенсивності, в які так чи інакше буде втягнуто не менше половини тих, хто володіють реальною воєнною могутністю [58, с. 117].

Зважаючи на критерії мети і завдань та внутрішньої політико-психологічної природи конфліктів, М. Косолюпов виділяє наступні їх типи [117, с. 40–43]:

1. Конфлікт як стратегія досягнення раціональних цілей. Суб'єкт даного конфлікту вдається до нього з огляду на те, що в даних обставинах, які складаються об'єктивно, він – найвигідніша форма поведінки, найефективніша стратегія, що веде до певної, чітко визначеної мети. Такий конфлікт може включати: відкрите протиборство (від парламентської боротьби до воєнних дій); неявне, але усвідомлене протиборство (використання латентних, протизаконних засобів, маніпулювання свідомістю); підривні дії, що здійснюються по каналах спецслужб, і здатні наносити фінансові, економічні, інформаційні, психологічні та інші збитки.

2. Конфлікт як ціль у собі. Виникає й підтримується за умов, коли хоча б один із провідних його суб'єктів стурбований не стільки досягненням певних раціональних завдань, скільки переслідуванням цілей ідеологічного чи політико-психологічного характеру. Передбачає конфліктну поведінку як спосіб і засіб самоідентифікації, як наслідок неусвідомленої потреби в компенсації певних стійких суспільно-психологічних комплексів, як наслідок

обраного типу і змісту соціально-історичної ролі (така поведінка зазвичай похідна від специфіки релігійного вчення чи від «постімперського синдрому»).

3. Статусний конфлікт. Може включати вимоги визнання суверенітету, державної незалежності, членства у міжнародних організаціях (ООН, ОБСЄ, НАТО та ін.).

До конфліктогенного потенціалу вчені іноді відносять таке, властиве плюралістичному, демократичному суспільству, поняття як «конкуренція». Зокрема, Г. Золотухін визначає її наступним чином: «Конкуренція – принципово інша взаємодія, ніж кооперативна діяльність. Краще сказати, це протиборотство з іншими задля вигоди. Вона супроводжується психологічним пригніченням партнера, навіть його дискредитацією, нехтування етичними нормами. Вчені вважають, що з усіх живих істот людина найбільш здатна до конкуренції. Завдяки цьому вона й стала домінуючим видом» [72, с. 80]. Відповідно, конкуренція розділяє людей, іноді навіть близьких людей розводить по ворогуючих таборах, заважає повноцінному спілкуванню, породжує гіпертрофований індивідуалізм та корпоративізм. Втрата здорового глузду в умовах конкуренції не дозволяє тим, хто змагаються між собою, об'єктивно сприймати вірогідні негативні наслідки протистояння. Поява конкуренції – не випадкове явище в історії цивілізації, оскільки «людству завжди був притаманний певний елемент змагальності і суперництва, що не могло не відбитися і на стосунках між державами». Зважаючи на це, «мова повинна вестися не про те, щоб придушити конфлікт, а про те, щоб надати йому легітимних, інституціоналізованих форм, не допустити його загострення, знайти такі шляхи його розв'язання, які могли б забезпечити задоволення інтересів усіх конфліктуючих сторін» [141, с. 99–100].

Другу половину ХХ – початок ХХІ століть постійно супроводжують воєнно-політичні конфлікти. Форми та методи воєнно-політичних конфліктів із кожним роком еволюціонують та змінюються, стають все більш технологічно складними. Новітні інформаційні технології та глобальна світова

інформатизація відкривають нові можливості для застосування інформації в усіх сферах життєдіяльності людини. Розвиток суспільства в сучасних умовах зумовлений проникненням інформації в життя кожної людини, причому значення інформації набуває новітніх якостей, відмінних від попередніх [8, с. 158]. Використання інформації у військово-політичних цілях останнім часом набуло особливого розвитку та поширення, що відображається у технологіях втручання у внутрішні справи інших держав, інформаційному впливі на масову свідомість, проведенні інформаційно-психологічних операцій на території противника та провокуванні воєнно-політичних конфліктів з метою досягнення політичних цілей мілітарними засобами.

У виникненні воєнно-політичних конфліктів значна роль відводиться політичним провокаціям. Цей спосіб ескалації збройних конфліктів використовують держави, партії, суспільно-політичні рухи, екстремістські угруповання. Як правило, сторона, що застосовує ту чи іншу провокацію, відповідальність за неї прагне перекласти на іншу сторону. Саме з провокацій розпочалися обидві світові війни, а також більшість воєнно-політичних конфліктів сучасності. За дослідженням фахівців [168, с. 377–379], політичні провокації виконують п'ять основних функцій.

1. Функція приводу для початку війни чи збройного конфлікту.

Застосовується в якості безпосередньої причини конфлікту з метою надати своїй акції характеру справедливої відплати. Власне провокація при цьому дозволяє приховати істинний задум агресора (принаймні, на певний час).

2. Функція дестабілізації внутрішньо- і зовнішньополітичної обстановки.

Суб'єктами застосування цієї функції можуть виступати мафіозно-політичні угруповання сепаратистського спрямування, реакційні націоналістичні чи конфесійні кола, проімперські сили, що прагнуть реваншу за втрачений контроль над колишніми територіями.

3. Функція дискредитації держав, партій, суспільно-політичних рухів та їх лідерів.

Реалізується поряд із застосуванням воєнних ресурсів з метою підризу авторитету та здійснення впливу на опонентів. У ході таких акцій

використовуються реальні, але перекручені факти, відверта брехня, створення різноманітних міфів.

4. Функція дезінформації громадської думки. Широкі можливості для її використання надають засоби масової інформації. На думку дослідників, щоб проводити свою політику з дезінформації суспільної свідомості, політичному угрупованню необхідно мати 3 – 4 канали просування інформації.

5. Функція дезорієнтації суспільної свідомості. Ця функція полягає в тому, щоб за допомогою пропагандистських засобів відволікати увагу людей від подій, знання про які на даний час не вигідні суб'єктові провокації. З цією метою населенню подають різного роду сенсаційні факти, які відволікають увагу людей від їхніх життєво важливих проблем.

Інформаційний супровід є важливим елементом протікання зазначеного типу конфлікту, адже інформація водночас виступає метою, ресурсом та засобом. Основною метою інформаційного забезпечення військового управління є підвищення стійкості воєнної організації держави, її збройних сил в умовах інформаційного впливу противника, що може мати вирішальне значення для припинення конфлікту, захисту інформаційного простору та інформаційно-психологічного убезпечення від противника.

На сучасному етапі розвитку соціально-політологічних знань у цілому сформовані уявлення про воєнні конфлікти піддаються істотному коригуванню у зв'язку з появою в полі наукових дискусій таких понять, як «м'яка сила», «інформаційна війна», «інформаційно-психологічні операції», «гібридний конфлікт», у яких вагоме значення належить використанню інформаційних засобів як зброї для реалізації інтересів суб'єкта. Вони, зокрема, розширюють існуючі уявлення про поняття і форми конфліктних відносин, в тому числі й у вигляді воєнних операцій [73]. Воєнно-політичний конфлікт у супроводженні інформаційної кампанії в сучасних геополітичних умовах у більшості ситуацій є ефективнішим, ніж традиційна повномасштабна війна, бо дозволяє виснажити та перемогти противника використовуючи обмежені засоби. Населення території, на яку планується вторгнення,

піддається попередньому масованому інформаційному впливу з використанням усіх наявних засобів пропаганди, ідеологічного впливу, фінансування антиурядових організацій та рухів, залякування, формування відповідного деструктивного для об'єкта контенту та його поширення через глобальну мережу Інтернет й засоби масової інформації [135, с. 130].

Новітні засоби впливу на масову свідомість широко використовуються для підготовки та подальшого супроводу воєнно-політичного конфлікту. Сучасні інформаційні війни використовують у своєму інструментарії традиційні та новітні медійні ресурси: друківані інформаційні видання, пресу, радіо, мережу Інтернет, соціальні мережі, телебачення, кіно та ін. Зазначені канали масової комунікації охоплюють велику кількість сучасної аудиторії й виводять інформаційно-комунікаційну діяльність на якісно новий рівень у рамках воєнно-політичних конфліктів [125, с. 43].

Інформаційно-психологічні операції здатні ще до втручання збройних сил підготувати «ґрунт» для майбутнього протистояння, використовуючи методи пропаганди на території противника, деморалізацію особового складу його збройних сил через подачу інформації викривлено, однобічно, із зашифрованими повідомленнями та деструктивним впливом на масову свідомість. Таким чином, коли політичний конфлікт перейде в стадію застосування мілітарних засобів, значно легше мінімізувати спротив на території противника й отримати військову перевагу над ним.

Характерними для воєнно-політичного конфлікту є: використання поряд з військовим насиллям гуманітарних засобів впливу: економічного, політичного, ідеологічного, інформаційного, духовного; локалізація бойових зіткнень та обмежене використання засобів збройного насилля; відносне управління процесом протікання конфлікту між його учасниками; обмеженість цілей, запропонованих до реалізації в ході протистояння [140, с. 46].

Розглядаючи воєнно-політичний конфлікт як організовану форму збройного протистояння соціальних сил, що може відбуватись усередині

держави або на міжнародному рівні, можна стверджувати, що характерним для такого конфлікту є високий рівень керованості, а ключовим – політичні наміри кожної зі сторін. Воєнно-політичний конфлікт виростає зі стадії політичного конфлікту, коли поступово відбувається перехід від мирних до збройних засобів нав'язування політичної волі. Політична сторона конфлікту полягає в тому, що противники намагаються не використовувати усі наявні воєнні ресурси, натомість широко застосовуються сили спеціальних операцій, методи політичної та інформаційної боротьби на міжнародній арені.

Аналізуючи воєнно-політичний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, можна спостерігати різноманітний арсенал інформаційної зброї, використання його різнобічного впливу на масову свідомість своїх громадян та громадян інших країн, більш за все – держав пострадянського простору. Російська Федерація напередодні анексії Криму та агресії на Сході України застосовувала технології тотального впливу на інформаційний простір цих регіонів через телевізійний та Інтернет контент, поширювала антиукраїнські настрої, провокувала радикальні настрої громадян на цих територіях. Така форма довгострокового інформаційного втручання в масову свідомість громадян дозволила агресору мінімізувати свої військові сили для вторгнення, допомогла деморалізувати проукраїнськи налаштованих громадян та, як наслідок, запобігти відкритому і партизанському спротиву серед цивільних під час проведення своєї військово-політичної операції. Тогочасна українська модель контрпропагандистського захисту від російських впливів не дозволила вчасно виявити та запобігти інформаційній агресії, що передувала збройному конфлікту [225, с. 262–263].

Формування ефективної моделі інформаційного протистояння зовнішнім деструктивним впливам є важливим елементом забезпечення загальнонаціональної безпеки держави, дозволяє вчасно відреагувати на інформаційне вторгнення та виробити ефективні засоби як інформаційної, так і політичної протидії. Інформаційне супроводження існуючого воєнно-політичного конфлікту повинне відбуватись цілеспрямовано та

систематизовано задля відстоювання національних інтересів України під час агресії Росії, що за своїм змістом та формою включає в себе викриття протиправної діяльності противника, обробку, зберігання й пошук професійно значимої інформації, а також надання цієї інформації всім суб'єктам, включеним у процес протікання та вирішення конфлікту, вироблення ефективних засобів протидії деструктивним інформаційним впливам ворога на своїй території та проведення відповідної інформаційної кампанії на території розгортання воєнно-політичного конфлікту.

Своєчасне інформаційне забезпечення повинне бути максимально розширеним процесом, наскільки це дозволяють обставини військово-державної таємниці, з наявністю суб'єктів як усередині країни, так і за кордоном. Інформація має бути наповнена державницькою позицією по відношенню до даного конфлікту, повинна бути достовірною та постійно присутньою як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному інформаційному полі.

У сучасних воєнно-політичних конфліктах в контексті глобалізації дуже важливою є підтримка з боку світової спільноти. Інформаційний фактор є одним із ключових для досягнення даної мети, оскільки міжнародне інформаційно-політичне середовище є полем бою інформаційного контенту, фактів, державних позицій стосовно даного конфлікту. Інформаційна перевага над противником часто дозволяє переламати хід конфлікту, посилити свої позиції на міжнародній арені, заручитися підтримкою окремих суб'єктів міжнародного впливу і отримати допомогу, виходячи з позиціонування даного конфлікту в світі.

Особливе значення має створення та розвиток системи спеціальних органів, мета яких полягає у вирішенні завдань цілеспрямованого інформаційного впливу на військову та цивільну аудиторію задля формування позитивного іміджу збройних сил. Створення у військовому керівництві підрозділів, пов'язаних із зв'язками з громадськістю, є вкрай важливим та ефективним засобом військової контрпропаганди, інформаційного

супроводження стану збройних сил та ситуації в зоні конфлікту. Розгортання оперативних центрів, що спеціалізуються на контактах із ЗМІ, повинно забезпечити виконання наступних завдань: надання інформації представникам засобів масової інформації; організації та проведення брифінгів, прес-конференцій; оперативного інформування про події на фронті; організації доступу представників ЗМІ до місць подій, наскільки це дозволяє ситуація; інформаційно-організаційної допомоги членам військового та політичного керівництва в їх публічних виступах.

Інформаційне супроводження бойових дій передбачає створення спеціальних загонів по зв'язках із громадськістю. Такі загони спрямовують свою діяльність на забезпечення дій збройних сил та сил спеціальних операцій, проведення інформаційно-пропагандистської роботи з особовим складом, підтримку бойового духу військових. На них також покладаються обов'язки щодо підготовки інформаційних довідок про ситуацію в зоні конфлікту та стан військових підрозділів.

При плануванні роботи із засобами масової інформації необхідно приділити особливу увагу проведенню активної інформаційної політики в частині інформування громадськості. Підготовка відео- та аудіо-інформаційного контенту, його поширення серед цивільного населення через засоби масової інформації, глобальну мережу Інтернет є важливим завданням від якості реалізації якого залежить сприйняття конфлікту в суспільстві та інформування політичних суб'єктів про стан протікання протистояння. Воєнно-політичне керівництво, звичайно, має обмежені можливості впливати на інтерпретацію в ЗМІ подій, що відбуваються, однак зміст інформації, що надається для публікацій, повністю знаходиться в його компетенції.

При підготовці до вторгнення більше половини успіху агресору гарантує детальне планування протікання політичного конфлікту від застосування мирних до воєнних засобів впливу, переводячи цей конфлікт у воєнну площину. Планування інформаційного супроводу воєнної операції починається з отримання бойового завдання та розробляється відповідно до

оперативного планування. Цілі та завдання інформаційного супроводу корелюються та уточнюються на всіх етапах планування та перебігу цієї операції. Здійснюється оцінка можливих реакцій з боку національної та міжнародної спільноти на майбутній конфлікт, розробляються засоби з ідейної підтримки військової операції, обґрунтовується потреба вторгнення, яка найчастіше є штучною. Починається кампанія з інтеграції в інформаційно-політичне поле противника, при цьому залучаються та фінансуються лідери громадських думок, мас медіа, громадські акції, спрямовані на розхитування ситуації всередині країни і формування передумов для вторгнення.

Використовуючи засоби політичного тиску та нав'язування своєї політичної волі іншій державі, агресор уже розмовляє з позиції сили (політичної, економічної, ідеологічної), нав'язує свої інтереси, підвищує рівень радикалізації та протиріч між сторонами. За умови, коли протиріччя досягають крайньої точки напруження, розпочинається політична боротьба між суб'єктами. Характерним для неї є застосування санкцій економічного та політичного змісту. Неможливість вирішення конфлікту в політичній площині стає передумовою для його перетікання в конфлікт із застосуванням збройних засобів.

Конфлікт супроводжує людство весь час його існування. Уникнути конфліктності неможливо, «можна лише намагатися обмежити насильницькі, особливо найбільш криваві форми конфліктів, але водночас виокремити й максимізувати їх конструктивну роль як явища і вже такі «очищені» конфлікти вмонтувати у відносини й структури політичного компромісу і співробітництва» [117, с. 39]. Щоб управляти конфліктом, необхідно провести його розмежування із середовищем виникнення та протікання, встановити коло його безпосередніх та опосередкованих учасників, визначити ролі й мотивацію основних суб'єктів, образ даної конфліктної ситуації, що склався у її учасників і третіх (нейтральних, незаінтересованих, заінтересованих) суб'єктів, характер і просторово-часові параметри конфлікту, етапи та інтенсивність його протікання. Від усього цього залежить ефективність

практичних дій щодо мінімізації проявів та наслідків даного конфлікту. Американськими політологами розроблені різноманітні методики розв'язання політичного конфлікту: «1) метод «уникнення» конфлікту (відхід з політичної арени, ухилення від зустрічі із супротивником та ін.); 2) метод підміни конфлікту (переміщення в іншу площину); 3) метод конфронтації (жорсткі, «революційні» рішення); 4) метод відкладання (тимчасова поступка сильному опонентові); 5) метод примирення сторін на основі зближення їх позицій через посередника; 6) метод третейського розбору чи арбітражу; 7) метод переговорів – найбільш поширений і перспективний спосіб розв'язання політичного конфлікту» [69, с. 224].

Вирішення конфлікту а протистоянні двох сторін залежить від ефективної комунікації. Однак на заваді встановлення такої комунікації однією зі сторін може розцінюватись як зрада, поразка, прояв слабкості, хитрість. Дж. Бертон за цих умов пропонує наступне: «Іноді можна вдатися до певних процедурних засобів подолання подібного роду труднощів, таких як посередництво третьої сторони чи неформальна й секретна комунікація між супротивниками» [18, с. 225]. З метою застосування подібних процедур необхідно розробити чітку стратегічну програму, в якій будуть послідовно визначені покрокові заходи. Це необхідно, на думку Дж. Бертона, з огляду на ризики, що постійно виникають у процесі комунікації. «Інформаційні потоки, інформаційна блокада, інформаційна перегрузка, роль і вплив окремих індивідів, межі поінформованості офіційних осіб і міністрів, розрив між бажаним і тим, що є в реальності, рівнями знань, забобони, стереотипи і дзеркальні образи ворога відіграють свою роль» [18, с. 227].

Конфлікти в сучасному світі, з одного боку, продукують суперечності, успадковані від минулого. А з іншого боку, – новий цивілізаційний порядок, що значною мірою пов'язаний з інформаційно-комунікаційним розвитком. За цих умов, на думку вчених-конфліктологів, одним із головних напрямів науково-практичної діяльності має стати вірогіднісний аналіз розвитку типових конфліктів: «Вивчення змісту, структури, динаміки розвитку

морально-правових протиріч, що лежать в основі найбільш поширених конфліктів, дозволить із достатнім ступенем вірогідності прогнозувати логіку їхнього розгортання і можливих вирішень, пророкувати здійснення тих або інших можливостей, укладених в них, тобто будувати вірогідні моделі того, що відбувається. Без сумніву, практика потребує цього. І якщо теоретики не в змозі уникнути більшості конфліктів, то вони здатні прогнозувати їхній розвиток і тим самим давати суб'єктам додаткову можливість щодо попереднього вживання заходів проти несприятливих наслідків конфліктних ситуацій» [13, с. 353].

Інформаційне супроводження воєнно-політичних конфліктів, з досвіду провідних держав світу, доводить актуальність та необхідність такої діяльності. Відсутність належної уваги до цього процесу може зіграти фатальну роль у результативності усієї воєнної кампанії. Як приклад, можна навести конфлікт між Ізраїлем та Палестиною з Ліваном у 2006 році. Основним чинником незначних результатів у зоні бойових дій при значній військовій перевазі стали не стільки військові прорахунки, скільки інформаційні. У бік керівництва армії оборони Ізраїлю здійснювались інформаційні вкидання, що змушувало представників військового керівництва постійно спростовувати або підтверджувати інформацію надану ворогом. Не дивлячись на те, що військова операція мала успішний наступальний характер, інформаційна діяльність ізраїльської сторони представництва відзначалася переважно оборонними діями, для неї було властиве недостатнє інформування про бойові дії та діяльність противника в зоні конфлікту. Такий суперечливий стан справ зумовив втрату довіри до воєнного керівництва значної частини міжнародного співтовариства та ізраїльської громадськості. Основними причинами цього стали неузгоджені дії різноманітних підрозділів, відсутність чітко розробленої інформаційної кампанії, неналежна увага до методів ведення інформаційної війни. Невдача в інформаційній підтримці дій армії стала одним із факторів, що змусив політичне керівництво припинити військові дії [213, с. 44].

Як висновок, слід зазначити, що інформаційний чинник є одним із найважливіших елементів воєнно-політичної діяльності. Він полягає у наданні необхідних даних військовому керівництву, що допомагає більш ефективно використовувати ресурси у військових операціях. Великий арсенал засобів інформаційного забезпечення дозволяє використовувати інформацію як ресурс, мету та зброю. Інформаційний супровід під час протікання воєнно-політичного конфлікту дозволяє вибудувати ефективну систему інформування особового складу збройних сил, військового керівництва, міжнародне співтовариство, власних громадян усередині країни та на окупованих територіях. Розробка інформаційної кампанії повинна відповідати позиціям та потребам сторони у воєнно-політичному конфлікті. Засоби інформаційного впливу здатні чинити потужний морально-психологічний тиск на війська та населення, прагнучи зламати волю до спротиву та досягти політичної мети обмеженими засобами. Отже, протидія ворожій інформаційній діяльності є важливим завданням інформаційної політики, спрямованим на вироблення ефективних інструментів нейтралізації ворожих пропаганди та тиску.

3.3. Роль пропаганди і контрпропаганди в конфліктно-кризових ситуаціях

В епоху цифрового світу поняття «пропаганда» вважається архаїзмом, оскільки асоціюється з емоційними виступами диктаторів, масовим розповсюдженням газет та голосами дикторів на радіо. Навіть існує думка про те, що дане явище було подолане після Другої світової війни. Але реалії сьогодення, особливо в умовах агресії Російської Федерації на території Східної України, свідчать про помилковість вищезазначеного положення. Пропаганда? як засіб ведення інформаційної війни, не лише не зникла, а, навпаки, набула абсолютно нових рис.

Класичними у даній галузі є дослідження Г. Ласуелла, Е. Бернейса та М. Маклюєна. Але, слід зауважити, що на сьогоднішній день напрацювання зазначених вчених є певною мірою застарілими. Те ж саме можна сказати

щодо основних принципів пропаганди, сформованих Й. Геббельсом. І все ж у процесі поглибленого розумінні сутності досліджуваного явища не варто ігнорувати класичні теоретичні підходи та позитивний і негативний практично-політичний досвід.

Говорячи про розгляд пропаганди через призму гібридної війни, слід виокремити напрацювання І. Панаріна, Г. Почепцова та А. Цуладзе. Також варто згадати про окремі статті А. Близнюка, Ю. Горбаня, Д. Краснянського та С. Шпилик. Однак, не дивлячись на наявність значної кількості робіт, присвячених використанню пропаганди в умовах гібридної війни, слід зауважити, що дана проблема все ще залишається недостатньо дослідженою. Перш за все це зумовлено тим, що більшість авторів концентрують увагу виключно на описі застосування тих чи інших видів пропаганди, оминаючи їхню специфіку та особливості. Відповідно, виникає потреба в глибшому осмисленні та узагальненні окресленої проблеми, оскільки завдяки цьому можна отримати практичну користь, наприклад у виробленні дієвих асиметричних контрзаходів, спрямованих проти пропагандистських заходів агресора.

Насамперед варто почати з розгляду поняття «гібридна війна». При цьому слід звернути увагу й на те, що крім нього в політичній науці використовується низка інших термінів, які позначають феномен нетрадиційної агресії. Найбільш розповсюдженими є «асиметрична війна», «мережецентрична війна», «приватизована війна» та «комбінована війна». Наявність такої кількості понять по відношенню до одного явища свідчить про відсутність єдиного, загальноновизнаного і прийнятного підходу до його розуміння. Та все ж у межах даного дослідження було взято за основу поняття «гібридна війна», оскільки воно є найбільш доцільним до використання в даному контексті. Відповідно, всі існуючі його визначення можна умовно звести до наступних двох груп: військово-юридичного підходу і комбінованого.

У межах першого з названих підходів гібридна війна розглядається виключно з позиції збройної агресії. Тобто, береться до уваги виключно її насильницький та протиправний характер. Хоча, слід зауважити, що останній параметр доволі часто сприймається як належне, а тому не виокремлюється. У даному випадку найбільш типовим є визначення американського дослідника Ф. Хоффмана. На його думку, гібридна війна поєднує діапазон різних режимів ведення війни, в тому числі конвенційні можливості, іррегулярну тактику та збройні формування, терористичні акти, необмежене насильство та примус, включно з кримінальним безладом [285, р. 24]. Дане визначення найбільш повно відображає погляди військово-юридичного підходу. Разом з тим, одразу ж впадає в око його вузькість, оскільки в його рамках абсолютно ігноруються економічна, політична та інформаційно-духовна сторони гібридної війни.

Комбінований підхід пропонує значно ширший погляд на вищезазначене явище. Одним із найкращих у його межах є визначення українського дослідника Є. Магди. На думку вченого, гібридна війна – це сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей [138]. Тобто, вже йдеться не лише про виключно збройний характер такого конфлікту. Більше того, дослідник не акцентує увагу на такому параметрі, як насильство, оскільки не зводить гібридну війну суто до армійських маневрів та залучення парамілітарних структур. Дійсно, як засвідчують реалії сьогодення, збройний напад може бути лише першим етапом гібридної війни. Слід зауважити, що такий захід за своєю сутністю має тактичний характер і є лише одним із засобів стратегії в умовах ескалації конфлікту. Іншим, не менш ваговим, а іноді й вирішальним засобом, є пропаганда.

Російський дослідник І. Панарін зазначає, що даний термін з'являється в 1622 р., під час Тридцятилітньої війни, коли Папа Римський Григорій XV створив Конгрегацію Пропаганди Віри [176]. Основним завданням цієї структури була організація ідеологічної боротьби з протестантизмом, яка

полягала в розповсюдженні католицизму шляхом роз'яснення його основних постулатів. Взагалі саме слово «propaganda» у перекладі з латинської означає «розповсюдження». Справжнім народженням класичної пропаганди варто вважати період Першої та Другої світових воєн. У цей час за нею і закріплюється ярлик негативності, оскільки вона розумілася як спосіб розповсюдження упереджених ідей та думок за допомогою брехні та обману [176]. Утім на сьогоднішній день пропаганду визначають дещо інакше.

Український дослідник А. Близнюк вважає, що пропаганда є різновидом суспільної діяльності, пов'язаної з масовим переконанням у правильності чи неправильності тих або інших ідей, думок, понять та принципів [21, с. 5]. Ю. Горбань визначає пропаганду як поширення політичних, філософських, наукових, художніх та інших ідей з метою впровадження їх у громадську думку, активізації й використання у масовій практичній діяльності населення. Вчений вважає, що цей різновид інформаційного впливу здійснюється з метою провокування певних емоцій задля зміни ставлення до певної ситуації або поведінки конкретної групи людей [43, с. 3?]. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень пропаганда визначається як систематична діяльність, що передбачає формування потрібного сприйняття аудиторією наданого їй повідомлення, маніпулювання процесом роздумів, спрямовування поведінки аудиторії в напрямку, вигідному пропагандисту [79, с. 70].

Отже, якщо спочатку пропаганда асоціювалася виключно з процесом розповсюдження брехні, то у трьох вищенаведених визначеннях спільним є те, що вона, перш за все, спрямовується на зміну певних орієнтацій та поведінки людей. Фактично, де в чому сучасне розуміння пропаганди відображає погляди Г. Ласуелла, одного з перших дослідників даного явища. На думку американського вченого, пропаганда переслідує наступні цілі: виникнення ненависті до ворога; підтримання дружніх стосунків із союзниками; збереження хороших відносин з нейтральними сторонами; деморалізацію супротивника [176]. Зрозуміло, що наведені позиції стосуються

виключно ведення військової пропаганди, яка полягає у використанні інформаційних каналів в інтересах політичної підтримки бойових дій [176], але фактично в них побічно вбачається основа нинішнього сприйняття досліджуваного явища – контроль над свідомістю спільнот.

Межі застосування пропаганди розширив відомий діяч нацистського режиму в Німеччині Й. Геббельс. Ним було сформовано наступні її принципи: пропаганда має бути спланованою і вестися з однієї інстанції; тільки авторитет може визначити, має бути результат пропаганди істинним чи фальшивим; «чорна» пропаганда використовується, коли «біла» неможлива, або вона не досягає належного ефекту (про «чорну» та «білу» пропаганду йтиметься далі); пропаганда має характеризувати події та людей характерними фразами чи гаслами; для кращого сприйняття пропаганда повинна викликати інтерес в аудиторії і передаватися через привабливе для уваги середовище комунікації [43, с. 3?]. Відповідно, окрім того, що в межах даних принципів відбувається розширення сфери застосування пропаганди, німецький політик окреслює не стільки цілі, як засоби, які повинні використовуватися задля успішності її ведення.

Таким чином, можна зробити висновок, що класична пропаганда фактично використовувалася суто у двох напрямках – зовнішньополітичному та внутрішньополітичному. Причому, варто зауважити, що в багатьох випадках вона здійснювалася абсолютно в неприхованій формі, оскільки в ряді європейських держав створювалися відповідні структурні органи, які навіть у назвах містили слово «пропаганда». Зовсім інша ситуація склалася в умовах сучасності.

Відповідно, розглянувши постулати класичної пропаганди, варто перейти до розкриття основних різновидів застосування пропаганди в інформаційному суспільстві. Наприклад, вітчизняний дослідник Г. Почепцов розрізняє пропагандистські кампанії говоріння та замовчування [197, с. 131]. Виокремлення другого різновиду є якісним переосмисленням вище наведених класичних постулатів пропаганди. Перш за все, це вбачається в тому, що

змінюється її основний інструмент. Як уже зазначалося, згідно підходу Й. Геббельса пропаганда має вестися з однієї інстанції, тобто з єдиного інформаційного каналу, який, до того ж, має офіційний характер. У випадку із кампанією замовчування маємо діаметрально протилежну ситуацію – центр тяжіння переноситься на декілька неофіційних каналів комунікації (посилання на кулуарні джерела, різного роду анекдоти та історії і т. ін.). Змінюється сама мета пропаганди. Якщо у класичному варіанті метою застосування інформаційних засобів є донесення чогось задля, наприклад, збільшення підтримки, то у ситуації із замовчуванням потрібно щось приховати. Відповідно, відбувається цілеспрямоване створення ілюзорної реальності, за допомогою якої відволікається увага від основної проблеми.

Автори раніше згаданої аналітичної доповіді виокремлюють вертикальну та горизонтальну пропаганду. Під першою вони розуміють таку, що йде від органів державної влади, друга має місце в інтернеті та різних структурах громадянського суспільства [79, С. 32]. Як і в попередній типології, аналітики фактично проводять демаркаційну лінію між класичною й сучасною пропагандою. А. Цуладзе розрізняє позитивну й негативну пропаганду [262, с. 53]. Перша, на його думку, спрямовується на донесення до мас у найбільш зрозумілій формі певних переконань, які сприятимуть досягненню суспільної гармонії та злагоди. У даному випадку вчений відтворює першопочаткове розуміння пропаганди. Друга – спрямована на розпалювання соціальної ворожнечі, ескалацію соціальних конфліктів, загострення протиріч у суспільстві, пробудження підсвідомих інстинктів і т. д. Даний різновид власне й відображає пропаганду в умовах гібридної війни, оскільки він спрямований на створення паралельної ілюзорної реальності з абсолютно відмінною викривленою системою цінностей, що, у свою чергу, і повинно дозволити встановити контроль над масами.

С. Шпилик використовує традиційний поділ пропаганди на «чорну», «сіру» та «білу». Вона вважає, що за умов здійснення першої відбувається поширення відверто неправдивої інформації, яке спрямоване на провокування

соціального, етнічного або міждержавного конфлікту [268, с. 3]. У даному випадку «чорна» пропаганда повністю корелюється з негативною у російського дослідника А. Цуладзе. Завданням «сірої» є зародження сумніву шляхом поширення інформації, яку складно підтвердити або спростувати. «Біла» пропаганда також корелюється із вище згаданою позитивною, але лише певною мірою. Перш за все, це стосується питання достовірності та точності інформації. Але якщо позитивна пропаганда використовується для підтримки соціальної стабільності, то, на думку С. Шпилик, «біла» може слугувати для підтримки іміджу «свого хлопця» і т. ін.

Таким чином, розглянувши основні типології, варто зауважити, що кожна з них демонструє часткове тяжіння як до класичного розуміння пропаганди, так і до більш сучасного. У той же час, це не означає, що вони через це є некоректними чи застарілими. Навпаки, умовне протиставлення дозволяє більш конкретно підійти до питання специфіки ведення пропаганди в умовах гібридної війни.

Відповідно, варто перейти до методів реалізації цілей пропаганди. Узагальнюючи думку авторів раніше згаданої аналітичної доповіді, можна представити наступні інструменти ведення пропаганди в умовах гібридної війни: викривлення фактів; публікація та тиражування фейкових фото та відеоматеріалів; гіперболізація військової та політичної сили (стосується всіх сторін конфлікту); героїзація певних категорій людей та подій; апелювання до вульгарного розуміння націоналізму та його засудження; продукування символів-образів [268, с. 67 – 68] Якщо цим переліком вчені намагалися охопити якомога більше проявів пропаганди, то російський дослідник Д. Краснянський зосередив свою увагу на медійному інструментарії. Окрім викривлення фактів та продукування фейків, він виокремлює: створення «викривальних» фільмів та розслідувань; керовані дискусії на інтернет-форумах, чатах, пабліках; тролінг у блогах, соціальних мережах; залучення відомих блогерів; вірусна реклама [118, с. 37]. Так чи інакше всі вище наведені методи й інструменти ведення пропаганди в умовах гібридної війни можна

звести до таких, що несуть у собі брехню, упередження, перекручення, викривлення і замовчування. Відповідно, будь-які пропагандистські заходи міститимуть хоча б одну із цих інформаційних маніпуляцій.

Тепер варто перейти до розкриття конкретних специфічних рис пропаганди в умовах гібридної війни. Перш за все, як раніше згадувалося, змінюється її місце в конфлікті. Якщо під час двох світових воєн вона використовувалася як додаток і мала спрямовуватися на живу силу противника, то сьогодні її роль значно розширилася. Як зазначає Г. Почепцов, пропаганда здійснюється з метою заперечення ведення військових дій [202]. Якщо раніше однією з її цілей було виправдання конфлікту та нарощування соціальної підтримки його подальшого ведення, то в умовах гібридної війни сам факт агресії всіляко заперечується. Останнє положення стосується не лише зовнішньополітичного спрямування, а і внутрішнього. У той же час, слід зауважити, що суто військова пропаганда нікуди не зникає, але її роль значно зменшується, оскільки знищення живої сили супротивника не є першочерговим завданням гібридної війни.

Змінюється також і обсяг пропаганди. Раніше її повідомлення мали невибірковий характер і спрямовувалися на широкі маси людей. В умовах гібридної війни, зважаючи на вище окреслену особливість, пропаганда спрямовується на конкретну велику групу людей. Хоча Г. Почепцов вбачає зміну лише у вищій сегментованості мас [203], однак, слід уточнити, що тоді йтиметься про застосування абсолютно інших інструментів пропаганди, залежно від тієї чи іншої групи. Відповідно, на підставі цього варто говорити про зміну частоти її ведення. У класичному варіанті пропаганда є безперервною, оскільки цього вимагає широта її об'єкта, а також цілі, які вона переслідує. У випадку гібридної війни пропаганда не є монолітною, оскільки спрямовується на різні групи людей. Тому й зникає потреба в постійному та інтенсивному її веденні. Фактично під кожен обраний сегмент підбирається певна тема та проблема, а також характер їхньої подачі.

Наступна специфічна риса зумовлюється попередньою. Якщо зникає потреба в монолітності пропаганди, то те ж саме стосується й постулату про єдиний канал-транслятор. Безумовно, це не означає, що в умовах гібридної війни вона ведеться хаотично. Мається на увазі, що відбувається створення декількох керуючих секторів, кожен з яких відповідає за певний напрям. Під час гібридної війни пропаганда створює інформаційний хаос. Саме тому в більшості випадків вона має «сірий» характер, оскільки не лише запускаються факти, які важко підтвердити або спростувати, а й заплутуються сліди до транслятора, яких може бути декілька. Фактично, на зміну періодичним інформаційним лобовим ударам класичної пропаганди приходять флангові та тилові інформаційні атаки.

Останньою специфічною рисою пропаганди в умовах гібридної війни є характер її впливу на свідомість людини. Як уже вище зазначалося, за такого типу конфлікту здебільшого домінує «сіра» пропаганда. Але це зумовлюється не лише прагненням приховати канали-транслятори і створити інформаційний хаос. Справа в тому, що поширення фактів, які майже неможливо точно підтвердити чи спростувати, призводить до зародження сумнівів у групи людей, на яку вони спрямовані. Тобто, індивіду пропонується зробити вибір на користь прийняття або відкидання певної інформації. Слід зауважити, що таке явище має ілюзорний характер, оскільки сам процес надання переваги чи відмови від такого факту не є суттєвим. Найголовніше – це зародження сумніву, який призводить до зниження монолітності в таборі супротивника. Найбільш яскравим прикладом цього є поширення інформації, яка містить різного роду етнічні упередження. Такий спосіб є одним із найбільш дієвих, оскільки конфлікти ідентичностей складно врегульовувати.

Отже, характеризуючи специфічні риси ведення пропаганди в умовах гібридної війни, можна відзначити наступне:

-пропаганда перетворюється на визначальний елемент гібридної війни, на відміну від класичного збройного конфлікту, де вона виконувала допоміжну функцію;

-якщо стратегічна мета пропаганди не зазнає змін, оскільки, безумовно, її використання переслідує перемогу у війні, то оперативна мета трансформується з виправдання конфлікту та своєї правоти в ньому в цілковите заперечення існування агресії;

-пропаганда стає вибірковою – замість досягнення тотального впливу на маси вона переорієнтовується на конкретні суспільні сегменти;

-періодичність поступається варіативності – встановлюються точні проміжки часу, в межах яких підвищується або знижується інтенсивність пропаганди, або взагалі переривається її ведення по відношенню до певного сегменту;

-трансформація структури управління та каналу-транслятора – створення декількох контролюючих центрів та каналів-трансляторів;

-домінування «сірої» пропаганди, на яку покладаються дві функції: маскування каналів-трансляторів та підрив монолітності супротивника шляхом продукування сумнівів.

Підсумовуючи все сказане, варто зауважити, що окреслений перелік специфічних рис пропаганди в умовах гібридної війни не є остаточним. Наприклад, слід згадати відмінність суто на інструментальному рівні – використання мережі інтернет, якої, звісно ж, не було в епоху світових воєн. Те ж саме стосується масового телебачення та поширення різного роду «викриваючих» відеоматеріалів. Також поступово починає зникати межа між пропагандою, маніпулятивними технологіями та безпосереднім психологічним тиском. Більше того, можна говорити про набуття першою певних ознак реклами (наприклад, стосовно ситуації вибору та використання вірусної реклами в якості пропаганди). Такі трансформації є очевидними, оскільки вони повністю обумовлюються як рівнем сучасного технологічного розвитку, так і вище зазначеною специфікою. Слід звернути увагу на те, що, не дивлячись на зміну структури управління пропагандою та сутнісний характер останньої, варто говорити про збільшення її руйнівного впливу та зниження кількості можливих шляхів опору. Зумовлюється це тим, що, як уже

ззначалося, зникають межі між власне пропагандою та іншими політичними технологіями. Перша фактично увібрала в себе як маніпуляції, так і різні засоби психологічного тиску. Відповідно виникає потреба не лише в подальшому переосмисленні пропаганди як інструменту впливу на людську свідомість (та підсвідомість), а й у виробленні дієвих заходів протистояння їй. Як засвідчують українські реалії, гібридна війна ведеться не лише комбінуванням різних типів збройної агресії, а й одночасним використанням цілого набору інформаційних прийомів, які становлять значно більшу небезпеку, оскільки підривають здатність до опору агресору.

На сьогоднішній день характер ведення військового конфлікту абсолютно змінився. Якщо раніше під війною розумілося суто збройне протистояння за територію та ресурси, то тепер має місце зовсім інша ситуація. Фізичне насильство відходить на задній план, поступаючись боротьбі за контроль над думками спільнот, які представляють учасників конфлікту. Саме так у спрощеному вигляді можна розуміти інформаційне протистояння – один із найважливіших компонентів гібридної війни. Найбільш вдалим прикладом цього є агресія Російської Федерації на території Східної України. Як відомо, вона включає в себе не тільки і не стільки окупацію частини Луганської та Донецької областей, а й повноцінні пропагандистські кампанії які спрямовані як на українців, так і на світову спільноту. Відповідно, за такої ситуації виникає необхідність організації ефективної контрпропаганди. Але слід розуміти, що в умовах гібридної війни парировання інформаційних атак супротивника матиме певні особливості. Перш за все, це зумовлюється еволюцією самої пропаганди.

Говорячи про дослідження контрпропаганди, варто зауважити, що досить довго її не виокремлювали з-поміж звичайної пропаганди. Це пояснюється тим, що контрпропаганда розумілася виключно як пропаганда спрямована проти супротивника. Але більш пізніші напрацювання розкрили помилковість такого підходу. Наприклад, такі дослідники як М. Душкіна, М. Колтунова, М. Малішевський та Е. Янборісова у своїх роботах виокремлюють

та розглядають контрпропаганду в контексті різного роду політичних кампаній. Вітчизняні науковці А. Баровська та С. Петряєв концентрують свою увагу на ролі контрпропаганди в умовах гібридної війни. Але, не дивлячись на наявність значної кількості робіт, присвячених контрпропаганді, варто зауважити, що окреслена проблема є мало дослідженою. Така ситуація, перш за все, зумовлюється концентрацією вище зазначених науковців виключно на методах та інструментах контрпропаганди, без розкриття специфіки їхнього застосування в умовах гібридної війни. Відповідно, закономірною є потреба в глибшому осмисленні запропонованої проблеми, оскільки це дозволить не лише отримати певні теоретичні узагальнення, а й використати їх на практиці, наприклад, у процесі оптимізації системи контрпропаганди в умовах гібридної агресії.

Отже, говорячи про контрпропаганду, як вже зазначалося, у найбільш спрощеному сенсі вона вважається пропагандою, яка спрямована проти ворога. Але це не зовсім так. Наприклад, як зазначає російський дослідник Б. Місонжніков, на сьогоднішній день фактично окремо існують інститути пропаганди та контрпропаганди [154, с. 75]. Теж саме спостерігається в розділенні останньої на наступальну та оборонну [59, с. 306, 308]. Відповідно, визначаючи контрпропаганду, слід уточнювати, що вона спрямована не стільки проти ворога, а скільки проти його пропаганди. Остання, у свою чергу, має за ціль населення супротивника. Наприклад, А. Баровська зазначає, що контрпропаганда має на меті безпосередньо або опосередковано нейтралізувати чи представити в хибному світлі твердження, що їх пропонує пропаганда [12, с. 61]. М. Колтунова, ототожнюючи пропагандистські та контрпропагандистські заходи, все ж виокремлює інший основний аспект контрпропаганди – розповсюдження поглядів та ідей протилежних тим, яких притримується супротивник [110, с. 89]. У більш спрощеному вигляді це означає дію від пропаганди ворога. У свою чергу власна пропаганда по відношенню до супротивної сторони не передбачає певної залежності від її дій.

Таким чином, контрпропаганда вирізняється від пропаганди своєю ціллю, а також ступенем своєї обумовленості. Відповідно, це зумовлює наступні функції першої: викривальна – спростування ідей, стереотипів та штампів ворожої пропаганди; попереджувальна – формування стійкої громадянської думки, що дозволить протистояти інформаційному впливу супротивника [12, с. 61].

Слід звернути увагу на те, що друга функція своєю назвою вказує на можливість дії контрпропаганди на випередження, тобто, незалежно від пропагандистських дій супротивника. Але, як засвідчує політична практика, вона починає працювати лише після старту інформаційного впливу ворога. Така ситуація є цілком логічною, оскільки виключно після початку дії пропаганди супротивника можна стовідсотково обрати найбільш оптимальні та ефективні інструменти протидії. Те, що стосується попередньої підготовки населення, варто відносити до внутрішньополітичної пропаганди.

Тепер слід повернутися до раніше окресленого поділу контрпропаганди на наступальну та оборонну. Такий підхід використовується в дослідженнях технологій паблік релейшнз. Наприклад, дослідниця Е. Янборісова фактично прирівнює до останніх контрпропаганду (сама вчена говорить про пропаганду, але описує її в межах першої) [272, с. 68–69].

Наступальна контрпропаганда – це нанесення ударів по супротивнику на його власній території, не оборона від його агресії, а контрнаступ як стратегія інформаційно-психологічної війни в умовах кризи. Вона є асиметричною відповіддю на дії супротивника і може включати в себе навіть ірраціональні та абсурдні заходи [12, с. 306]. Відповідно, такий різновид контрпропаганди не спрямовується проти пропаганди супротивника, але нею зумовлюється. Варто зауважити, що інший білоруський дослідник М. Малішевський вживає слово «спецзаходи», відносячи даний тип до пропаганди. Контрпропагандистськими він вважає лише оборонні дії [144, с. 207].

М. Душкіна до прийомів наступальної контрпропаганди відносить [59, с. 306–307]:

-трансляція негативу – полягає у формуванні негативного ставлення до певного об'єкту (події, явища і т. і.) за допомогою демонстрації в ЗМІ політичних діячів, які пов'язані з ними, але викликають відразу та гнів. За умов гібридної війни проти Російської Федерації загальним алгоритмом буде використання образів найбільш впізнаваних російських політиків у контексті абсолютно нейтральних подій, явищ, інших діячів, які потрібно зробити негативними;

-проекція негативного образу – є майже абсолютно ідентичним інструментом по відношенню до попереднього, але відрізняється тим, що полягає в перенесенні негативних якостей суб'єкта політики на подію, явище або іншого. Даний контрпропагандистський метод є одним з найбільш дієвих в умовах конфлікту з Росією, оскільки фактично дозволяє з будь-якого об'єкту на інший перенести негативний шлейф;

-негативна інтерпретація – внесення змін до пропагандистських повідомлень супротивника з метою зменшення довіри до них. Найбільш розповсюдженим прикладом є додавання нової інформації – різного роду уточнення, роз'яснення, доповнення і т.д. Наприклад, варто згадати пропагандистську кампанію, яка стосувалася щодо так званого постачання української зброї у Південний Судан та Північну Корею в обхід міжнародних санкцій. Тоді у вітчизняних ЗМІ з'явилися не лише повідомлення щодо недостовірності такої інформації, а й такі, що містили доповнення – відсутність даних щодо цієї торгівельної угоди, знаходження відомостей стосовно здійснення таких операцій Росією і т. і. ;

-інсинуація – в умовах гібридної війни даний контрпропагандистський захід набуває абсолютної дієвості, оскільки його основою є висвітлення супротивника як такого, що загрожує життю та благополуччю;

-створення контрасту – відбувається підбірка певних фактів, подій, явищ, тем на фоні яких ті чи інші пропагандистські повідомлення супротивника втрачають свій руйнівний вплив. Даний інструмент є одним із

найменш дієвих, оскільки спрямований не на безпосередню протидію, а полягає у звичайному заміщенні, униканні болючої теми;

-розповсюдження чуток – російська дослідниця вважає, що особливістю цього методу є анонімність та відсутність ліній перетину між темами чуток та темами ЗМІ. Варто зауважити, що за умов гібридної війни остання ознака нівелюється, оскільки на чутках вибудовуються фейки, які потім розповсюджуються соціальними мережами та транслюються в ЗМІ;

-семантичне маніпулювання – цей прийом полягає в цілеспрямованій грі зі смислами та значеннями слів. Тобто, це означає, що фактично будь-яку промову, заяву чи публічно виголошену ідею супротивника можна обернути на свою користь шляхом трансляції через певні інформаційні канали своєї інтерпретації. Слід додати, що остання повинна бути переконливою та мати певний смисл, оскільки в іншому випадку такий інструмент контрпропаганди не лише не дасть бажаного результату, а й працюватиме на користь ворога;

-залучення – основою цього методу є «запрошення» супротивника в інформаційне поле в межах якого завдаватимуться удари по його пропаганді. На перший погляд, якщо брати до уваги характер гібридної війни, проблема залучення одразу здається вирішеною, оскільки супротивник намагатиметься в цілому встановити контроль над потрібним йому інформаційним полем. Тобто, в будь-якому разі тією чи іншою мірою спостерігатиметься його присутність залежно від проблематики політичного порядку денного. Але слід зауважити, що ворог не вестиме свою пропаганду виходячи із заздалегідь програшних позицій. Відповідно, основним завданням є не лише підготовка «пастки», а і її приховання шляхом періодичного просування проблемних тем та продукування інформаційних приводів задля дезорієнтації супротивника (слід пам'ятати, що такий захід може посилити пропаганду ворога).

На думку М. Душкіної, оборонна контрпропаганда є класичною, оскільки її головним завданням є протидія пропаганді супротивника [59, с. 307]. Вчена виокремлює наступні прийоми її ведення [59, с. 308]:

-спростування стереотипу – використовується з метою повного нівелювання тих чи інших пропагандистських тем супротивника. Як засвідчує політична практика, самостійне використання даного прийому майже не дає потрібного результату. Зумовлюється це тим, що одна сторона займає виключно оборонну позицію і складається враження її роботи суто на спростування без проведення відповідних атакуючих заходів. Тобто, це означає перехід у «глуху оборону». Білоруський дослідник М. Малішевський вважає, що така ситуація є прогашною і її слід уникати [144, с. 210];

-ігнорування – даний прийом виходить з позиції того, що негативні повідомлення пропаганди супротивника є менш шкідливими, коли вони присутні в інформаційному просторі доволі короткий час. Відповідно, в разі їхнього інтенсивного спростування ситуація змінюється. Цей метод є повною протилежністю попереднього. У той же час слід розуміти, що повне ігнорування, як і перехід на цілковите спростування, є прогашною стратегією;

-відвернення уваги – дослідниця вважає цей метод найбільш ефективним, оскільки у випадку його використання знімаються небезпечні моменти, які породжуються залученням двох раніше згаданих інструментів. Дійсно, вдале відвернення уваги на нейтральні чи хоча б менш чутливі теми майже повністю нівелює дію ворожої пропаганди. Але за умов постійного використання даного прийому супротивник отримує можливість формувати інформаційні атаки у вигляді повідомлень на кшталт «влада приховує насущні проблеми», «населенню не показують реальну кількість жертв бойових дій» і т. д. ;

-імунізація – полягає у використанні певної теми, яка, як вважається, може бути використана супротивником. Слід зауважити, що при цьому вона зазнає певної модифікації – змінюються та пом'якшуються її найбільш вразливі сторони. Такий метод застосовується з метою зменшення довіри до обраної теми, а також до підвищення рівня критичного сприйняття будь-якої інформації, особливо негативної. Варто зазначити, що як і попередній, даний

інструмент контрпропаганди є доволі ефективним в умовах гібридної війни, оскільки абсолютно прихованим шляхом дозволяє продемонструвати населенню факт того, що різного роду компрометуючі та суперечливі повідомлення – це пропаганда супротивника. У той же час він приховує в собі значну небезпеку. Як вже вище зазначалося, використання «імунізації» призводить до підвищення рівня критичного сприйняття негативної інформації. Відповідно, це може ускладнити здійснення власної пропаганди та контрпропаганди;

-розповсюдження контрчуток – один з найбільш примітивних методів оборонної контрпропаганди. Головною вимогою успішності його використання є продукування цілком відповідних контрчуток. Наприклад, якщо ворог поширює інформацію щодо звірств збройних сил проти мирного населення і т. і., то слід відповідати контрзаходами аналогічного або схожого характеру. Тобто, розповсюджувати контрчутки щодо показових страт у лавах ворога і т. д. Мається на увазі, що інформація повинна бути дотичною до посилів, які передає супротивник. Це і дозволить нейтралізувати негативний вплив останніх. Слід зауважити, що такі чутки не повинні транслюватися через офіційні канали публічно, оскільки в такому випадку вони втрачають здатність швидко поширюватися, а також можуть просто не сприйматися;

-використання евфемізмів – полягає у підміні простих понять більш складними. Даний метод покликаний здебільшого упередити можливі інформаційні атаки супротивника, оскільки, як і у випадку використання «відвернення уваги», маскує певні найбільш болючі питання. Відбувається це шляхом присвоєння іншого значення певній події чи явищу через перейменування. Класичним прикладом у даному випадку є саме поняття «гібридна війна», яким у вітчизняному інформаційному просторі називають будь-яке неординарне негативне явище.

Розглянувши методи наступальної та оборонної контрпропаганди, варто зауважити, що даний перелік представлений найбільш загальними та використовуваними. Слід звернути увагу, що різного роду інструменти

порушення надходження інформації від супротивника не є елементами контрпропаганди, а здебільшого виступають засобами адміністративного впливу. Наприклад, заборона доступу до цілої низки російських сайтів, телеканалів, серіалів та кінофільмів. Такі заходи можна вважати допоміжними, оскільки вони можуть значно зменшити вплив пропаганди супротивника та посилити власну контрпропаганду.

Отже, охарактеризувавши основні методи контрпропаганди, варто перейти до розкриття особливостей їхнього застосування в умовах гібридної війни.

По-перше, варто розуміти, що не кожен з вище окреслених інструментів та прийомів є однаково ефективним. Це зумовлюється характером гібридної війни. Наприклад, за умов класичного збройного конфлікту «імунізація» дає позитивний результат, оскільки населення, об'єднавшись проти небезпеки, також починає категорично відкидати будь-який негатив, котрий розцінюється як спроба підризу єдності. У свою чергу під час гібридної війни, коли пропаганда ворога діє розсіяно та на різних рівнях інтенсивності, можуть виникати проблеми із застосуванням наведеного методу (про що вже зазначалося). Український дослідник С. Петряєв, на прикладі тролінгу, зазначає, що пропаганда супротивника завжди знайде обхідний шлях [183, с. 5]. Відповідно, можна зробити висновок, що за умов гібридної війни розбудова контрпропаганди з домінуванням одного або двох методів є не лише неефективною, а й небезпечною. Тому вона повинна бути комплексною задля успішного протистояння інформаційним атакам ворога.

По-друге, слід звернути увагу на те, що контрпропаганда, як і пропаганда, повинна носити прихований характер та в більшості випадків здійснюватися з неофіційних каналів. Така особливість зумовлюється тим, що в умовах інтенсивної інформаційної війни має місце фактор стомленості від пропаганди/контрпропаганди [79, с. 58]. Відповідно, якщо ті чи інші обрані заходи протидії здебільшого транслюватимуться через політиків, органи державної влади та місцевого самоврядування, це може навпаки посилити

пропаганду супротивника. Наприклад, покращити дієвість повідомлень щодо брехливості влади та її прагнень приховати правду. Тому контрпропаганда повинна бути не лише ефективною, а й виваженою та доречною, оскільки в іншому випадку вона просто перестане діяти.

По-третє, слід враховувати демократичний політичний режим. Мається на увазі, що демократія створює об'єктивні перешкоди застосуванню тим чи іншим методам контрпропаганди. Наприклад, вони можуть бути аморальними або потребувати концентрації владних повноважень. Українська дослідниця А. Баровська наводить думки низки експертів, які вважають використання контрпропаганди недоцільним:

-вона руйнуватиме основи демократії, оскільки остання ґрунтується на надійній інформації;

-підриватиме довіру громадян до органів державної влади, які втрачатимуть свій авторитет у боротьбі з абсурдом на якому будується російська пропаганда;

-виступає своєрідним наздоганянням і перетворюється на продукування фейків у відповідь [12, с. 61].

Складно не погодитися з вище наведеними аргументами, оскільки дійсно, значна кількість прийомів контрпропаганди передбачає викривлення інформації та маніпуляції з нею. У той же час пропаганда ворога становить аналогічну загрозу демократії. Відповідно, в даному випадку все ж потрібно обирати менше зло. Але й слід притримуватися межі зумовленої демократичним політичним режимом, оскільки її порушення може підвищити ефективність пропаганди ворога (втрата авторитету державою та її органами серед громадян, виникнення дискусій щодо відсутності принципової різниці між агресором та власними лідерами і т. ін.).

Таким чином, можна виокремити наступні особливості здійснення контрпропаганди в умовах гібридної війни:

-ефективність контрпропаганди залежить від кількості та доречності використання тих чи інших прийомів;

-контрпропаганда повинна здійснюватися організовано та у визначених обсягах, оскільки в іншому випадку вона не матиме успіху або взагалі спричинить посилення пропаганди ворога;

-використання тих чи інших методів контрпропаганди повинно співвідноситися з об'єктивними можливостями демократичного політичного режиму.

Варто зауважити, що вище зазначено лише найбільш загальні особливості здійснення контрпропаганди в умовах гібридної війни. У даному контексті можна згадати і проблему політичної культури населення та рівня його освіченості, залежність ефективності та оптимальності контрпропаганди від наявних технологічних ресурсів і т. і. Відповідно, це потребує подальших досліджень та теоретичних розробок у сфері даної проблематики, особливо з врахуванням емпіричного матеріалу та специфіки того чи іншого конфлікту сучасності.

Говорячи про останню особливість, варто зауважити, що вона є найбільш проблематичною. Це зумовлюється розмитістю поняття «демократія», перш за все, у країнах з перехідним суспільством, таких як Україна. Але слід розуміти, що незначне відхилення у вище окресленій дилемі не завжди означатиме відхід від демократії, а навпаки може сприяти її посиленню. В умовах гібридної війни з Росією, яка спрямована проти демократичного ладу, перш за все, потрібно відстояти останній. Тому для цього й слід розробити систему контрпропаганди, яка повинна відповідати специфіці даного конфлікту.

Проаналізувавши у третьому розділі досвід застосування маніпулятивних технологій, форми ескалації та подолання воєнно-політичних конфліктів, роль пропаганди і контрпропаганди в конфліктно-кризових ситуаціях, можна зробити наступні висновки.

Метою інформаційної війни є підпорядкування думок і волі громадян протилежної сторони для просування своїх політичних цілей. Задля цього застосовується маніпуляція свідомістю через спрямування її в напрямку,

вигідному для суб'єкта впливу. Спотворена інформація здатна завдати значного удару національній безпеці країни, проти якої ведеться інформаційна війна. Маніпулятивні інформаційні технології охоплюють великі маси людей. Їх особливістю в умовах інформаційного протистояння є системність, поступовий цілеспрямований вплив на масову свідомість, постійне оновлення засобів і методів.

Інформаційний чинник є одним із найважливіших елементів воєнно-політичної діяльності, оскільки він допомагає більш ефективно використовувати ресурси у військових операціях. Інформаційна складова в умовах воєнно-політичного конфлікту дозволяє забезпечувати адекватне інформування збройних сил, військового керівництва, міжнародного співтовариства, власних громадян усередині країни та на окупованих територіях. Засоби інформаційного впливу здатні чинити потужний морально-психологічний тиск на війська та населення. За цих умов протидія ворожій інформаційній діяльності є важливим завданням інформаційної політики. В умовах конфлікту настають часи найбільшого випробування всіх ресурсів і можливостей конфліктуючої сторони. І від того, як держава поведе себе в цій ситуації, залежить ставлення до неї населення і світового співтовариства. В умовах конфлікту сенсом діяльності має стати не просте реагування на поточні події, а розробка стратегії їх стримування й випередження.

Пропаганда в умовах гібридної війни постійно вдосконалюється. Останнім часом спостерігається активне використання мережі інтернет, масового телебачення, «викриваючих» відеоматеріалів. Поступово починає зникати межа між пропагандою, маніпулятивними технологіями та безпосереднім психологічним тиском. Такі трансформації обумовлюються рівнем сучасного технологічного розвитку. За нинішніх умов йдеться про збільшення руйнівного впливу пропаганди та зниження кількості можливих шляхів опору. Поступово розмиваються межі між власне пропагандою та іншими політичними технологіями. Відповідно виникає потреба в переосмисленні пропаганди як інструменту впливу на людську свідомість й у

виробленні дієвих заходів протистояння їй. Основним таким дієвим засобом слугує контрпропаганда, що включає підвищення політичної культури населення та рівня його освіченості, вдосконалення технологічних ресурсів. В умовах України система сучасної контрпропаганди повинна відповідати специфіці гібридної війни, розв'язаної проти неї Російською Федерацією.

У третьому розділі використані матеріали, оприлюднені у попередніх публікаціях автора: «Форми і засоби інформаційного супроводження воєнно-політичних конфліктів» (2018) [98, с. 99–103]; «Специфіка ведення пропаганди в умовах гібридної війни» (2018) [94, с. 72–84]; «Особливості здійснення контрпропаганди в умовах гібридної війни» (2018) [89, с. 74–80]; «Особливості застосування маніпулятивних технологій в інформаційних війнах» [88, с. 114–125].

Розділ 4. ГІБРИДНІ ВЕРСІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ І ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

4.1. Дослідження явища «гібридної війни» в контексті російської агресії проти України

Глобальний інформаційний простір усе більше стає ареною протиборства між різними державами та міжнародними терористичними організаціями. Цифризація політики призвела до значного розширення інклюзивності останньої. Інформаційна сфера набуває важливого значення для забезпечення політики в цілому. Разом з тим процес інформатизації спровокував виникнення безпекової проблеми, що виражається у збільшенні вразливості суспільств перед зовнішніми впливами. Якщо в попередньому столітті основною загрозою для національної безпеки вважалася пряма військова агресія, то в умовах сьогодення саме поняття «війна» набуває нових масштабів. Вона не обмежується лише збройним конфліктом, включає в себе заходи економічного тиску, засоби дискредитації на міжнародній арені, дипломатію, а також інформаційне протиборство. Наразі здійснення негативного інформаційного впливу є вирішальним для досягнення бажаного результату. Це стосується як безпосереднього втручання в інформаційні системи держави, так і здійснення навіювання по відношенню до населення супротивника. Інформаційна війна стає основою будь-якого протистояння. Така думка підтверджується веденням гібридних війн, із наслідками яких усе більше стикаються сучасні суспільства.

Сучасні процеси глобалізації формують сприятливе середовище для організації і проведення інформаційних та гібридних війн. У сучасних умовах безперервний розвиток техніки сприяє послідовному підвищенню обсягу і швидкості поширення інформації. Удосконалюються можливості інформаційного охоплення великих територій та мас людей у найкоротші

терміни. Разом із позитивними явищами глобальної інформатизації, чіткіше проступають контури нових міжнародних проблем. Передусім це стосується сфери інформаційної безпеки та інформаційного протиборства. Не можна стверджувати, що такі проблеми виникли лише в умовах глобальної інформатизації, але поява єдиного інформаційного простору дозволила перетворити його на ще одне поле протиборства в міжнародних відносинах [122]. Не зважаючи на значну зацікавленість з боку представників різних соціальних наук, широкий контекст поняття «інформаційна війна», а також його ототожнення з таким явищем як «гібридна війна», породжує проблему систематизації різновидів і засобів, які використовуються сторонами для її ведення. У свою чергу відсутність чіткої класифікації зумовлює певні неточності в розумінні самого концепту, а також знижує можливість вироблення інструментів протидії ворожому негативному впливу. Фактично складається ситуація, за якої інтуїтивно багато хто розуміє, що таке інформаційна війна, але на практиці не може ґрунтовно описати її. Відповідно, це призводить до половинчастих рішень і запізнених реагувань. Зважаючи на це, маємо вагомі підстави щодо доповнення та вдосконалення нині існуючих знань у вітчизняній політичній науці щодо інформаційної війни, а також створення поля для подальшої наукової дискусії.

Сучасний стан соціального світу знаходиться, як відомо, у гострій кризі. Причому, світова криза, настільки глибока, що породжені нею суперечності кровоточать гострими локальними, міжрегіональними, етнічними, міждержавними і внутрішньодержавними військовими конфліктами. Саме до таких криз міждержавного походження відноситься російсько-українська гібридна війна, що точиться з 2014 року і вартує декілька десятків тисяч людських життів з обох сторін, зрушила з насиджених місць декілька мільйонів мирних мешканців Донбаського регіону, рознесла вщент їх домівки і майже знищила промислове та сільськогосподарське виробництво, порушила відлагоджений бізнес.

На шостий рік війни, що отримала визначення як гібридна війна, фактично немає чіткого теоретичного пояснення з яких причин вона виникла, які джерела її живлять, у чому її суть, до чого вона веде, а головне – коли і чим вона має завершитись. «Визначення «гібридна війна» відсутнє в міжнародно-правових документах. Більше того, такого поняття не існує й у Воєнній доктрині України – документі, що є національною системою керівних поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів» [240]. Тому вивчення даного явища було і залишається актуальною не тільки практичною, а й теоретичною проблемою, що має бути у центрі уваги філософів і науковців, а не тільки політиків і військових.

Разом з тим не можна сказати, що означена проблема не отримала певного теоретичного осмислення. Відомою є колективна монографія «Світова гібридна війна: український фронт» (2017), підготовлена фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, де вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище світової гібридної війни в ретроспективі російської агресії проти України. В ній сутність гібридної війни розглянуто у контексті системної кризи світової безпеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння. Детально розглянуто причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Аналізуються локальні успіхи нашої держави у протидії ворожим планам РФ за окремими напрямками. Зроблено загальний висновок про доведення Україною спроможності як держави, що відстоює свій суверенітет у боротьбі з агресором. Розглянуті питання реформування міжнародних безпекових інститутів та пошуку балансу сил у новій, гібридній реальності [225].

З 2015 року в Україні створено й працює «Бюро протидії гібридній війні», що спрямовує свою дію на розробку стратегії протистояння російській агресії. Його співзасновники Тарас Березовець і Євген Магда стали авторами відповідно двох теоретичних праць: «Анексія: острів Крим. Хроніки

«гібридної війни» й «Гібридна війна: вижити й перемогти» (обидві – 2015 р.) [17; 139]. На національному телебачинні країни виходять авторські програми Артема Конопкіна – «Міжнародні військові новини» та Вадима Павловського – «Війна – це коли болить серце». Виникли спеціалізовані аналітичні центри вивчення гібридної війни і створені відповідні аналітичні передачі на телебаченні. Так, наприклад, Борис Бідічев, керівник «Центру вивчення гібридної війни», ГО «Українська тактика» на питання «Що таке "гібридна війна"? Що включає в себе це поняття?» зазначає таке: «Це війна яка поєднує традиційні і нетрадиційні методи. Тобто, симетричні і асиметричні, військові і невійськові методи ведення війни. Тут є кілька формулювань від Натана Фреєра, Френка Хоффмана, від Філіпа Карбера. Кожен з них по-своєму визначає, що таке гібридна війна. Але я вважаю, що краще за все нам розуміти те, що гібридна війна – це війна, яка поєднує звичайні і незвичайні форми ведення війни, які дійсно переплітаються, і ніхто вже не може зрозуміти взагалі: це війна чи не війна точиться. І це, мабуть, найнебезпечніше» [36].

Сьогодні тема «гібридних війн» вже широко висвітлюється у ЗМІ, а також є предметом спеціальних досліджень. Зокрема, такі дослідження проводились відомими експертами світового рівня, в т. ч. Ф. Гофманом, Д. Ласіком, Дж. Девісом та Д. Кілалленом (США), а також Ф. ван Каппеном (Нідерланди). До цього треба додати низку статей, що вийшли за цей час у вітчизняних виданнях за авторством В. Горбуліна [46; 29], Є. Магди [137], О. Гойман [38], М. Требіна [247] В. Предборського [209] та ін. Наукове осмислення ролі інформаційного чинника в російській агресії останнім часом набуло значного поширення. Важливість дослідження цього напрямку зумовлена необхідністю вироблення ефективних механізмів інформаційної протидії Російській Федерації. Виходячи з цього, науковці зосереджують свою увагу на активному вивченні даної проблематики. З вітчизняних учених варто виділити роботи Г. Почепцова, М. Требіна, В. Горбуліна, результати досліджень яких спрямовані на визначення технологій інформаційного впливу в контексті інформаційної війни. Одними з перших почали розглядати

інформацію як ефективний спосіб досягнення національних цілей зарубіжні вчені Дж. Стейна і Р. Шафранський. Разом з тим, залишається актуальною необхідність дослідження специфічних особливостей інформаційного чинника, як основи російської агресії проти України. Зважаючи на це, важливою проблемою є необхідність виокремлення специфічних особливостей інформаційного впливу на українське суспільство, як складової ведення гібридної агресії Російської Федерації проти України.

Іноземні та українські фахівці – дослідники воєнних конфліктів – зазначають, що гібридна війна означає використання традиційних та нетрадиційних форм і методів ведення війни, таких як: комплексне використання регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, економічний тиск (з використанням енергетичного фактору), безпрецедентна пропагандистська кампанія, дипломатичне блокування правових механізмів міжнародних організацій по врегулюванню конфлікту і т. п. Саме агресивні дії Росії в Україні додали важливе розуміння й визначальні методики до дискусій з проблематики «гібридної війни» [75].

Є й інші трактовки явища гібридної війни, у яких робиться наголос на тому, що вони мають прихований характер та спостерігаються переважно у політичній, економічній, інформаційній і спеціальній сферах. Військо для вирішення завдань у конфлікті залучається в невеликій кількості. Суттю такого підходу є зміщення центру зусиль з фізичного знищення супротивника в рамках масштабної війни до вживання засобів «м'якої сили» проти країни-супротивника з метою дезінтеграції та зміни її керівництва, включення до сфери свого впливу. При цьому характерні особливості «гібридних війн» наступні: агресія без офіційного оголошення війни; приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; широке використання нерегулярних збройних формувань (в т. ч. під прикриттям мирного населення); нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями; взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами); широка

пропаганда та контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій; протистояння у кібернетичному просторі.

Вищевикладене розуміння явища гібридної війни, на нашу думку, є недостатнім для того, щоб: по-перше, визначити глибинні причини і джерела самої можливості такого роду війн, по-друге – для протистояння у гібридній війні треба оволодіти теоретичним горизонтом і мати там перевагу, оскільки він є сегментом ідеологічного і військового протистояння; по-третє, просування РФ «руського миру» в Україну є культурологічним рівнем протистояння двох держав, що є похідним від цивілізаційного розвитку і для протистояння на цьому рівні також треба мати більш теоретичну і методологічну перевагу в розумінні даного явища, а не розраховувати тільки на державну політику, міжнародну дипломатію і національну військову силу.

Нагадаємо, що термін «гібрид» (лат. *hibrida, hybrida* – мішанина) означає організм або клітину, отримані внаслідок схрещування. Зазначене поняття особливо поширене в ботаніці, але застосовується і в зоології. Можливість штучного отримання гібридів вперше припустив німецький учений Р. Камераріус в 1694 році. Вперше штучну гібридизацію здійснив англійський садівник Т. Фейрчайлд, схрестивши в 1717 році різні види гвоздик [35]. До речі, у XVIII столітті гібриди в російській народній мові називалися «ублюдками». У 1800 році Т. Смеловський ввів термін «помісі», який проіснував все XIX століття, і тільки в 1896 році А. Бекетов запропонував термін «гібриди» [270].

Наша дослідницька проблема полягає в тому, щоб уточнити гібридом яких цивілізаційних форм світоустрою є сучасна гібридна війна, розв'язана РФ проти України. При цьому термін «війна» ми сприймаємо у загально визнаному сенсі, як комплекс заходів, спрямований на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів». Даний феномен, що постійно супроводжує розвиток людської цивілізації, можна визначити наступним чином: «Війна – складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, народами, національними й

соціальними групами з переходом до вжитку засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їхніми збройними силами. Це специфічна форма вияву соціальних відносин, в якій панує збройна боротьба як продовження політики, що підпорядковує своїм цілям усі сфери суспільного життя. Зазвичай характеризується крайньою колективною агресією, руйнуваннями та високою смертністю. Головний інструмент у війні – армія» [31]. За відомим визначенням воєнного теоретика К. Клаузевіца, «війна є продовженням політики іншими засобами».

Для поглибленого бачення явища гібридної війни слід змінити методологічну призму для аналізу військового конфлікту між Україною і РФ. Викладені вище експертні оцінки і висновки з реальних подій щодо гібридної війни ґрунтуються на теорії відображення, що справедлива лише для певного етапу соціально-політичного розвитку соціальних відносин. Якщо ж суспільство у своєму еволюційному розвитку піднімається на більш високу ступінь розвитку, то мають змінюватись й методологічні підходи до його вивчення. Тому ми ж пропонуємо поглянути на дану проблемну ситуацію з позицій еволюційної епістемології (теорії пізнання). Вона зародилася, як відомо, в середині ХХ ст. Біля її витоків стояли: Ж. Піаже, К. Поппер, М. Полані, К. Лоренц, Х. Ортега-і-Гассет, М. Мамардашвілі, С. Тулмін, І. Меркулов, А. Майданов та ін.

В її основі лежить гіпотеза про те, що процеси біологічної і соціальної еволюції мають різний темпоральний вимір, тобто можуть не співпадати у часі й просторі. Нагадаємо, що темпоральна логіка (англ. *temporal logic*) враховує причинно-наслідкові зв'язки в умовах часу. Так ось, гібридна війна є, за нашою робочою гіпотезою, продуктом «відставання» мислення державного керівництва РФ, а не тільки В. Путіна, від темпів і результатів цивілізаційного розвитку сучасного планетарного світу. Звідси варто проаналізувати розрив між технократичним мисленням державного керівництва РФ і цивілізаційно-оновленим планетарним розвитком, що й породив гібридну російсько-українську війну.

Російська агресія проти України не перша і не остання спроба державного керівництва утримати світ у рамках застарілої ідеологемі «руського миру». До цього були, як відомо, російсько-грузинська війна, військові конфлікти РФ з державами Прибалтики і Середньої Азії, а також конфлікт у Придністров'ї, що пов'язаний з Молдовою. Їх причина та ж сама, що й у випадку з розв'язуванням агресії проти України. Причини чому саме Україна стала об'єктом гібридного нападу пояснюються у «Доповіді №1», яку підготувало у квітні 2016 року Бюро протидії гібридній війні. Вона мала назву «Росія - 2016: контури гібридної війни». Її автори вважають, що агресія РФ проти України є закономірним кроком політики влади, очолюваної В. Путіним.

Наведемо їх точку зору такою, як вона була подана під час презентації даної доповіді у Всеукраїнському прес-центрі Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» аналітиком Бюро протидії гібридній війні Сергієм Постолювським: «Перший принцип ґрунтується на спробі відновити біполярність у сучасному світі, як було за часів існування СРСР. Намагаючись нав'язати США новий світовий порядок, де буде існувати чіткий поділ сфер впливу між двома країнами, Росія не усвідомлює згубність такої ідеї в ХХІ столітті. По-перше, Америка ніколи не піде на такий варіант, розуміючи, що сьогодні Росію можна задавити економічно, оминаючи прямий військовий конфлікт між РФ і США. По-друге, Росія не може бути супердержавою в тих умовах, якими мислить сьогодні цивілізований світ. Тут ми говоримо, звичайно, про громадянське суспільство, ефективну соціальну політику, зростання внутрішнього виробництва, існування стабільного середнього класу, розвинену інфраструктуру, науково-технічний прогрес, незалежність судів, верховенство закону, наявність ефективної політичної опозиції і так далі, тобто про все те, чого немає в путінській Росії. Говорячи про «радянську спадщину» сьогоднішнього світогляду Володимира Путіна, потрібно відзначити його захоплення саме сталінською моделлю побудови владної вертикалі й реалізації імперської політики СРСР... Другий принцип

черпає свій початок із Російської імперії, точніше з часів Миколи I, чие правління історики називають піком абсолютизму в Росії. З цього випливає, що Володимир Путін має на меті відтворити імперію, рівну за розмірами Російській імперії до 1917 року і одночасно досягти зі США домовленості про невтручання кожної з країн у сфері впливу іншої. До речі. Центральну і Східну Європу Путін розглядає виключно як сферу впливу Росії. Тому європейська інтеграція цих країн, так само як і їх членство в НАТО, розглядається Кремлем виключно як загроза національній безпеці РФ» [217]. Автори даного доповіді цілком слушно підмітили і оцінили реакційний характер дій державного керівництва РФ. Наша корекція оцінки агресивних дій РФ полягає у тому, що ми пояснюємо їх причину з більш глибоких підвалин розуміння сучасного еволюційного процесу.

Є. Магда, у свою чергу, зазначає, що «...мабуть, можна виділити дві головні причини розв'язання гібридної війни проти України – масштаб і неререформованість нашої держави. Це фатальне поєднання, укупі з наявністю у Росії достатнього обсягу золотовалютних резервів і легіону агентів впливу в українських (і не тільки українських) коридорах влади і бізнесу, забезпечує стрімке перетворення України з ситуативного союзника Росії в жертву її агресії. Подібні прецеденти у світовій історії траплялися і раніше, але протистояння найбільшій державі світу і найбільшій країні в Європі привертає до себе увагу. Дозволю собі припустити, що саме цього Путін і домагався, оскільки гіпотетична поразка України може справити гнітючий вплив не тільки на пострадянські країни, а й держави Балтії і Центральної Європи, що стали членами Європейського союзу і НАТО. Нагадаю: ослаблення цих альянсів є стратегічним завданням Російської Федерації» [139].

Наша, подана вище, дослідницька позиція полягає в тому, щоб розглянути предмет дослідження у просторі міжцивілізаційного зсуву, коли індустріальна цивілізація майже завершила проходження свого життєвого циклу і нині знаходиться у стані аномії. Її шлях був довгим і Росія увесь час

відставала від розвитку європейських держав. Нагадаємо, що життєвий шлях індустріальної цивілізації складається з чотирьох етапів, а саме: зародження: XVI ст. (1543 р.) – кінець XVII ст.; зростання: кінець XVII ст. – кінець XIX ст.; зрілість: кінець XIX ст. (1895р.) – 80-ті роки XX ст.; занепад: 70-і роки XX ст. – середина XXI ст.

З вищеподаною систематизацією розвитку індустріальної цивілізації гармоніє висновок М. Фуко, поданий ним у праці «Слова і речі» (1977). Його праця присвячена, як відомо, нарису історії європейської культури від епохи Відродження до середини XX ст. [254]. Розвиток світової спільноти М.Фуко аналізує як зміну парадигм знання. Відповідно він у її розвитку виділив наступні етапи, що охоплюються поняттям епістемі (епістема по-грецьки – знання, пізнання): на першому етапі (Відродження) – епістема подібності; на другому етапі (Просвітництво) – епістема відмінності; на третьому етапі (XIX століття) – епістема систем і організацій; на четвертому етапі (сучасність) – епістема контролю. «Епістема контролю проявляється в тому, що над усіма уявленнями про системи та організації панує можливість доступу до інформації. Влада дає доступ до інформації та можливість маніпулювати нею, а через неї маніпулювати людьми» [193]. Контроль набуває, як бачимо, глобального масштабу й охоплює усі складові нашого життя, і на його «вудку» й попало державне керівництво РФ і не тільки воно одне. Технократична жага взяти усе під адміністративний контроль сьогодні проглядається у діяльності будь-якого адміністративного апарату.

Вищевикладене означає, що мислення державного керівництва РФ перебуває в інерційному стані й тому воно планує шляхом жорсткого контролю за допомогою військової сили і сучасних так званих «м'яких» технологій маніпулювання свідомістю людей повернути соціальний розвиток назад і загнати фактично нові суспільно-політичні структури, що виникли за роки перебудови, у морфологічну форму індустріалізму, що себе пережила. До цього державне керівництво РФ спрямовує й інші духовні чинники старої доби – так званий «дух епохи», філософію, провідний світогляд і панівну

ідеологію етапу зрілої індустріальної цивілізації. Нагадаємо, що в ідеологічному просторі СРСР експлуатувався суспільно-політичний клімат, що склався в результаті Перемоги 1945 року, а це означає що нині в духовному просторі РФ панують еkleктика і аномія, крайній цинізм по відношенню до людини та її життя і правовий нігілізм у правовому полі держави і міждержавних відносинах.

Якщо бути послідовним у оцінці змісту і дії духовних чинників третього і четвертого етапів життєвого циклу індустріальної цивілізації, то, слід відзначити, що вони або їх залишки утворили в духовному просторі російського суспільства grimучу суміш. На етапі її зрілості, а це кінець ХІХ ст. (1895 р.) – 80-ті роки ХХ ст., дух епохи утримував у собі ідеї світової революції і холодної війни; у сфері філософії панували некласична філософія і постмодернізм; наукова картина світу пояснювалась через релятивізм і взаємодію різних об'єктів; провідним світоглядом був мілітаризм, а панівною ідеологією – технократизм.

Перебудова, що була оголошена при М. Горбачові, засвідчила перехід світового співтовариства у четвертий етап – етап занепаду індустріальної цивілізації, що розпочався з 80-х років ХХ ст. і продовжується до сьогодні. Він характеризується наступним: духом планетарної катастрофи глобалізації, екологічної, військової загрози; постпостмодернізмом, який прийшов на зміну постмодернізму; науковою картиною світу, що характеризується як конструктивний Хаос, тобто, аномія і фрустрація; неприхованим цинізмом і правовим нігілізмом; мультикультуралізмом, як панівною ідеологією, що на початок ХХІ ст. виявилася абсолютно провальною.

І якщо, духовна атмосфера російського суспільства опинилася під повним контролем пропаганди Кремля, то матеріальна база суспільства отримала певний розвиток під тиском інновацій інформаційної цивілізації, що у цей час вступила в етап свого зародження. Її вихід назовні забезпечується механізмами самоорганізації соціального світу. Саме вона принесла на терени РФ Інтернет, Facebook та інші світові мережі, оскільки на цьому етапі

саморозгортання соціального світу суспільство розвивається значно швидше, ніж змінюється мислення людини.

Таким чином, у діяльності державного керівництва РФ чітко прослідковується наявність ідеологем попередніх етапів життєвого циклу індустріальної цивілізації. Саме тому, далеко не випадково, що у своїх заявах президент РФ не раз критикував як Володимира Леніна, так і Микиту Хрущова, захоплюючись виключно стратегією Йосипа Сталіна, а в регіонах Росії відновлюються пам'ятники Й. Сталіну. Це з одного боку, а з іншого – виявляється гостре неприйняття російським керівництвом реалій інформаційної доби. Звідси – намагання заборонити в країні сучасні мережі, й інші нові комунікативні можливості для спілкування громадян країни між собою й зі світом.

На керівництво РФ впливає страх, що поведінка народу вийде поза межі контролю силового блоку держави. У той час як, згідно з даними російського аналітика Степана Демури, сьогодні в Росії армія з усіма вузами і конструкторськими бюро становить трохи більше 1 млн осіб; ФСБ, ФСО, спецзв'язок, спецслужби – 2 млн 160 тис.; МНС, МВС, УФСІН, прокуратура і так далі – 2 млн 561 тис.; митниця, податкова та інші інспекції – 1 млн 356 тис.; чиновники, ліцензуючі, контролюючі організації – 1 млн 321 тис.; інші службовці – 1 млн 252 тис.; клерки пенсійних, соціальних, страхових та інших фондів – 1 млн 727 тис.; депутати і їх апарат – 1 млн 872 тис.; священнослужителі – 530 тис.; нотаріуси, юридичні бюро, адвокати, ув'язнені – 1 млн 843 тис.; приватна охорона, детективи – 1 млн 98 тис.; офіційно безробітні – 8 млн 420 тис. Відзначимо також, що в розвинених країнах на соціальні витрати – охорону здоров'я, освіту, культуру, спорт, житлово-комунальне господарство і так далі – витрачається 70% бюджету. У Росії – 15%. Витрати на держапарат в розвинених країнах – 11%, в Росії – 63% [217].

Керівництво РФ на повну силу намагається використати технічні й технологічні можливості інформаційної цивілізації для нарощування військової потужності, а у сфері пропаганди – з метою взяти під контроль

свідомість пересічного громадянина країни. А також не жалкує коштів для підтримки пропагандистських каналів, наприклад Russia Today, що працюють на зарубіжну аудиторію. Гібридність поведінки сучасного державного керівництва РФ полягає в тому, що духовний елемент, яким вони послуговуються, зберігається той, що напрацьований ще у просторі індустріальної доби, а технічні й технологічні можливості для ведення агресивної політики і гібридної війни проти сусідів запозичуються ними з інформаційної цивілізації.

Тож, не дивно, що розуміючи визначальний вплив вищевикладених духовних чинників, якими керується державне керівництво і більша частина національної еліти РФ, «ще в 2008 році, відразу після агресії Росії проти Грузії, український політичний експерт, на той час науковий директор Інституту Євро-Атлантичного співробітництва Олександр Сушко у своїй статті «Україна – наступна?» говорив: «Росія почала в Грузії війну за встановлення нового світового порядку. Грузія – це перший етап, але разом із тим і «пробна куля». Демократичному світові кинута виклик, не менш небезпечний, аніж політичний іслам. Якщо Захід проковтне пігулку і пробачить Росії грузинську війну, вторгнення «миротворчих танків» в Україну стане лише питанням часу» [244]. І він, на жаль, виявився правим.

Аналізуючи збройні конфлікти та війни, що загалом відбуваються останнім часом у світі, можна виявити важливу особливість протистоянь початку ХХІ ст. – для конфлікту властиве передування протистояння в інформаційному просторі, проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на підрив державності країни, проти якої ведеться операція, та забезпечення політичної переваги над супротивником. Це можна пояснити тим, що в сучасному світі інформація є невід’ємним чинником функціонування та розвитку суспільства, важливим ресурсом, який охоплює кожну людину постійно. Інформаційний простір, як поле ведення латентних, а іноді й відкритих бойових дій, є ефективним засобом досягнення політичних цілей, підкорення суспільної свідомості власним інтересам та послаблення

позицій супротивника при веденні інформаційної війни. Сучасні військові дії все більше спрямовані на руйнування суспільної свідомості, її підкорення та використання заради досягнення власних цілей. Україна стала жертвою деструктивної російської інформаційної кампанії, яка бере свій початок від 90-х років ХХ ст. та постійно впливає на соціальну, культурну, економічну, політичну сфери життєдіяльності українського суспільства. У подальшому саме ця інформаційна кампанія стала однією з головних ознак гібридної агресії в Автономній Республіці Крим та в Донецькій і Луганській областях.

Інформаційне забезпечення було одним із головних етапів російської наступальної кампанії, оскільки саме поширюючи інформацію із закодованим повідомленням можливо підготувати наступ, збурити громадян виступити проти інтересів власної держави. Використовуючи викривлену, маніпулятивну інформацію, агресор через заздалегідь сформовані ярлики, стереотипи, міфи та страхи в певній частині суспільства прагнув спонукати громадян на дії, що послаблювали й так слабкі на той час внутрішньодержавні позиції політичної влади в Україні. Війна ведеться, як бачимо, з використанням усього накопиченого медіаресурсу, що є у розпорядженні агресора. Окрема людина може захистити себе від агресивного впливу ЗМІ лише шляхом формування в себе високої політичної культури, зрілої організаційної свідомості [109] і активізації власної системи внутрішньоособистісних фільтрів [20]. Або шляхом ідеологічного несприйняття агресивної поведінки сусіда і його прибічників, як у органах державної влади своєї країни, так і у просторі власної територіальної громади. З вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

-по-перше, гібридна війна націлена на цілеспрямоване використання смислогенезу в якості субстанційного хвилеподібного впливу на підсвідомість, свідомість і надсвідомість особистості шляхом маніпуляції смислами у відповідності до умов перебування конкретної людини або територіальної громади, одночасно захоплюючи архетипічний, нормативний

й інформаційно-знаковий горизонти системи саморегуляції життєдіяльності пересічної людини;

-по-друге, у випадку, коли об'єктом агресивного впливу є пересічна особистість, зусилля спрямовані на цільове збудження обраних сегментів психосфери конкретного соціуму з метою ангажування підсвідомості особистості у горизонті звернення до певних архетипів для чого використовується система символів, на які здатен відгукнутися об'єкт впливу;

-по-третє, у горизонті функціонування свідомості пересічної людини запускається система фенотипічної інформації фейкового спрямування з метою підтримання тих стереотипів та ідеалів, що спливають уже з власної підсвідомості людини, і вона стає палаючим факелом протестних настроїв, що значно посилюються недолугими діями органів управління власної держави або окремої території;

-по-четверте, вплив здійснюється на надсвідомість людини, що завжди орієнтована на задоволення домінуючої потреби, конкретний зміст якої каналізує напрям «психічного мутагенезу» і спирається на раніше накопичений досвід суб'єкта, що зафіксований в його свідомості і підсвідомості, наприклад, відсутність належної уваги діючих органів державного управління до вирішення проблем Криму, донбаського регіону або Закарпаття;

-по-п'яте, захистити себе людина може тільки шляхом використання системи внутрішньоособистісних фільтрів – зрілої організаційної свідомості, відповідної політичної культури, й, нарешті, зверненням до позитивного суспільного ідеалу особистості XXI століття, справедливої європейської держави і ефективного суспільства.

Підготовка до гібридної війни відбувалась ще задовго до подій 2014 року. Інформаційна обробка українського суспільства мала на меті переконати в необхідності тісної економічної, політичної співпраці з Російською Федерацією, формування єдиного культурного простору. Ця перспектива розглядалась як єдино вигідна для України. У той же час імідж України

активно почав підриватися проросійськими силами на міжнародній арені. Отже, гібридній російській агресії проти української державності передувала довготривала інформаційна кампанія. Інформація, як головний ресурс сучасного суспільства, була використана Росією в якості зброї масового ураження, що мала на меті скорегувати внутрішні установки, ідеали, поведінку, думки населення в потрібному для агресора напрямку з тим, щоб у подальшому використати частину населення як важливий елемент протистояння.

При підготовці до вторгнення був застосований весь арсенал засобів масової інформації з використанням не лише зовнішніх сил та російських засобів масової інформації, а й внутрішніх інформаційних ресурсів, лідерів громадської думки, проросійських громадських об'єднань та політичних сил. Російська Федерація довгий період використовувала весь наявний інформаційний ресурс для того, щоб штучно загострювати вже існуючі релігійні, етнічні, соціально-економічні, політичні та культурні суперечності всередині України для її поділу на протиборчі сторони та послаблення її внутрішньо. Інформаційні атаки були також спрямовані на посилення протистояння між органами державної влади і громадянським суспільством. Росія створювала та інтегрувала в український політичний простір сили, що спрямовували свою діяльність на лобювання ворожих, шкідливих інтересів для української державності. Таким чином, вплив російських ідей мав значне місце в українському суспільстві, особливо в південних та східних регіонах.

Інформаційний вплив, що спрямований на зміну моделі поведінки людини чи її діяльності у вигідне для інформаційного агресора русло, не може відбуватись без залучення культурного та інформаційного просторів, у яких перебуває людина. Кожна культура ідентифікує особу як її представника та через систему своїх цінностей і моральних орієнтирів захищає від небажаної поведінки. Під спрямованим інформаційним впливом розуміється організоване використання спеціальних інформаційних ресурсів і технологій

для програмування змін у свідомість населення, корелюючи модель поведінки та інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта [179, с. 302].

Доведеним фактом є порушення інформаційного суверенітету України, тобто здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації, які ідуть з-поза меж держави. Понад десять років з боку Російської Федерації проводилася антиукраїнська інформаційна війна. В основі цієї війни – поширення недостовірної, неповної, упередженої інформації про Україну, маніпулювання суспільною свідомістю як громадян України, так і інших країн, пропаганда війни, національної та релігійної ворожнечі, зміни насильницьким шляхом конституційного ладу нашої держави. Інформаційна та культурна діяльність Російською Федерацією спрямовувалась на нищення самоідентифікації українського суспільства, розмивання національної свідомості. Використовуючи весь наявний арсенал інформаційного впливу, відбувалося насадження ідеї «братських українського та російського народів». При цьому Росія позиціонувала себе як «старшого брата» України. В цьому контексті використовувалось смислове поняття «старший», як такий, що є сильнішим, мудрішим та стає на захист «історичної справедливості», об'єднання всіх «братських» народів у сім'ю «руського мира».

Поширення російської мови, ідей та культури на території України відбувалось як через створення та поширення російськомовного продукту (телебачення, кіно, естрада, театральні вистави, література), так і через систему освіти, що передбачало переписування підручників з історії, виключення з них важливих моментів українського національного визволення. Історичне протистояння Росії й України спочатку подавалося поверхово, а потім і зовсім зникло з підручників. Відбувався процес формування спільної російсько-української історичної пам'яті та спільних поглядів на подальший суспільний розвиток. У південно-східних регіонах України існувала величезна мережа шкіл із російською мовою викладання, в яких додавалося поглиблене вивчення російської мови та літератури [192]. Усе це було спрямовано на формування в молодого покоління засад органічності російської культури в

українському суспільному просторі, формування прихильності до проросійського шляху політичного розвитку та «братськості народів». Особливого розвитку ці засоби впливу набули в 2010 році, після перемоги на президентських виборах В. Януковича, для якого були характерні проросійські погляди та основним електоратом якого були виборці з південно-східних регіонів.

Антиукраїнська інформаційна війна розгорталася Росією поступово, спочатку в замаскованих формах. Уже на початку дев'яностих років минулого століття Україну заповнила пропагандистська продукція сумнівного походження, зміст якої було спрямовано на дискредитацію надбань європейської і американської культур та усунення із українського ринку відповідної інформаційної продукції. Внаслідок слабкого фінансування, високих податків, відвертої протидії антиукраїнських сил поступово занепадали українське кіно, книгодрукування та інші види культурної діяльності. Натомість російська інформаційна продукція досить вільно себе почувала на українському ринку. На жаль, ці процеси залишилися поза увагою держави, яка мала захищати свій інформаційний та культурний простір. В численних російських телесеріалах відкрито пропагувались насилля, алкоголізм, жорстокість, героїзація російської армії. В інформаційному просторі з'явилося багато матеріалів, які містили зневагу до української історії, національних героїв, державних і національних символів України.

На початку нинішнього століття Росія поступово перейшла до професійних пропагандистських засобів, спрямованих на руйнування міжрелігійної та міжнаціональної злагоди і толерантності в Україні, посягання на територіальну цілісність і конституційний лад України. У свідомості українців сяяли сумніви щодо можливості існування України як самостійної держави, що зрештою постало реальною загрозою національній безпеці України. Кількість інформаційних матеріалів, у яких експертиза виявляє порушення законодавства про захист суспільної моралі. З початком агресії Росії в Криму й на Донбасі спостерігаються відверта зневага до української

державності та синхронізація інформаційної агресії і бойових дій проти України. Ведення антиукраїнської інформаційної війни стало масованим посяганням на інформаційний суверенітет України.

Серед методів, що були використані в інформаційній агресії проти України, слід назвати пропаганду, маніпулювання, дезінформацію, психологічний тиск, поширення чуток, диверсифікацію громадської думки. Все це вкладається в поняття «маніпулювання інформацією», що передбачає введення в оману об'єкта відносно справжніх намірів для спонукання його до дій, що запрограмовані суб'єктом впливу в інформаційному повідомленні [43, с. 138]. Зазначені методи використовувались Російською Федерацією як через традиційні канали масової комунікації, якими є друковані ЗМІ, телебачення, чутки, так і новітні форми подачі інформації, а саме: соціальні мережі, блоги, Інтернет-форуми та Інтернет-видання. Таким чином, відбувався всеохоплюючий вплив на аудиторію різного віку, соціального статусу та вподобань. Активно використовувались як пропагандистський тиск, так і комунікативний вплив. Різниця між ними полягає у тому, що пропаганда більш спрямована на емоційне сприйняття інформації, а комунікація зосереджується на її розумовому сприйнятті та формуванні самостійних висновків, в даному випадку людина, на яку спрямований інформаційний вплив, стає вже об'єктом маніпуляції [79, с. 29].

Використовуючи діяльність українських націоналістичних сил, проросійські засоби масової інформації формували ворожі для російськомовних українців образи, активно поширюючи їх. Так, ніби кожен житель Західної України має почуття ненависті до російськомовних українців та прагне обмежити їх право на самовизначення. Апогеєм використання даного міфу стали події на Майдані в січні-лютому 2014 року, коли російські сили застосовували усі наявні інформаційні засоби (телебачення, друковані ЗМІ, соціальні мережі, Інтернет-видання, лідерів громадських думок, культурних діячів) для розкрутки образу націоналіста, що прийде та почне карати російськомовних. Цей міф переважно поширювався в південних та

східних областях, готуючи приводи для анексії Автономної Республіки Крим та створення так званих «народних республік» на території України. Разом з цим через ті ж канали масової комунікації було реалізовано інформаційне забезпечення дестабілізації ситуації в російськомовних регіонах та містах. Тобто створювались, поширювались і активно нав'язувались негативні стереотипи та провокувалось ідеологічне відчуження між цими регіонами та основною частиною України. Зокрема, робилися спроби насадити в Україні спільний з Росією підручник історії. І тільки гучний опір українських експертів, істориків та педагогів ці плани зірвали.

Проросійські сили активно використовували для дестабілізації українського суспільства та формування масового невдоволення спекулювання на проблемах реалізації гуманітарних прав російськомовного населення в Україні. Дискредитації був підданий також європейський курс України, насамперед через підтримку та посилення антизахідних стереотипів, що були сформовані ще за часів існування Радянського Союзу. Масове інформаційне поширення отримували поодинокі провокації ксенофобського характеру, здійснювалась компрометація державної політики в напрямку відновлення так званої історичної справедливості. Засоби масової інформації почали активно поширювати інформацію про те, що в Україні панують хаос та беззаконня. Підтримку цьому ЗМІ отримали також завдяки певним українським політичним та медійним персонам, які у своїх виступах дублювали основні тези, закладені російською пропагандою, маючи, за рахунок свого авторитету в певній частині суспільства, вплив на сприйняття тих чи інших подій [266].

Повідомлення із зашифрованими інформаційними ключами, поширені в АР Крим, несли для цільової аудиторії смислове навантаження про анексію, як необхідну дію для захисту її населення, тобто діяльність російських збройних сил подавалась як спрямована на захист російськомовного населення та етнічних росіян від агресивних наступальних дій «радикально налаштованих націоналістичних сил». Референдум в АР Крим та м.

Севастополь розглядався як єдиний можливий захист громадян від подальшої загрози та легітимний результат волевиявлення кримського населення. В той же час, анексію Російська Федерація називала «історичним возз'єднанням» та «поверненням Криму», підмінюючи смислове значення своїх дій як перед світовою спільнотою так і перед своїми громадянами.

РФ продемонструвала тактику ефективного та швидкого створення «груп тиску» на Сході України, які склались із представників місцевого населення, проте їх діяльність керувалась та підтримувалась зовнішніми силами [5, с. 22]. Під час активної фази подій Революції гідності у січні-лютому 2014 року відбувається активний спротив проукраїнським політичним силам, що в подальшому переходить у фазу підбурювання населення до відкритого протистояння через поширення відповідних гасел та інформаційного наповнення сепаратистського характеру. Громадські організації проросійської спрямованості – ГО «Оплот», спільнота «Антимайдан», ГО «Луганская гвардия» та ін. [78], – спочатку своєї діяльності виокремили цільову аудиторію, на яку вони спрямовували свою діяльність через групи та канали в соціальних мережах, місцеві засоби масової інформації й таким чином здобули собі певну прихильність тієї частини суспільства, яка не підтримувала європейський шлях розвитку України. Здобувши собі певний імідж у південно-східних регіонах, вони перейшли від поміркованої інформаційної діяльності до відкритої пропаганди ідеї необхідності відділення південно-східних регіонів України з подальшим їх приєднанням до РФ. Використовуючи усі наявні інформаційні засоби, сепаратистські об'єднання формували в громадян штучне відчуття страху та потреби у захисті від «хаосу та безчинств проукраїнських праворадикальних угруповань», захисником, месією було представлено Російську Федерацію, що прагне стати на захист російськомовного населення усіма наявними засобами.

Інформаційне забезпечення агресор не обмежує лише впливом на супротивника, воно також зосереджується на населенні країни-агресора, задля того, щоб суспільство начебто зрозуміло мотиви вторгнення, підтримало

правлячу політичну еліту в цьому питанні та дало свій мовчазний дозвіл. РФ використовувала для своїх громадян дискредитацію подій Революції гідності, подаючи їх як протиправні дії, організовані зовнішніми західними силами та спрямовані проти російськомовного населення. Інформаційне наповнення повідомлень майже не відрізнялось, як для внутрішньої аудиторії, так і для поширення його на Україну. Єдине, що відмінне в цих повідомленнях, – формування моделі очікуваної поведінки: від громадян РФ це була підтримка дій своєї влади, а від громадян України – масова непокора діям тимчасового уряду та виконуючого обов'язки президента.

Інформаційні повідомлення для інших країн, у тому числі країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, були спрямовані на дискредитацію України. У цих повідомленнях були закладені звинувачення України у радикальному націоналізмі, екстремізмі, розв'язанні «громадянської війни». Україна зображувалась як держава, що неспроможна виконувати свої внутрішні та зовнішні зобов'язання, дотримуватись прав людини на своїй території. Основними засобами розповсюдження таких повідомлень були проросійські сили та російські засоби масової інформації – зареєстровані та діючі на території ЄС та США, фінансовані за рахунок державного бюджету РФ та спеціалізовані, покликані доносити офіційну позицію Російської Федерації й вести пропагандистські маніпулятивні дії спрямовані на західну аудиторію.

З розвитком подій у березні-липні 2014 року в південно-східних областях постало вочевидь, що агресор намагався поширити «кримський сценарій» і на інші території України, спрямовуючи всі свої інформаційні засоби на населення цих регіонів. Використовуючи маніпулятивні та «фейкові» інформаційні повідомлення, відбулася спроба створення приводів для формування та проголошення «народних республік» з проросійським підконтрольним урядом. Антитерористична операція в проросійських та місцевих інформаційних ресурсах подавалась як «каральна операція проти власного населення», з використанням провокацій у вказаних регіонах,

замовчуванням значної частини фактів про події того періоду, поданням інформації однобічно, провокуючи обурення та протестні настрої у цільовій аудиторії. Російські інформаційні ресурси по відношенню до українського уряду та в. о. президента використовували в інформаційних повідомленнях поняття «хунта», що трактувалось як «політичне угруповання, що захопило владу в незаконний спосіб шляхом революції на Майдані у 2013–2014 рр.». Таким чином формувалось негативне сприйняття української влади, представлення її як нелегітимної, тобто такої, що не визнана народом. Використання цих та інших кліше впливали на громадську думку населення південно-східних регіонів, формуючи в них невдоволення та несприйняття діяльності української влади. У подальшому вони були використанні для насадження сепаратистських ідей на емоційному сприйнятті, просуваючи тезу про «Російську Федерацію як рятівника від каральних дій українського уряду проти власного народу». Таким чином, засобами пропаганди та маніпуляцій в інформаційному просторі формувались громадські настрої проти діючої державної влади в інтересах іншої держави, тобто РФ.

На міжнародній арені, не дивлячись на очевидний факт вторгнення на українську територію та військову, фінансову підтримку терористичних угруповань, РФ не визнає своєї участі в конфлікті на території Донецької та Луганської областей, позиціонуючи цей конфлікт як спричинений внутрішніми протиріччями в середині українського суспільства. Таким чином, Російська Федерація веде проти України неоголошену війну та всіляко намагається цей факт приховати і спростити, а факт анексії АР Крим, шляхом проведення так званого «референдуму», висвітлює як «повернення історичних російських територій демократичним шляхом». Незважаючи на потужну російську інформаційну кампанію, міжнародне співтовариство зрештою підтримало Україну та звинуватило Російську Федерацію в агресії на українській території, оскільки гібридна війна, що здійснюється Росією проти України, може бути спрямована і проти будь-якої держави Європи, вона є

викликом усієї світової спільноти, оскільки здатна потягти за собою серйозні загрози міжнародному порядку.

Росія активно використовує в гібридній війні проти України інформаційно-психологічні операції з метою деморалізації населення та особового складу Збройних Сил України, підкупу окремих посадових осіб, спонукання їх до державної зради, формування у громадян України викривленого бачення подій, створення вигляду масової підтримки дій Російської Федерації з боку населення Південно-Східних регіонів. Поряд з цим здійснюється інформаційно-пропагандистська обробка населення в самій Росії, внаслідок якої більше половини опитаних росіян готові воювати з українцями. Вірус ненависті особливо впроваджується у свідомість молодих людей з допомогою планомірної тотальної брехні, яка розробляється ідеологами Кремля, транслюється телебаченням і поширюється усіма можливими шляхами. Така політика зумовила розкол не лише в Україні, а й у російському суспільстві.

В Інтернеті росіяни поширюють терміни «свідоміти», «бандерівці», «бандерлоги», «укрофашисти» – якими «нагороджують» час від часу тих, хто захищають Україну. В умовах інформаційної війни в Росії виросло ціле покоління російських журналістів, яке не відрізняє інформування від пропаганди. Зазвичай українці виставляються російськими пропагандистами як недорозвинуті росіяни, жорстокі приспівники фашистів, прислужники Заходу. Натомість усе більше інтернет-ресурсів присвячено «величчю руського духу», «славу руської зброї» та ін. Подібні ідеологеми, за активної підтримки російської держави, знаходять втілення у численних художніх, телевізійних, документальних фільмах. Така продукція через олігархічні клани поступово заповнює українське телебачення. Через Skype, Facebook та інші соціальні мережі й інтернет-ресурси поширюються під виглядом особистої інформації різного роду фейкові повідомлення.

Внаслідок дій РФ впродовж 2014 р. було деформовано систему глобальної та регіональної безпеки, а також чинну систему міжнародного

права. Міжнародні гарантії безпеки для України виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів. Росія застосувала проти України концепцію війни, яка за формою є гібридною, а за змістом – асиметричною. І хоча кожен конкретний елемент цієї війни не новий, однак унікальною є динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника, який в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий. Зокрема, інформаційну складову російської агресії складником було активно використано для формування негативного ставлення до органів державної влади, посадових осіб та керівництва держави. Ця ж інформація активно використовувалась і для формування негативного іміджу України серед країн-сусідів та партнерів України. Інформаційна експансія здійснювалася одразу на кількох напрямках: серед населення в зоні конфлікту, серед усього населення України, серед російських громадян, серед міжнародного співтовариства. Отже, від 2014 року Україна живе в умовах гібридної війни. Є. Магда в цьому контексті зазначає: «Розмитий характер дефініції розсіює увагу, не даючи сфокусуватися на ключових напрямках протистояння. Така реакція суспільства – одна з цілей гібридної війни, що її не оголошують, але ведуть. Втім, у нашій державі загинули вже тисячі громадян, країна несе величезні інфраструктурні втрати, і сьогодні вибір може бути тільки один – вижити і перемогти» [139, с. 10].

Як висновок, слід зазначити, що категорія «війна» отримує, як виявляється, розвиток у ході сучасного культурно-історичного і політичного розвитку світової спільноти. Так, «війна першого покоління» – це стиль, відомий як «наполеонівській», що характеризується лінійними та фланговими побудовами та ґрунтується, загалом, на застосуванні людської сили. Умови Першої світової війни, які визначили застосування тактики, що базувалась на вогневій потужності, отримали назву «війни другого покоління». Під час Другої світової війни Німеччина використовувала ресурси агентурної розвідки для проникнення в тил ворога з метою нанесення проти нього ударів зсередини, що отримало назву «війни третього покоління» [36]. На початку

XXI століття категоріальна матриця збагатилась, на жаль, ще одним видовим поняттям – «гібридна війна». Це означає, що ми маємо справу з «четвертим поколінням війни». Сучасна російсько-українська війна має гібридний характер, оскільки у її веденні державним керівництвом РФ змішуються і використовуються на практиці дві цивілізаційні форми, а саме: засоби маніпулювання, кібертехнології і закономірності – ті, що несе у собі інформаційна цивілізація, а стереотипи мислення, світоглядні й ідеологічні засади, цілеутворення і цілепокладання, форми реалізації – ті, що залишилися від індустріальної доби.

Інформаційний чинник є однією з головних складових гібридної війни Російської Федерації проти України. Недооцінка впливу цього фактору на внутрішньополітичну ситуацію в країні призвела до раптовості нападу з боку РФ та неспроможності України вчасно протистояти ефективними методами та засобами, що нанесло величезну шкоду цілісності Української держави. Використовуючи інформаційний та культурний простір, РФ довгий час просувала свої інтереси та культурні цінності, що зазвичай були шкідливими для української державності. Пропагандистські та маніпулятивні технології стали основними характеристиками російської деструктивної інформаційної кампанії. Росія застосувала весь наявний медійний та політичний ресурс задля поступового розділення українського суспільства на дві протиборчі сторони – Схід та Захід, – використовуючи культурні, релігійні, соціальні, етнічні протиріччя між жителями різних регіонів, сприяла їх конфронтації між собою. Тодішня ж українська політична еліта не приділила значної уваги цим передумовам для подальшої гібридної агресії, що й дозволило вільно інтегрувати проросійські сили в український інформаційний простір та легко поширювати необхідний продукт. Оскільки й нині Україна протистоїть агресору не лише у збройному протистоянні, але й у інформаційному, перед нею стоїть важливе завдання щодо вироблення ефективних засобів протидії інформаційному впливу та атакам на внутрішній український інформаційний простір, ведення альтернативної інформаційної кампанії для протидії

деструктивного російського впливу, як усередині країни, так і на міжнародній арені.

4.2. Систематизація українського досвіду вироблення політичної стратегії протистояння збройній та інформаційній експансії

Проблеми, пов'язані з осмисленням явища «інформаційної війни» та необхідністю протистояння їй досліджували такі західні вчені як Г. Екклз, Г. Самерз, М. Лібікі, Р. Шафранські та ін. Серед українських дослідників слід відзначити праці таких вчених, як О. Дубас, В. Недбай, М. Рижков, Г. Почепцов, М. Требін, Р. Павленко, О. Соснін, В. Хорошко, В. Смолянук, В. Балабін, Н. Гнаевич, О. Рудакевич та ін. У працях зазначених вчених з'ясовано багато проблем, пов'язаних із застосуванням засобів ведення інформаційних воєн. Разом з тим, зазначається, що у зв'язку з мінливим характером об'єкта дослідження, інформаційна війна потребує постійної уваги, насамперед задля вироблення адекватних засобів убезпечення від її деструктивного впливу. Зважаючи на це, гостро необхідним постає розгляд визначальних напрямів формування стратегії протистояння інформаційній війні.

Для більш глибокого розуміння сутності поняття «інформаційна війна» розглянемо визначення термінів «інформація» та «інформаційна війна». У Законі України «Про інформацію» (1992) дається таке визначення першого з вищеназваних термінів: «інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». Інформаційна війна визначається в науковій літературі як комплекс заходів інформаційного забезпечення, інформаційної протидії та інформаційного захисту, які здійснюються за єдиним задумом і планом з метою отримання інформаційної переваги над супротивником. Застосування потенціалу інформаційних воєн, як правило, означає «протиборство між державами в інформаційному просторі» [216, с. 298].

Поширення інформаційних воєн пояснюється можливістю забезпечення досягнення політичних цілей завдяки проведенню глобальних (стратегічних) політико-психологічних операцій з метою формування відповідної вигідної суб'єкту системи поглядів шляхом обробки населення країни (території) впливу та інших країн. Зазначене передбачає не лише здійснення певних дій по відношенню до сторони протистояння, а й, значною мірою, комплекс заходів, спрямований на убезпечення від негативного інформаційного впливу.

У більшості підходів до інформаційної війни зазвичай чітко визначена її складова, пов'язана з обороною. Поняття її початку і закінчення застосовується лише для окремих операцій, лінія фронту не визначена, а наступ описується окремими моделями. Успіх проведених інформаційних операцій не має прямого зв'язку зі співвідношенням військових потенціалів сторін. Забезпечення інформаційної безпеки у сфері державного та муніципального управління ґрунтується на детальному аналізі їх структури та змісту, а також інформаційних процесів і особливостей їх використання за допомогою відповідних технологій. При цьому визначальними чинниками при розробці засобів інформаційної зброї стають індивідуальні особливості людини та соціуму. Для того, щоб змодельовати поведінку людини (суспільства), необхідно знати саме ці особливості та переваги. Варто зазначити, що інформаційна боротьба стає тим чинником, що впливає на саму війну, її початок, хід і результат. Це підтверджується агресією Росії проти України. Виходячи з цього, розробка концепції системи інформаційно-аналітичного забезпечення в умовах міждержавного протистояння є актуальною проблемою для безпеки України.

Захист національного інформаційного простору передбачає насамперед глибоке знання больових точок, до яких може застосовуватися агресивна політика та її засоби. Відповідно, слід мати на увазі, що інформаційна війна проявляється у таких аспектах: 1) тенденційне викладення фактів, упереджене висвітлення певної інформації, що стосується тих чи інших подій за допомогою цілеспрямовано підібраних (зазвичай, вирваних із контексту)

правдивих даних; при цьому спеціально сформована інформація подається дозовано, з урахуванням зростаючого напруження; 2) дезінформування «від зворотного», що відбувається шляхом надання правдивих відомостей спотвореному вигляді чи в ситуації, коли вони сприймаються об'єктом як неправдиві. Внаслідок ужиття подібних заходів виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно, не готовий протистояти негативному впливу; 3) термінологічне «мінування», яке полягає у викривленні первинної, правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативно-прикладного характеру (йдеться, наприклад, про спотворення Росією, у зв'язку з анексією Криму та окупацією частини Донбасу, принципів міжнародного права, пов'язаних із застосуванням права вето, відшкодуванням заподіяної шкоди, ідентифікацією військовополонених, застосуванням миротворчих сил ООН та ін.); 4) «сіре» дезінформування, що передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією та «чорне» дезінформування, яке передбачає використання переважно неправдивої інформації. Зазначені аспекти дають змогу зрозуміти, що політичні технології досить часто використовуються в сучасних реаліях у створенні інформаційно-політичного протиборства та інформаційних атак в геополітичному масштабі. При стратегічному веденні такої війни традиційні кордони розмиваються, лінія фронту відсутня (або, принаймні, не обмежується лінією зіткнення в рамках певної території, поширюючись на всю країну щодо якої застосовується агресія).

Прикладом цілеспрямованого спотворення громадської думки є інформаційне супроводження агресії Росії проти України, що включає: дестабілізацію ситуації в державі чи її окремих регіонах; активізацію кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами; формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО; поширення поглядів про

те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва; ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних судових процесів та ін. Тобто Росією в її інформаційній війні проти України застосовується широкий спектр засобів, які українські вчені В. В. Балабін, І. В. Замаруєва та І. В. Пампуха всебічно охарактеризували ще до початку конфлікту, аналізуючи необхідні складові воєнної безпеки держави [9, с. 30 – 33].

Зміна інформації з метою викривлення сприйняття реальності противником в умовах інформаційної війни досягається різними технологіями, включаючи комп'ютерні програми для редагування текстів, графіків, відео- і аудіоінформації з метою надання їм необхідної форми, яка буде представлена противнику. Поступ новітніх технологій дозволив розширити існуючі методи боротьби за політичний простір. Зазначені технології передбачають паралізування центрів управління протидіюючої сторони з метою входження в системи прийняття рішень. Розвиток мережевих інформаційних структур та поява віртуального простору змусили переглянути організацію та захист політичного простору в сучасній геополітичній та інформаційній пропаганді. Театр ведення сучасної інформаційної війни прослідковується від секретного кабінету до домашнього комп'ютера, смартфона [131].

Спростування, заперечення і знищення інформації – невід'ємні складові перешкоджання одержанню ворогом повної достовірної інформації. Щоб захиститися від інформаційної війни, необхідно застосовувати такі ж методики, які використовує противник: знати його інфраструктуру, знищувати її; забезпечувати належний захист інформації; попереджувати введення викривленої інформації в потік правдивих фактів і даних; протидіяти спростуванню, запереченню і знищенню інформації і вчасно та якісно реагувати на всі прояви війни. Для цього необхідно насамперед мати національну концепцію інформаційної безпеки. В науковій літературі й

політичній практиці зазначена протидія отримала назву «асиметричної стратегії», яка «в сучасних умовах означає постійний, активний системний тиск на “вразливі місця” супротивника, здатність організовувати свою діяльність і мислити відмінним від опонента чином задля максимізації власних переваг і використання вразливих місць, захоплення ініціативи чи забезпечення простору для маневрування» [44, с. 62].

Усі війни покликані змінити поведінку супротивника/опонента, але для цього в них є різний інструментарій. Кожен тип війни спрямований на власний тип простору. Звичайна війна – на фізичний, інформаційна – на інформаційний, смислова – на когнітивний. Сьогодні саме інформаційна війна найчастіше використовується і новини, які подаються в зумовленому її завданнями ракурсі, непросто відфільтрувати. Звідси необхідно на науковому і практичному рівнях виробити чіткі засоби протистояння пропаганді та технологіям, які ведуться проти суспільства. Розвинені країни саме на цьому останнім часом зосереджують свої зусилля. Так, у Великій Британії проблемами інформаційної боротьби займається департамент урядових комунікацій (The Government Communications Head-quarters). Під інформаційною боротьбою у цій країні розуміється цілеспрямована реалізація комплексу заходів щодо дезорганізації і встановлення контролю над системою державного та воєнного управління противника шляхом інформаційно-технічного й інформаційно-психологічного впливу на його інформаційні ресурси, на суспільну та індивідуальну свідомість. Питаннями проведення інформаційних операцій у військовому відомстві займається група з координації військових інформаційних операцій, яка підпорядкована міністрові оборони. У Німеччині створений і активно функціонує Центр безпеки інформаційної техніки (штат 500 співробітників, річний бюджет 50 млн євро). За результатами його діяльності передбачається ведення наступальних і оборонних операцій інформаційної війни для досягнення національних цілей. Німецькі аналітики розглядають управління засобами масової інформації як дієвий елемент інформаційної війни. Крім того, вони

окремо розглядають економічну інформаційну війну. Французькі експерти дотримуються концепції інформаційної війни, що складається з двох головних компонентів – військового та економічного (цивільного). Військова складова передбачає обмежену роль інформаційних операцій, оскільки інформаційна війна розглядається, головним чином, у контексті конфліктів малої інтенсивності або у миротворчих операціях. При такому підході союзники не можуть бути потенційними противниками. На думку американських політологів, технологія ведення інформаційних воєн несе основну загрозу для об'єкта впливу в тому, що країна-ціль може усвідомити цей вплив дуже пізно, а це дає певний вигреш тому, хто першим завдає удару. Звідси постає, що у XXI столітті фахівці з ведення інформаційного протиборства повинні бути зорієнтовані на створення фальшивої реальності. Бо, по суті, психологічні операції спрямовані на зміну ворожої орієнтації в короткому й довготривалому часових планах шляхом модифікування ворожого прийняття рішень та впливу на дії суперника.

Сучасні економічні відносини все більше набувають форми обміну знаннями, а не обміну товарами. За цих умов на чільне місце виступає доступ до інформаційних ресурсів, знань. Серйозну роль починають відігравати стратегічна розвідка, військові операції, дослідження і розробка нової інформаційної зброї. У розвинутих країнах здійснюється розробка засобів інформаційного протиборства з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях і в польових умовах з метою захисту національної інформаційної сфери від агресії і несанкціонованого втручання. У цих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу і окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій [6, с. 45 – 51].

Україна наразі має розробити стратегію інформаційної політики, якої немає і не було за всі роки незалежності, створити доктрину інформаційної безпеки та працювати над кібербезпекою. На сучасному етапі ефективна

державотворча інформаційна політика у підсумку має сприяти вирішенню питання консолідації національного інформаційного простору України як інформаційної основи для розвитку українського народу, делегітимізації анексії Російською Федерацією суверенних українських територій та агресивних дій Росії щодо України. Необхідною умовою успішної реалізації зазначених напрямів є організація комплексу заходів у різних площинах – офіційній, дипломатичній, науковій, культурно-освітній, громадській.

Підґрунтям офіційного та дипломатичного рівнів інформаційної політики є науковий рівень, на якому для широкого загалу з наукових позицій обґрунтовується законність перебування вказаних територій у складі України, їх інтегрованість в українську історію, висвітлюються особливості й наслідки радянської та нинішньої імперської політики Росії стосовно України, розкривається специфіка суспільно-політичних процесів, пов'язаних з Революцією гідності та її наслідками для українського суспільства й держави. Результати таких наукових досліджень мають закласти фундамент для вироблення єдиного для українців концепту національної пам'яті, який стане основою для зміцнення національної свідомості й консолідації української нації.

Надзвичайно важливо в сучасних умовах звертати увагу на медіаграмотність в Україні. Ми живемо в добу інформації, яка поволі перетворюється в добу дезінформації. Зважаючи на інформаційний простір, який надає можливість оперативного донесення інформації до користувача, потрібно вміти фільтрувати та грамотно визначати, що є важливим, а що ні, у що варто вірити, а що краще перевірити. Тому людині життєво необхідні критичне мислення і компетентність, що означає навички щодо перевірки сумнівної інформації. На національному рівні існує потреба забезпечення захисту національного інформаційного простору через ухвалення дієвих нормативно-правових актів, спрямованих на захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Потреба в цьому зумовлена поширенням інтернет-послуг, їх доступністю для надто великої кількості

користувачів. Це пов'язано також і з тим, що останніми роками виробляється багато досить досконалих засобів безконтрольного зняття та поширення інформації. Робиться це також за допомогою новітніх інформаційних технологій, що потужно розвиваються і вдосконалюються.

Забезпечити інформаційну безпеку неможливо через тотальну утаємниченість чи певні обмеження. Варто застосовувати апробовані засоби координації роботи з інформаційної безпеки, методики захисту особистості, суспільства, держави в інформаційному середовищі. Найважливішим напрямом протидії інформаційній експансії геополітичних супротивників України є створення інформаційно-психологічних підрозділів для забезпечення психологічної безпеки особистості, суспільства, держави. Їх основне завдання – розробка і здійснення стратегічних та оперативних заходів із попередження і нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу на державному, регіональному і місцевому рівнях.

Зростання впливу інформаційних чинників, що обумовлено інформатизацією суспільства, об'єктивно вимагає ефективного функціонування системи інформаційно-психологічного забезпечення національної безпеки, об'єктами впливу якої мають бути інформаційно-психологічне середовище суспільства, інформаційні ресурси, психіка і поведінка політичної еліти, системи формування суспільної свідомості й думки та прийняття політичних рішень. Така система забезпечить захист психіки населення і військовослужбовців України від деструктивного інформаційно-психологічного впливу, протидіятиме спробам маніпулювати процесами сприйняття інформації з метою відстоювання національних інтересів України в інформаційному просторі. Політика цілеспрямованого впливу на суспільну думку передбачає знання настроїв широких народних мас, реального стану справ. Постійний моніторинг ставлення українського суспільства до найважливіших проблем національної безпеки дасть змогу захистити психіку населення від негативного інформаційно-психологічного впливу [260, с. 15].

Маніпуляція суспільною думкою є однією із серйозних проблем сучасного політичного життя. Розширення її масштабів веде до деградації суспільства. Від маніпуляції слід відрізнити цілеспрямоване управління суспільною думкою, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, для того щоб уникнути паніки серед населення. Стратегія формування позитивної для України суспільної думки в умовах збройного конфлікту має стати довгостроковою програмою дій в інформаційному середовищі. Зазначена стратегія повинна включати: оперативне розповсюдження достовірної, повної та об'єктивної інформації; підготовку і розповсюдження у ЗМІ готових інформаційних, довідкових і роз'яснювальних матеріалів із метою цілеспрямованого просування інформації, в якій зацікавлені державна влада і силові структури; оцінку реакції суспільства на діяльність державної влади і силових відомств; соціальну взаємодію різних суб'єктів, що у своїх діях керуються визначеними державною стратегією принципами і стандартами.

Як уже ззначалося, одним із головних методів ведення інформаційно-психологічної війни є пропаганда, що влючає поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей з метою упровадження їх у громадську думку. Водночас до пропаганди належать повідомлення, метою яких є провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення населення до певних ситуацій чи подій. Російська пропаганда сьогодні є прямою загрозою національній безпеці України. З метою завдання конкретних матеріальних збитків, встановлення власної інформаційної переваги, маніпулювання свідомістю, волею та почуттями українських громадян російські засоби масової інформації поширюють не лише недостовірну інформацію про Україну, а й відверту брехню. За цих умов основою протидії антиукраїнській інформаційній війні має стати єдина комплексна система захисту національного інформаційно-комунікаційного простору, яка сприяла б його звільненню від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Завдання України в асиметричному протистоянні російській агресії полягає в забезпеченні від нав'язуваної політичної волі Кремля, а також створення бар'єрів для російського інформаційного вторгнення у найбільш проблемних регіонах. Водночас необхідно готувати ефективну, змістовну відповідь на різні види агресії. Йдеться насамперед про залучення міжнародної допомоги у військовій сфері. Більш адекватною має стати й реакція на інформаційну агресію. У цьому відношенні багато залежатиме від медіа-сфери та громадських активістів, оскільки протистояти російській пропагандистській машині держава самостійно не зможе.

В умовах сучасних глобальних та регіональних інформаційних протистоянь, деструктивних комунікативних впливів, зіткнення різновекторних національних інформаційних інтересів, поширення інформаційної експансії та агресії, захист національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки стають пріоритетними стратегічними завданнями сучасних держав у системі глобальних інформаційних відносин. Збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою і для України, яка часто є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних пропагандистських технологій та руйнівного інформаційного вторгнення. В умовах російсько-українського конфлікту захист національного інформаційного простору від негативних інформаційно-психологічних впливів, операцій та війн, гарантування інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету набувають особливого значення і стають чинниками збереження національної ідентичності України та функціонування її як суверенної та незалежної держави. У відповідності з цим одним із пріоритетних завдань реформування політичної системи має бути забезпечення інформаційної безпеки, адже сьогодні інформаційне протистояння стало самостійною формою політичних відносин.

У багатьох працях українських та зарубіжних дослідників інформаційна безпека розглядається сьогодні як невід'ємна складова безпеки національної.

Більше того, інформаційна безпека в такому аспекті розглядається не просто як окремий елемент національної безпеки, але й як її інтегральна, наскрізна якісна характеристика та показник захищеності громадян, суспільства і держави. Увага до проблем гарантування інформаційної безпеки України зумовлена антиукраїнськими впливами, які пропагують ідеї сепаратизму, насильства, національної ворожнечі і є спробами руйнування національної ідентичності України, знищення міжнаціональної злагоди, посягання на конституційний лад України, територіальну цілісність держави. Серед українських дослідників цієї проблеми слід відзначити таких як В. Гурковський, Л. Євдоченко, М. Карчевський, Б. Кормич, О. Косошов, І. Малик, Р. Олексенко.

Існує два аспекти трактування інформаційної безпеки у контексті національної безпеки. З одного боку, інформаційна безпека розглядається як самостійний елемент національної безпеки будь-якої країни, а з іншого – як інтегрована складова будь-якої іншої безпеки: військової, економічної, політичної тощо. Одне із найповніших визначень інформаційної безпеки запропонував В. Гурковський: «Національна інформаційна безпека України – це суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей державоутворюючої нації, її існування, самозбереження і прогресивного розвитку України як суверенної держави, що залежить від цілеспрямованої інформаційної політики гарантій, охорони, оборони, захисту її національних інтересів» [49, с. 35]. Оптимальним можна вважати таке визначення: «інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через

несанкціоноване поширення інформації» [114, с. 3]. Наведене визначення відображає усі аспекти взаємодії суб'єктів інформаційних відносин.

Інформаційна безпека є інтегрованою складовою національної безпеки і її розглядають як пріоритетну функцію держави. Інформаційна безпека, з одного боку, передбачає забезпечення якісного всебічного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел інформації, а з іншого – це контроль за непоширенням дезінформації, сприяння цілісності суспільства, збереження інформаційного суверенітету, протидія негативним інформаційно-психологічним пропагандистським впливам та захист національного інформаційного простору від маніпуляцій, інформаційних війн та операцій. Рішення комплексної проблеми інформаційної безпеки дасть змогу як захистити інтереси суспільства і держави, так і гарантувати права громадян на отримання всебічної, об'єктивної та якісної інформації.

Окрім того, комплекс проблем, пов'язаних із категорією інформаційної безпеки, включає в себе значний масив питань, спрямованих на вивчення нових можливостей розбудови правової держави та розвитку громадянського суспільства. Саме в цьому аспекті досліджувана нами проблема є особливо актуальною для України, перед якою сьогодні постає завдання не лише забезпечення національної інформаційної безпеки, але й значної демократизації всіх сфер суспільної життєдіяльності. Відповідно вчені розрізняють два блоки питань. Так, комплекс питань інформаційної безпеки людини та суспільства включає в себе такі вектори як: «забезпечення інформаційних прав і свобод людини і громадянина; захист людини від неправомірного інформаційного втручання; забезпечення національної, культурної і духовної ідентичності від неправомірного втручання; забезпечення дієздатних правових та організаційних механізмів захисту відповідних прав тощо». Комплекс питань інформаційної безпеки держави включає такі вектори державної діяльності як: «безпека розвитку інформаційної сфери держави; захист національного інформаційного ринку; забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, зокрема, попередження:

інформаційного тероризму, використання інформаційної зброї, інформаційної війни; захист та обмеження обігу інформації в цілях безпеки; захист інформаційної інфраструктури держави тощо» [105, с. 17 – 18].

Політико-правові ресурси і механізми захисту інформаційного простору держави та інформаційної безпеки громадян в умовах функціонування глобального інформаційного суспільства є надзвичайно актуальною та гострою проблемою сьогодення. Особливо гостро вона постає в Україні, де досі не вироблено ефективної моделі системного забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства і людини, хоча така необхідність зафіксована навіть на конституційному рівні. Інформаційна безпека, захист якої відповідно до ст. 17 Конституції України, поряд із суверенітетом, територіальною цілісністю та економічною безпекою, є найважливішою функцією держави, досягається шляхом розробки сучасного законодавства, впровадження сучасних безпечних інформаційних технологій, побудовою функціонально повної національної інфраструктури, формуванням і розвитком інформаційних відносин тощо. Таким чином, в нашій державі на конституційному рівні визначена необхідність повноцінного захисту інформаційної сфери держави та забезпечення інформаційної безпеки громадян. Більше того, протягом останнього десятиліття було прийнято декілька нормативних документів в цій сфері, що, в той же час, не призвело до реального підвищення інформаційної безпеки в Україні.

Проблема гарантування інформаційної безпеки України актуалізується в умовах війни на Сході, коли з боку Російської Федерації відбувається інформаційна експансія, упереджене та тенденційне висвітлення фактів та явищ, а технології російських інформаційно-психологічних операцій спрямовані на забезпечення домінування в українському (а також у глобальному) інформаційному просторі та на утримання медійної переваги. Через російські пропагандистські інформаційно-психологічні кампанії, акції, медіа-заходи здійснюється вплив не лише на суспільну свідомість громадян України, а й на світову громадськість.

З огляду на необхідність формування нових принципів інформаційно-безпекової політики нашої держави, особлива увага має приділятися відображенню проблеми інформаційної безпеки в системі інформаційної політики України, а також проведенню її компаративного огляду з метою вивчення такої політики в провідних країнах світу на предмет залучення ефективного досвіду її функціонування для України.

З метою протидії негативним впливам інформаційної пропаганди та інформаційних війн, задля нейтралізації та упередження реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі України, Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України». У документі зазначено, що РНБО, враховуючи необхідність вдосконалення нормативно-правового забезпечення та запобігання й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері, вирішила: розробити і внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти про внесення змін до деяких законів України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав, передбачивши, зокрема, визначення механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, зокрема заборону ретрансляції телевізійних каналів; посилити контроль за дотриманням законодавства з питань інформаційно-психологічної та кібернетичної безпеки; ужити заходів щодо забезпечення поширення у світі об'єктивних відомостей про суспільно-політичну ситуацію в Україні, зокрема, через створення відповідного медіа-холдингу для підготовки якісного конкурентоздатного інформаційного продукту; розробити порядок аналізу інформаційних матеріалів іноземних ЗМІ, що мають представництва в Україні, з метою впровадження дієвого механізму акредитації журналістів; ужити заходів до активізації міжнародного співробітництва з питань протидії негативним інформаційно-психологічним впливам та кібернетичній злочинності.

Отже, можна стверджувати, що на законодавчо-нормативному рівні в нашій державі вже понад півтора десятиліття відбувається активний пошук оптимальних механізмів забезпечення різних аспектів інформаційної безпеки суспільства. В той же час, документи, що приймаються, поки що не забезпечують системного підходу в даній галузі, а також не забезпечуються реальними ресурсами для їх повноцінної реалізації. Значним недоліком вітчизняного законодавства і політичного забезпечення в сфері інформаційної безпеки, з нашої точки зору, є те, що в законах реально не виписана системотворча сутність саме інформаційної безпеки відносно безпеки національної [116, с. 163 – 166].

На такому рівні існують лише загальні формулювання, які насправді не сприяють реалізації ефективної інформаційно-безпекової політики держави як інтегративного елементу національної безпеки. У Законі України «Про основи національної безпеки України» поняття «інформаційна безпека» не знаходить своєї операціоналізації, причому, не дається навіть визначення навіть даного поняття, а лише перераховуються загрози та напрями державної політики у вищезазначеній сфері. «Перелік загроз, визначений законодавцем в цьому законі, дає можливість стверджувати про розуміння інформаційної безпеки, не як безпеки інформації в технічному аспекті, а більш широку категорію, що дещо суперечить розумінню інформаційної безпеки у Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації»» [211].

Як бачимо, навіть у ключових нормативно-правових документах, в яких певним чином формулюється проблема інформаційної безпеки держави і нації, закладені певні суперечності, що не сприяють ефективній безпековій політиці держави в інформаційній сфері. Відтак сьогодні надзвичайно важливою проблемою є розробка цілісного кодифікаційного документу, який повноцінно охопив би різні аспекти формування державної політики в сфері національної безпеки, а також визначив би конкретний інструментарій забезпечення такої політики. При цьому дуже важливо, щоб такий документ був цілісним та системним, визначав би стратегічні пріоритети та принципи

діяльності держави в інформаційно-безпековій сфері. Поки що ж у цій сфері в Україні існує значна кількість складних проблем і суперечностей. Так до негативних чинників здійснення державного управління у сфері інформаційної безпеки належать: «відсутність сформованого цілісного уявлення про інформаційну безпеку України з позиції права та юридичної науки; комплексні проблеми розвитку інформаційного суспільства та формування нових типів (видів) правових інформаційних комунікацій і правовідносин транскордонного характеру; динамічність становлення в Україні принципово нових суспільних відносин демократичної, правової, соціальної держави в умовах геополітичних і глобалізаційних впливів, що потребує змін у вітчизняному правовому просторі». Поряд з цим «недостатній рівень інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління у сфері інформаційної безпеки ускладнює прийняття керівництвом держави, на центральному і регіональному рівнях, виважених політико-управлінських рішень; породжує конфлікти владних, комерційних структур, суспільства і громадян; негативно впливає на прогнозування розвитку подій в Україні та за її межами, що ускладнює планування (середньо і довгострокове) заходів національної безпеки, адекватних реаліям державного становлення та розвитку» [112].

Важливим документом, що міг значно впорядкувати політико-правове інформаційно-безпекове поле нашої країни, з нашої точки зору, мала стати «Доктрина інформаційної безпеки України». Реальній імплементації цього документу завадила наявна на той час політична кон'юнктура. Сьогодні ж можна повноцінно використати значний смисловий та правовий потенціал цієї Доктрини. Створити відповідні правила гри на інформаційному полі покликана була «Доктрина інформаційної безпеки України», яка з'явилась на світ у 2009 р. (затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року; для порівняння: схожий документ під назвою «Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації» був затверджений Президентом В. Путіним 9 вересня 2000 р.)

Поява «Доктрини інформаційної безпеки України» «встановила чіткі правила гри щодо забезпечення інформаційної безпеки держави. Доктрина чітко визначила та окреслила основні засади інформаційної безпеки України, встановила місце інформаційної безпеки в системі забезпечення національної безпеки України, виокремила реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України, сформувала напрями державної політики у сфері інформаційної безпеки держави» [143, с. 81]. Враховуючи те, що доктрина була спрямована, насамперед, проти інформаційних загроз з боку Російської Федерації, а в політичній еліті України тоді панували проросійські настрої, реалізувати на законодавчому та інструментально-безпековому рівні положення Доктрини не вдалося, що й сприяло подальшій інформаційній агресії РФ проти України. Сьогодні ті стратегічні пріоритети, що зазначені в даному документі, мають бути відроджені та ефективно реалізовані.

Глибокі висновки щодо налагодження відповідної світовим стандарта системи інформаційної безпеки зробили вчені Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, які зокрема наполягають на необхідності в умовах зовнішньої експансії «створення спеціального органу – незалежної, недержавної установи, яка має бути елементом інформаційної війни з Росією та підтримувати і доповнювати діяльність державних інститутів та політичних організацій». Поряд з цим вчені зазначають: «Для надійного функціонування системи інформаційної безпеки країни потрібно створити систему раннього попередження про можливі небезпеки. Такий моніторинг має охоплювати всі рівні, на яких відбувається «перетікання» інформації між двома країнами. Першочерговим завданням групи з моніторингу є детальний аудит усіх каналів, через які поширюються такі «вкиди», а також систематизація знань про стандартні схеми та контент найбільш типових провокацій» [208, с. 279 – 280].

В умовах воєнних та інформаційних загроз відбуваються суттєві зміни в безпековій діяльності суспільства й держави: модернізуються колишні та виникають нові функції, що передбачають забезпечення сталого розвитку,

вироблення стратегії національної безпеки, здатної протистояти міжнародному тероризму, транскордонній злочинності, надавати соціальні послуги та регулювати ринок, регулювати міграцію й вирішувати міжетнічні проблеми. Стратегія національних держав у пошуках адекватних відповідей на виклики глобалізації ґрунтується на активній участі у регіональному й глобальному інтеграційних процесах. Натомість втрата частини суверенітету підриває національні інтереси держави й суспільства.

В Україні поняття «національна безпека» донедавна пов'язували лише з діяльністю спецслужб, ототожнювали з обороною держави. Сьогодні до цієї проблеми, спираючись на світовий досвід, слід підходити розширено, залучаючи до її потенціалу громадянське суспільство та міждержавні утворення. Такий підхід пов'язаний з великою кількістю загроз і викликів найрізноманітнішого характеру. Так, в умовах інформатизації всіх сфер життя суспільства особливого значення набуває проблема високотехнологічного захисту інформації (державної, військової, банківської, комерційної та ін.).

Забезпечення належної, дієздатної інформаційної безпеки потребує потужної науково-технічної бази. Міжнародна ситуація, в якій опинилась Україна, вимагає рішучих кроків у цій сфері. А для цього потрібне ставлення до національної безпеки як до першочергової проблеми. До основних заходів насамперед слід віднести удосконалення структури інформаційного простору, розширення спектра незалежних засобів масової інформації, створення пільгових умов для національної книговидавничої галузі та національного теле- і радіомовлення. З огляду на зазначене, варто особливу увагу звернути на ризики, що існують в нашій державі в інформаційній сфері: повільне входження України у світовий інформаційний простір, що зумовлює відсутність у міжнародного співтовариства об'єктивного уявлення про Україну; витік інформації, що є державною та іншою передбаченою законом таємницею, а також конфіденційної інформації, яка є власністю держави; ескалація діяльності екстремістських і сепаратистських рухів і організацій як усередині країни, так і за її межами; негативний зовнішній вплив на

інформаційний простір України, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності; недостатні обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту; критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем у галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій тощо.

Інформаційна безпека держави передбачає надійний захист національних інтересів країни та її громадян в інформаційній сфері. Гарантом інформаційної безпеки держави та її інститутів, суспільства і громадян, стабільності політичного режиму інформаційна організація держави. Актуальним науковим і практичним завданням у сфері забезпечення інформаційної безпеки України є досягнення єдиного підходу до визначення оптимальних моделей і шляхів забезпечення інформаційної безпеки держави на основі виявлення найважливіших якісних і кількісних властивостей та параметрів цього явища. Основні шляхи і напрями реалізації концептуальних положень інформаційної безпеки держави повинні зазначатися в науково обґрунтованій доктрині інформаційної безпеки, яка має стати орієнтиром до практичної діяльності зі здійснення великих обсягів політичних заходів і дій у зовнішній і внутрішній політиці держави.

Таким чином, сьогодні існує ціла низка проблем в сфері інформаційної і національної безпеки в Україні, що потребують нагального вирішення як у концептуально-теоретичному та законотворчому плані, так і в плані вибудовування цілісної системи реалізації стратегічних завдань в практиці реального інформаційного суспільства. Особлива увага має приділятися саме ролі інформаційної безпеки в сучасних українських державотворчих процесах, у становленні й захисті правової держави, у сприянні формуванню і розвитку громадянського суспільства. Це, на нашу думку, сьогодні є одним із ключових теоретико-методологічних засад, що можуть значно актуалізувати дослідження проблеми інформаційної безпеки з огляду на українську специфічну ситуацію.

Інформаційна війна складається з багатьох окремих елементів та аспектів, вона є явищем, утвореним різними видами інформаційного протистояння. Як окремої технології інформаційної війни не існує. Разом з тим можна виокремити її загальні елементи: протиборство сторін, протистояння соціальних систем, комплексний характер; контроль над інформаційним полем супротивника. Розрізняють наступні інформаційні війни: поведінкову (конфлікт, спрямований на зміну правил поведінки людей у бажаному для комунікатора напрямку); смислову (зміна картини світу на рівні масової свідомості); когнітивну (руйнування системи знань, сформованої освітою та наукою).

Розглянувши в четвертому розділі проблеми, пов'язані з особливостями «гібридної війни» як складової російської агресії проти України й основними напрямками її дослідження, а також із систематизацією українського досвіду вироблення політичної стратегії протистояння збройній та інформаційній експансії, можна зробити наступні висновки.

Інформаційна війна сама по собі є не менш складною, ніж традиційна війна. Вона передбачає застосування різних стратегій, засобів, зброї та оборонних технологій. Глобальна інформатизація веде до створення єдиного інформаційного простору. Наше життя повністю залежить від інтенсивності інформаційного обміну. Ще декілька років тому комп'ютерні мережі та мережі передачі даних вважалися полем битви майбутнього, тепер – це сьогодення [152, с. 93]. Протидія інформаційній агресії, інформаційному терору стає можливою і результативною у разі використання насамперед таких важелів, як: більш широке залучення усіх засобів масової інформації до боротьби з негативними проявами в суспільстві, особливо тими, що спричиняють загрози національній безпеці [232, с. 93]; неухильне забезпечення прав громадян на свободу слова, доступ до інформації; попередження будь-якого, не передбаченого правом, втручання державних органів влади, органів місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації, застереження від можливих дискримінацій в інформаційній сфері [37, с. 37]; посилення

інформаційного суверенітету України та забезпечення належного захисту національного інформаційного простору; удосконалення державного регулювання та встановлення цивілізованого контролю за діяльністю інформаційної сфери шляхом поліпшення політико-правових, фінансово-економічних та організаційних засад її функціонування.

Особливість гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України полягає в поєднанні потенціалу двох цивілізаційних форм: 1) духовна складова пов'язана зі стереотипами мислення, світоглядними та ідеологічними засадами індустріальної цивілізації; 2) технологічна складова послуговується засобами маніпулювання, кібертехнологій інформаційної цивілізації. Використовуючи пропагандистські та маніпулятивні технології, наявний медійний та політичний ресурси, Росія загострила культурні, релігійні, соціальні та етнічні суперечності між жителями різних регіонів України.

Світовий досвід протидії інформаційній агресії засвідчує необхідність залучення усіх засобів масової інформації до боротьби з негативними проявами в суспільстві; неухильне забезпечення прав громадян на свободу слова, доступ до інформації; попередження будь-якого, не передбаченого правом, втручання державних органів влади, органів місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації, застереження від можливих дискримінацій в інформаційній сфері; посилення інформаційного суверенітету та забезпечення належного захисту національного інформаційного простору; удосконалення державного регулювання та встановлення цивілізованого контролю за діяльністю інформаційної сфери шляхом поліпшення політико-правових, фінансово-економічних та організаційних засад її функціонування.

До основних проблем у сфері інформаційної і національної безпеки в Україні, що потребують нагального вирішення, слід віднести: становлення й захист правової держави, сприяння формуванню і розвитку громадянського суспільства; вироблення ефективних засобів протидії інформаційному впливу та атакам на внутрішній український інформаційний простір; ведення

альтернативної інформаційної кампанії для протидії деструктивному російському впливу як усередині країни, так і на міжнародній арені.

У четвертому розділі використані матеріали, оприлюднені у попередніх публікаціях автора: Особливості інформаційного забезпечення російської агресії проти України (2018) [90, с. 39 –51]; Формування політико-правових основ інформаційної безпеки України (2019) [99, с. 78–89]; Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні (2019) [82, с. 61–73]; Суб'єктивний вимір гібридної війни: алгоритм впливу і захисні механізми (2019) [95, с. 45–49]; «Гібридна війна у парадигмі сучасної теорії пізнання» (2020) [83, с. 26–31].

ВИСНОВКИ

Метою й завданнями даного дослідження інформаційної війни, як феномена кінця XX – початку XXI століть, було бажання автора піддати поглибленому політологічному аналізу не лише досліджуване явище, а й масштабні процеси, на тлі яких воно розгортається у своїх різноманітних проявах. Зазначене дозволяє нам зробити ряд висновків, що мають теоретичне і практичне значення для подальшого поступу України як незалежної держави та громадянського суспільства, що дедалі більше впливає на її захист та подальший розвиток.

1. Політологічне осмислення інформаційної війни гостро необхідне для формування цілісної політичної та воєнної стратегії держави. До цього спонукають глобалізація сучасного світу та геополітичні амбіції окремих національних держав. Інформаційне протистояння найчастіше відбувається між людськими спільнотами, що належать до різних цивілізацій або представляють різні системи цінностей, політичні режими та ідеології. Характерними ознаками інформаційних війн є їх безперервність та розгортання не лише під час збройного протистояння, а й у мирні часи. Інформаційна війна зазвичай спрямована на порушення єдності суспільства, провокування ворожнечі між соціальними та етнічними групами об'єкта збройного нападу чи пропагандистського впливу. Прикладом сучасної інформаційної війни з використанням усіх її можливих засобів є агресивна політика Російської Федерації по відношенню до України, започаткована в 2014 році анексією Автономної Республіки Крим та окупацією частини Донбасу. Поряд з іншим, це спонукає до зрілості колективної й особистісної свідомості, спроможної віддзеркалювати глобалізацію планетарного життя, усвідомлювати латентні прояви суспільно-політичного розвитку, формувати можливості для подолання хибної соціальної та індивідуально зумовленої домінанти, цілісного бачення поточних подій.

2. Засоби масової інформації мають подвійну природу: з одного боку, вони є засобом розширення інформаційно-комунікаційного простору, а з іншого – можуть сприяти ескалації політичного протистояння. У зв'язку з останнім, вони є важливим елементом інформаційної війни, на основі якого сформувалися, розвиваються і вдосконалюються пропаганда, дезінформація, міфологізація суспільних процесів. Спецслужби, військові структури, олігархічні клани, сепаратистські та терористичні угруповання активно використовують їхній потенціал. Від опанування ЗМІ великих потоків інформації, проникнення у світові мережі безпосередньо залежать міжнародні відносини та процес формування політичної стратегії національних держав, у тому числі й України. Конструктивна чи деструктивна орієнтація ЗМІ залежать від характеру інформаційної політики, рівня демократизації конкретно взятого суспільства. Зважаючи на це, сфера інформаційних відносин в Україні потребує подальшого вдосконалення, вироблення адекватної та асиметричної (у зв'язку з російською агресією) стратегії державної інформаційної політики. Остання має включати залучення ЗМІ до процесів посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, вироблення ефективних механізмів убезпечення українського суспільства від інформаційних атак та гібридних загроз.

3. Процес інформатизації, що став одним з визначальних чинників планетарного розвитку, не лише дозволяє виробити нові форми комунікації, а й справляє значний вплив на політичні відносини в умовах інформаційного протистояння. Засоби масової інформації поступово мігрують у глобальні мережі. Причому цей процес розвивається з наростаючою динамікою. Повсюдне застосування інформаційних мереж активізує удосконалення методів інформаційної війни, прискорює модифікацію засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування. Свідченням цього виникнення ситуацій, за яких політичні системи та громадянські суспільства все частіше піддаються інформаційним атакам. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої

брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до подачі спотвореної інформації. В умовах інформаційної війни особливу увагу необхідно звертати на процес формування громадської думки, яка є важливим чинником формування внутрішньої та зовнішньої політики держави, ареною боротьби між різними політичними акторами, зокрема, між ворогуючими державами у разі збройного конфлікту. Високими темпами розвивається поширення Інтернет-технологій, внаслідок чого на суспільства чекає фундаментальна зміна характеру соціальних комунікацій. За цих умов Україні необхідно здійснити наступні першочергові заходи: створити умови для впровадження технологій високошвидкісного мобільного доступу до послуг мережі Інтернет та технологій радіозв'язку; налагодити систему навчання роботі з сучасними інформаційними технологіями; проаналізувати наслідки впливу новітніх ЗМІ на українське суспільство; напрацювати методи протидії впливу деструктивних сил через соціальні медіа.

4. В інформаційній війні застосовуються різного роду маніпуляції людською свідомістю через спрямування її в напрямку, вигідному для суб'єкта впливу. Маніпулятивні інформаційні технології в умовах інформаційного протистояння відзначаються системним характером, цілеспрямованим впливом на масову свідомість, постійним оновленням застосовуваних засобів та інструментарію. Інформаційний чинник в сучасних умовах використовується, як один із головних, у воєнно-політичній діяльності: допомагає ефективно використовувати ресурси у військових операціях, забезпечувати оперативне інформування збройних сил, військового керівництва, міжнародного співтовариства, власних громадян усередині країни та на окупованих територіях. Протидія ворожій інформаційній діяльності є важливим завданням інформаційної політики в умовах розгортання конфліктних ситуацій. Від того, як держава поведе себе в таких ситуаціях, залежить ставлення до неї населення і світового співтовариства. За цих умов сенсом її діяльності має стати розробка стратегії стримування й випередження політичних та воєнних конфліктів.

5. В умовах розв'язаної Росією проти України гібридної війни постійно вдосконалюється пропагандистська діяльність. Внаслідок використання для її цілей мережі інтернет, масового телебачення, відеоматеріалів поступово починає зникати межа між маніпулятивними політичними технологіями та безпосереднім психологічним тиском. Йдеться про принципово новий технологічний рівень залучення пропагандистських засобів, особливо якщо до цього процесу має відношення держава з усіма її можливостями і ресурсами сучасного технологічного розвитку. Відповідно виникає потреба в переосмисленні пропаганди як інструменту впливу на людську свідомість й у виробленні дієвих заходів протистояння їй. До таких засобів слід насамперед віднести контрпропаганду, що включає підвищення політичної культури населення та рівня його освіченості, вдосконалення технологічних ресурсів, вироблення асиметричної інформаційної стратегії. В умовах України система сучасної контрпропаганди повинна відповідати специфіці гібридної війни.

6. Інформаційна війна складається з багатьох окремих елементів та аспектів, вона є явищем, утвореним різними видами інформаційного протистояння. Одним із таких різновидів є гібридна війна, застосована Російською Федерацією не лише проти України, а й проти західної цивілізації, демократичного розвитку. Духовна складова цієї війни пов'язана зі стереотипами мислення, світоглядними та ідеологічними засадами індустріальної цивілізації. Технологічна складова послуговується засобами маніпулювання, кібертехнологій інформаційної цивілізації. Світовий досвід протидії інформаційній агресії засвідчує необхідність залучення усіх засобів масової інформації до боротьби проти неї; посилення інформаційного суверенітету та забезпечення належного захисту національного інформаційного простору; удосконалення державного регулювання та встановлення цивілізованого контролю за діяльністю інформаційної сфери шляхом поліпшення політико-правових, фінансово-економічних та організаційних засад її функціонування; задіяння механізмів міжнародного права та політики економічних санкцій по відношенню до агресора.

7. В сучасних умовах надзвичайно важливою проблемою є вивчення передового досвіду функціонування інформаційних систем, посилення уваги до власного соціального простору як об'єкта інформаційного впливу. Відповідно протистояння інформаційній війні потребує від України вироблення належної інформаційної і національної безпеки, що передбачає: становлення й захист правової держави, сприяння формуванню і розвитку громадянського суспільства; вироблення ефективних засобів протидії інформаційному впливу та атакам на внутрішній український інформаційний простір; ведення альтернативної інформаційної кампанії для протидії деструктивному російському впливу як усередині країни, так і на міжнародній арені; мінімізація шкоди через неповноту, несвоєчасність або недостовірність інформації чи негативного інформаційного впливу внаслідок функціонування інформаційних технологій, а також несанкціоноване поширення інформації. Поняття інформаційної безпеки держави слід розглядати у контексті створення безпечних умов існування інформаційних технологій, які включають питання захисту інформації, як інформаційної інфраструктури держави, інформаційного ринку та розвитку інформаційних процесів. Інформаційну безпеку держави слід кваліфікувати як стан її інформаційної захищеності, за якого спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії та негласного зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів), інформаційний тероризм і комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам. Сучасний стан забезпечення національної та інформаційної безпеки України потребує розробки науково обґрунтованої державної політики та стратегії в цій галузі, визначення системи національних цінностей, життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, визначення зовнішніх і внутрішніх загроз цим інтересам, пошуку ефективних заходів для забезпечення безпеки в усіх її сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумов В. М. Загальна характеристика форм та засобів ведення інформаційних війн в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 38. С. 159–165.
2. Абакумов В. М. Інформаційні війни як одна із форм реалізації загроз інформаційній безпеці держави. *Право і Безпека*. 2008. №7. С. 34–39.
3. Абраменко Ю. Ю., Чикаренко І.А. Зарубіжний досвід е-урядування та проблеми його імплементації в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика: електронний збірник наукових праць*. 2009. Вип. 2 (2). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09auupiu.pdf> (дата звернення: 12.05.2019).
4. Авіакатастрофа літака МАУ в Ірані. Все, що відомо. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/01/8/7236802/> (дата звернення: 02.04.2020).
5. Алімпієв А. М. Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами Збройних Сил України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2017. № 2. С. 19–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2017_2_6 (дата звернення: 12.10.2018).
6. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ: НІСД, 2014. С. 45–51.
7. Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 384 с.
8. Баглікова М. Інформаційні війни і Україна. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : політологія, соціологія, філософія. Ужгород, 2010. Вип. 14. С. 158–161.

9. Балабін В. В., Замаруєва І. В., Пампуха І. В. Концептуальні засади захисту системи інформаційно-аналітичного забезпечення завдань інформаційної боротьби як складової воєнної безпеки. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2009. № 22. С. 30–33.
10. Баранова Е. А. Мультимедійные технологии в средствах массовой информации как новый инструмент ведения информационной войны. *Вопросы теории и практики журналистики*. Иркутск: Байкальский государственный университет. 2016. Т. 5. №4. С. 618–628.
11. Баровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2016. 109 с.
12. Баровська А. В. Стратегічні комунікації vs пропаганда та контрпропаганда. *Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи*. Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю «Дні інформаційного суспільства-2015», 19–20 травня 2015 р. Київ: Видавництво «Тезис», 2015. С. 60–63.
13. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: Підручник для юрид. спеціальностей вищих навч. закладів. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 472 с.
14. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. Москва: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. 464 с.
15. Бек У. Что такое глобализация? Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. Москва: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
16. Бенюк Н. Роль телебачення у формуванні суспільної думки. *Науковий блог. Національний університет «Острозька академія»*. 2014. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/rol-telebachennya-uformuvanni-suspilnoji-dumky/> (дата звернення: 17.03.2018).

17. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ: Брайт Букс, 2015. 392 с.
18. Бертон Дж. Конфлікт и коммунікація. Использование контролюемой коммунікації в міжнародних відносинах. *Соціально-гуманітарні знання*. 1999. № 2. С. 218 – 227.
19. Беспалов Д. Н., Казаков М. А. Інформаційна війна и забезпечення безпеки. Вестник МГІМО-Університету. 2014. Випуск 6 (39). С. 82–87.
20. Бех В. П. Человек и Вселенная. Запорожье: РА «Тандем-У», 1998. 144 с.
21. Близнюк А. Гібридна війна ХХІ століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 390–399.
22. Бодрунова С. С. Медіакратія: сучасні підходи к визначенню терміна. *Вестник Санкт-Петербурзького університету*. Серія 9. 2012. Випуск 3. С. 203–215.
23. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 432 с.
24. Бондарчук О. Вплив комунікативних технологій на формування політичного дискурсу ЗМІ. *Вісник Прикарпатського університету*. 2013. Вип. 6–7. С. 12–19.
25. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ.: Пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2004. 432 с.
26. Брижко В., Швець М., Цимбалюк В. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право. За ред. М. Швеця. Київ: ТОВ «ПанТот». 2007. 218 с.
27. В Молдове обнаружили коронавирус у четырех человек, вернувшихся из Почаевской лавры. URL: <https://nv.ua/world/countries/koronavirus-v-moldovu-zavezli-iz-ukrainy-poslednie-novosti-50076985.html> (дата звернення: 02.04.2020).
28. В одного з пасажирів поїзда «Рига-Київ» виявили коронавірус. URL: <https://tsn.ua/kyiv/v-odnogo-z-pasazhiriv-poyizda-riga-kiyiv-viyavili-koronavirus-1515360.html> (дата звернення: 30.03.2020).

29. В поєсках ассиметричних ответов: киберпространство в гибридной войне. *Зеркало недели*: газ. 2015. № 6. С. 3.
30. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ: Київський славістичний ун-т, 2005. 492 с.
31. Війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0> (дата звернення: 12.02.2017).
32. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. *Системи озброєння і військова техніка*. 2010. №1. С. 141–144.
33. Гаврилов Г. А. Информационная война и паблик рилейшнз. Молодой ученый. 2012. №6 (41). С. 243–245.
34. Генсек ООН: настав час запровадити правила ведення кібервійни. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/16/7077641/> (дата звернення: 10.07.2018).
35. Гібрид. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B8%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4> (дата звернення: 12.02.2017).
36. Гибридная война. *Википедиа*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%C3%E8%E1%F0%E8%E4%ED%E0%FF_%E2%E%E9%ED%E0 (дата звернення: 22.08.2016 г.).
37. Гнасевич Н. В., Рудакевич О. М. Вплив політичної пропаганди в інформаційно-психологічних операціях: принципи, форми та засоби впливу. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 21–22 квітня 2017 р. Тернопіль: Економічна думка, 2017. С. 32–39.
38. Гойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. *Грані*. 2015. № 1. С. 50–56.
39. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: навч. посіб. Київ: МАУП, 2005. 264 с.

40. Головин Ю. А. Система национальной безопасности Российской Федерации: Учеб. пособие. Москва: Изд-во Московского гуманитарного университета, 2008. 98 с.
41. Головка А. А., Токарський О. О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 309 – 311.
42. Гоне Ж. Освіта і засоби масової інформації. Пер. з франц. М. Марченко. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2002. 100 с.
43. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. №1. С. 136–141.
44. Горбатенко В. Асиметрична стратегія як відповідь на виклики системі європейської безпеки. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 6. Житомир-Київ-Краків: Вид. О. О. Євенок, 2016. С. 61–67.
45. Горбатенко В. Футурологія і політика: монографія. Київ: Академвидав, 2019. 288 с.
46. Горбулін В. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша. *Зеркало недели: газ.* 2015. № 2. С. 3.
47. Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. 164 с.
48. Грищенко Н. І., Мінчук Т. В. Проблема війни як соціально-політичного явища в умовах глобалізованого суспільства. *Молодий вчений*. 2014. № 5 (08). Частина 2. С. 172–174.
49. Гурковський В. Т. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2014. 225 с.
50. Данилов А. Изучаем версию поражения украинского «Боинга» зенитной ракетой российского ЗРК «Тор» и намерены искать обломки ракеты. URL: https://sensor.net.ua/news/3168909/danilov_izuchaem_versiyu_porajeniya_ukrains

kogo_boinga_zenitnoyi_raketoyi_rossiyiskogo_zrk_tor_i_namereny (дата звернення: 26.03.2020).

51. Данілов О. Ми знаємо, яка це була ракета і в кого її купили. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51076868> (дата звернення: 02.04.2020).
52. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 60–67.
53. Діак І. В. П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ, 2006. 128 с.
54. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
55. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
56. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти: Монографія. Київ: Генеза, 2011. 256 с.
57. Дубов Д. В. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 57–65.
58. Дудник В. Теория насилия для XXI в. *Мировая экономика и международные отношения*. 1997. № 12. С. 114 – 120.
59. Душкина М. Р. PR и продвижение в маркетинге: коммуникации и воздействие, технологии и психология: Учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 560 с.
60. Еляшевська Н. Ф. Вразливість України до інформаційної війни. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 165–169.
61. Еляшевська Н. Ф. Інформаційна війна між Україною та Росією: стереотипи, наслідки, шляхи подолання. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: Збірник тез III Всеукр. наук-практ. конф.* 21 травня 2014 р. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. С. 172–174.

62. Еляшевська Н. Ф. Медіа України взірця 2012 року: статус і контент ненаповнення. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*, III (9), Issue 53, 2015. Budapest, 2015. P. 47–52.
63. Еляшевська Н. Ф. Особливості поведінки українських журналістів в умовах інформаційної війни. *IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави»*. 27 травня 2015 р. Львів, 2015. С. 278–279.
64. Ерофеева Н. В. Современные информационные войны и их влияние на политическую стабильность государства. *PolitBook*. 2015. №2. С. 74–83.
65. Железняк А. Формирование общественного мнения – метод ведения информационной войны. URL: <https://cont.ws/@anton-z/85374> (дата звернення: 19.03.2018).
66. Житарюк М. Г. «Гарячі точки» у ЗМІ та засобах масової інформації, пропаганди і маніпуляції. Особливості російсько-української війни 2014 р. *Вісник Львівського університету*. Серія: Журналістика. 2015. Вип. 40. С. 208–214.
67. Заворотько Т., Опанасюк В. Політичні маніпулятивні технології ЗМІ у передвиборчій агітації. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів фак-ту іноземної філології та соціальних комунікацій*, Суми, 19–20 квітня 2012 року / Відп. за вип. В.В. Опанасюк. Суми: СумДУ, 2012. Ч.2. С. 50–55.
68. Загальна конфліктологія: Навч. посібник. За заг. ред. І. В. Ващенко, С. П. Гіренка. 2-е вид., доп.. Харків: Оригінал, 2001. 384 с.
69. Зарубежная политология: словарь-справочник. Под ред. А. В. Миронова, П. А. Цыганкова. Москва: Соц-полит журн., Независимый открытый университет, 1998. 360 с.
70. Зеркалов Д. В. Інформаційні війни. *Безпека життєдіяльності*. 2009. №3. С. 35–38.

- 71.Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. Київ: Освіта, 1999. 351 с.
- 72.Золотухін Г. Слово як конфліктоген. *Соціальна психологія*. 2004. № 1. С. 72–85.
- 73.Иванов О. Б. Военный конфликт как форма политического процесса. URL: <http://conflictmanagement.ru/voennyiy-konflikt-kak-forma-politicheskogo-protssessa> (дата звернення: 14.09.2018).
- 74.Іванов В. Ф. Масова комунікація як соціальне явище. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=118> (дата звернення: 11.09.2019).
- 75.Интервью Франка ван Каппена. Гибридная война Путина – никто не знает, как ответить. Аргумент. 28.04.2014. URL: <http://argumentua.com/stati/gibridnaya-voina-putina-nikto-ne-znaet-kak-otvetit> (дата звернення: 22.08.2016).
- 76.Інформаційна війна. URL: uk.wikipedia.org/wiki/інформаційна_війна (дата звернення: 18.03.2020).
- 77.Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любивий, К. Ю. Райда, В. К. Федорченко, О. М. Йосипенко, О. М. Соболь, Н. А. Фоменко, О. П. Будя, Ю. О. Безукладніков. Київ: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. 404 с.
- 78.Информационным Сопротивлением обнародован список сепаратистских организаций, действующих на территории Украины. URL: <http://sled.net.ua/node/13314> (дата звернення 16.11.2018).
- 79.Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. За заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.
- 80.К мобильному обществу: утопии и реальность. Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2009. 304 с.
- 81.Какие медиа читают и смотрят украинские лидеры мнений: данные Noks Fishes. *Marketing Media Review*: официальный сайт журнала.10 июня 2014 года. URL: <http://mmr.ua/news/id/kakie-media-chitajut-i-smotrjat-ukrainskie-lidery-mnenij-issledovanie-noks-fishes-39981/> (дата звернення: 18.03.2020).

- 82.Калініченко Б. М. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск. 83. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 61–73.*
- 83.Калініченко Б. М. Гібридна війна у парадигмі сучасної теорії пізнання. *Humanities and Social Science. VIII (37). Issue: 223, 2020, Feb, Budapest. С. 26 – 31.* Режим доступу: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-223VIII37>
- 84.Калініченко Б.М. ЗМІ і інформаційна війна. *Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 11 – 12 травня 2018).* Одеса: ГО «Причорноморський центр дослідження проблем суспільства», 2018. С. 86–92.
- 85.Калініченко Б. М. Інформаційна безпека. *Національна безпека держав в умовах глобалізації: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 052 “Політологія” й слухачів спеціальності 281 “Публічне управління та адміністрування” / авт. кол.: В.І. Шарий, Л.Я. Самойленко, М.П. Іщенко, Б.М. Калініченко, А.О. Овчаренко [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. С.....*
- 86.Калініченко Б. М. Модифікація засобів передачі інформації та посилення їх політичного спрямування. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск. 85. Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 371–383.*
- 87.Калініченко Б. М. Новітні засоби інформаційного протистояння в умовах техногенної цивілізації. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск. 86. Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 296–305.*
- 88.Калініченко Б. М. Особливості застосування маніпулятивних технологій в інформаційних війнах. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск. 81. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 114–125.*

- 89.Калініченко Б. М. Особливості здійснення контрпропаганди в умовах гібридної війни. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Випуск 23. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 74–80.
- 90.Калініченко Б. М. Особливості інформаційного забезпечення російської агресії проти України. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Серія Політичні науки. Випуск. 82. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 39–51.
- 91.Калініченко Б. М. Поняття і феномен «інформаційна війна»: визначальні характеристики. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Серія Політичні науки. Випуск. 80. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 3–14.
- 92.Калініченко Б.М. Пропаганда у сучасному світі: актуалізація проблеми. *Актуальні питання, відкриття та досягнення в галузі суспільних наук: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 18-19 травня 2018 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 84–89.
- 93.Калініченко Б. М. Роль засобів масової інформації у політичній стратегії інформаційного суспільства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Випуск 25. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 53–57.
- 94.Калініченко Б. М. Специфіка ведення пропаганди в умовах гібридної війни. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Серія Політичні науки. Випуск. 79. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 72–84.

- 95.Калініченко Б. М. Суб'єктивний вимір гібридної війни: алгоритм впливу і захисні механізми. *Humanities and Social Science*. VII (26). Issue: 215, 2019, Dec. Budapest. С. 45 – 49. Режим доступу: https://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_vii_214_36.pdf
- 96.Калініченко Б. М. Сучасні ЗМІ як інструмент інформаційної війни. *Політикус: Науковий журнал*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського МОН України. Одеса: Вид-во «Гельветика», 2018. Випуск 1. С. 77–82.
- 97.Калініченко Б. М. Упровадження публічної політики засобами масової інформації в умовах інформаційної війни. *Формування та реалізація публічної політики в умовах глобалізації*: монографія / авт. кол.: В. І. Шарий [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2018. С.
- 98.Калініченко Б. М. Форми і засоби інформаційного супроводження воєнно-політичних конфліктів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Випуск 24. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 99–103.
- 99.Калініченко Б. М. Формування громадської думки як чинник забезпечення успіху в інформаційній війні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 27: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 69–74.
100. Калініченко Б. М. Формування політико-правових основ інформаційної безпеки України. *Держава і право*: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск. 84. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 78–89.

101. Калініченко Б.М. Ціннісні розломи у планетарній матриці світової спільноти як лімітроф війни і миру. *Proceedings of XVII International scientific conference «Modern scientific research»*. Morrisville, United States, Lulu Press., 2018. С.186–192.
102. Каплій О. В. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 35–46.
103. Карпенко В. О. Інформаційна політика та безпека: підручник. Київ: Нора-Друк, 2006. 320 с.
104. Картунов О. В., Маруховський О. О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2012. 344 с.
105. Карчевський М. В. До питання визначення інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2018. № 1 (27). С. 17–18.
106. Катастрофа українського Боїнга в Тегерані: 176 осіб загинуло, всі подробиці (фото, відео). URL: <https://www.unian.ua/incidents/10821362-katastrofa-ukrajinskogo-bojinga-v-tegerani-176-osib-zaginulo-vsi-podrobici-foto-video.html> (дата звернення: 26.03.2020).
107. Клаузевиц К. О. О войне: в 2 т. Т. 1. Москва: ООО «Издательство АСТ». 2002. 458 с.
108. Ковалев С. В. Восточная версия нейропрограммирования, или учебники умения жить. НЛП-консалтинг: введение в человеческое благополучие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2006. 240 с.
109. Козловська Г. В. Організаційна свідомість: індивідуальне і суспільне: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 203 с.
110. Колтунова М. В. Медиамемы в политическом пропагандистском дискурсе. *Медиалингвистика*. 2015. №3 (9). С. 85–92.
111. Кондратюк М. О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. Випуск 41. С. 108–113.

112. Концепція національної безпеки України URL: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_ (дата звернення: 21.06.2019).
113. Копчак С. Парадигми вивчення впливу засобів масової інформації на політичний процес. *Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили*. 2007. Вип. 56. Т. 69. С. 51–54.
114. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність: 12.00.17 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2014. 427 с..
115. Коронавирус на колесах. Как в России отправили на карантин целый вагон пассажиров поезда «Киев-Москва» и чем все закончилось. URL: <https://strana.ua/news/251100-v-poezde-kiev-moskva-ottsepili-vahon-iz-zakoronavirusa-chto-proizoshlo.html> (дата звернення: 29.03.2020).
116. Косоков О. М. Методика визначення пріоритетів показників, що характеризують рівень загроз інформаційній безпеці держави. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. Харків: ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2018. Випуск 2 (39). С.163–166.
117. Косолапов Н. Конфликты постсоветского пространства: проблемы дефиниции и типологии (Статья третья). *Мировая экономика и международные отношения*. 1995. № 12. С. 35–47.
118. Краснянский Д. Е. Современные медиа: средства информирования, пропаганда / контрпропаганда или механизм конструирования социальной реальности. *Инновации в гражданской авиации*. 2017. Том 2. № 3. С. 35–39.
119. Кремень Т. В. Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі: монографія. Київ: Грамота, 2013. 256 с.
120. Крымский С. Экспликация философских смыслов. Москва: Идея-Пресс, 2006. 240 с.
121. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск: Харвест, 1999. С. 64–70.

122. Крос К., Гакет Р. Політичні комунікації та новинні засоби масової інформації у демократичних країнах: конкуруючі підходи. Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: офіційний сайт. URL: <http://www.socd.univ.kiev.ua/LIB/PUB/K/KROSS/4.htm> (дата звернення: 29.03.2020).
123. Кулик В. Дискурс українських медій: монографія. Київ: Критика, 2010. 656 с.
124. Кунакова Л. Н. Информационная война как объект научного анализа (понятие и основные характеристики информационной войны). *Альманах современной науки и образования*. 2012. №6 (91). Тамбов: Грамота, 2012. С. 93–96.
125. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни у мережевому онлайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
126. Лайон Д. *Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. Віталій Лях. Київ. Либідь, 1996. С. 362 – 380.
127. Лалл Дж. Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід. Пер. з англ. Київ: «К.І.С.», 2002. 264 с.
128. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл, 1999. 487 с.
129. Леонтьева Л. Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів: Монографія. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ; Львів: «ФАКТ», 2004. 298 с.
130. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: монографія. Київ: ВКФ «Сатсанга», 2000. 222 с.
131. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? URL: <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna/> (дата звернення: 20.12.2018).

132. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты. Пер. с англ. С. И. Остенек. Харьков: Издательство «Гуманитарный Центр», 2010. 300 с.
133. Липпман У. Общественное мнение. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
134. Лисичкин В. А., Шелепин. Л. А. Третья мировая (информационно-психологическая) война. Москва: Ин-т соц.-полит. исслед., 1999. 304 с.
135. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128–133.
136. Людвик І. В. Теоретико-методологічні підходи до класифікації засобів масової інформації України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 11–12. С. 150–154.
137. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138–142.
138. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220 (дата звернення: 02.06.2019).
139. Магда Е. Гибридная война: выжить и победить. Харьков: Виват, 2015. 320 с.
140. Магруппов И. Р. Понятие и характеристика военных конфликтов. *Новая наука: опыт, традиции, инновации*. 2017. №2. С. 45–48.
141. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Політологія міжнародних відносин: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 176 с.
142. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування: Науковий вісник*. 2015. Випуск 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3 (дата звернення: 18.03.2020).
143. Малик І. Народження «Доктрини інформаційної безпеки України»: від теорії до практики. *Українська національна ідея: реалії та перспективи*

- розвитку: Збірник наукових праць. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. Вип. 22. С. 76–81.
144. Малишевский Н. Н. Технология и организация выборов. Минск: Харвест, 2003. 256 с.
145. Мамонов М. В. Информационная политика и изменение общественного мнения. *Политические исследования*. 2011. № 5. С. 26–32.
146. Манойло А. В. Война в Южной Осетии: психологическая обработка общественного мнения стран ЕС. *Политическая экспертиза*. 2009. №3. С. 65–76.
147. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва: Горячая линия–Телеком, 2012. 542 с.
148. Мартынов В. Коммуникационная среда мира и общественное развитие. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 1. С. 27–33.
149. Маруненко О. Зовнішні і внутрішні інформаційні війни у медійному просторі України. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. Київ, 2011. №4. С. 91–95.
150. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3. С. 21–28.
151. Мас-медіа у термінах і визначеннях: Короткий словник-довідник: Навч. посіб. Укладач Ю. В. Бондар. Київ: МАУП, 2005. 224 с.
152. Медвідь Ф. М. Національна безпека України в умовах формування європейської системи колективної безпеки. *Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку*: збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, 17 травня 2011 року / Національний університет ДПС України, НДІ фінансового права. Київ: Алеута, 2011. С. 93–98.

- 153.** Милованов повідомив, як коронавірус вплине на економіку України.
URL: <https://www.5.ua/ekonomika/mylovanov-povidomyv-ia-koronavirus-vplyne-na-ekonomiku-ukrainy-208981.html> (дата звернення: 27.03.2020).
- 154.** Мисонжников Б. Я. Масс-медиа как субъект ведения гибридной войны (сфера пропаганды и контрпропаганды). *Научные труды Северо-Западного института управления РАНХиГС*. Санкт Петербург, 2016. Том 7. Выпуск 3 (25). С. 69–75.
- 155.** Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: монографія. Луцьк: Вежа-друк, 2014. 400 с.
- 156.** Могилевская Г. И. Виртуальное пространство как выражение игровой природы постмодернистского сознания. *Культура глобального информационного общества: противоречия развития* / отв. ред. А. В. Костина; ред. колл.: А. И. Шендрик и др.: сб. науч. статей. Москва: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2010. С. 388 – 395.
- 157.** Моргун А. Війна Росії проти України: тенденції конфліктного дискурсу в сучасних українських ЗМІ. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 2016. Вип. 3–4. С. 352 – 362.
- 158.** Мороз Н., Смирнов И. Формирование за рубежом общественного мнения в ходе информационной войны. *Зарубежное военное обозрение*. 2017. №8. С. 18–26. URL: http://factmil.com/publ/soderzhanie/informacionnye_vojny/formirovanie_za_rubezhom_obshhestvennogo_mnenija_v_khode_informacionnoj_vojny_2017/107-1-0-1201 (дата звернення: 13.07.2019).
- 159.** Налимов В. В., Дрогалина Ж. А. Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного (Бессознательное как проявление Семантической Вселенной). Москва: Изд-во «Мир идей», АО АКРОН, 1995. 432 с.
- 160.** Налимов В. В. Спонтанность сознания. Москва: Прометей, 1989. 287 с.
- 161.** Наумова М. Ю. Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob13_86.pdf (дата звернення: 27.08.2019).

- 162.** Нежданов И. Ю. Технологии информационных войн в интернете. URL: <http://bash.rosnu.ru/activity/attach/events/1283/01.pdf> (дата звернення: 17.11.2019).
- 163.** Независимые СМИ в Украине. Миф или реальность? *Антикоррупционный портал*. 18 февраля 2014 года. URL: <http://job-sbu.org/nezavisimyye-smi-v-ukraine-mif-ili-realnost-49213.html> (дата звернення: 18.03.2020).
- 164.** Неусвідомлені психічні явища. URL: <http://polka-knig.com.ua/article.php?book=359&article=19538> (дата звернення: 12.06.2019).
- 165.** Нікитенко В.О. Геокультурні цінності в умовах сучасного світового розвитку: соціально-філософський вимір. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. Вип. 54. С. 266–280.
- 166.** Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания. Пер. с нем. Мансурова Н. С. Москва: Прогресс-Академия; Весь мир, 1996. 352 с.
- 167.** Нострем К. Через 20 лет вместо 218 стран будет 600 городов. URL: <https://www.google.com/search?q> (дата звернення: 17.06.2018).
- 168.** Общая и прикладная политология. Учебное пособие. Под общей ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. Москва: МГСУ: Изд-во «Союз», 1997. 992 с.
- 169.** Олещук П. М. Новітні політичні технології інформаційного впливу: монографія. Київ: Видавець Вадим Карпенко, 2018. 288 с.
- 170.** Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
- 171.** Основной версией крушения украинского самолета в Иране предложили считать теракт. URL: <https://lenta.ru/news/2020/01/08/lukashevich/> (дата звернення: 27.03.2020).
- 172.** Оссовський В. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. Київ: Інститут соціології НАНУ, 1999. 137 с.

173. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика. Москва: Поколение, 2006. 560 с.
174. Панарин И. Н. Информационная война, PR и мировая политика. Учебное пособие для вузов. Москва: Горячая линия – Телеком, 2006. 352 с.
175. Панарин И. Н. СМИ, пропаганда и информационные войны. Москва: Поколение, 2012. 411 с.
176. Панарин И. Н. СМИ, пропаганда и информационные войны. URL: http://propagandahistory.ru/books/Igor-Panarin_SMI--propaganda-informatsionnye-voyny/ (дата звернення: 27.03.2019).
177. Панарин И. Н. Технология информационной войны. Москва: КСП+, 2003. 319 с.
178. Парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 175 с.
179. Парфенюк І. М. Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної агресії РФ). *Український інформаційний простір*. 2014. №2. С. 298–305.
180. Пахарев А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: навчальний посібник. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 182 с.
181. Петрик В. М., Штоквиш О. А., Полевий В. І. та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч. посіб. Київ: Росава, 2006. 208 с.
182. Петрова Е. В. Человек в информационной среде: социокультурный аспект. Рос. академия наук, Ин-т философии. Москва: ИФРАН, 2014. 137 с.
183. Петряев С. Ю. «Троллинг» как средство информационной войны. *Информация і право*. 2015. №1 (13). С. 85–90.
184. Пів мільйона українців можуть втратити роботу через коронавірус. URL: https://24tv.ua/piv_milyona_ukrayintsiv_mozhut_vtratiti_robotu_cherez_koronavirus__milovanov_n1300526 (дата звернення: 02.04.2020).

185. Плейкіс Р. Радіоцензура. Baltijos коріја, 2002. 71 с.
URL: www.agentura.ru/equipment/radiocenzura/ (дата звернення: 20.03.2018).
186. Повне знезараження: у спец поїзді «Рига-Київ» виявили жінку недужу на коронавірус. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IEuQess4M7U> (дата звернення: 02.04.2020).
187. Погрібна В. Л., Герасіна. Л. М. Інформаційна війна як каталізатор геополітичних змін. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Харків: Право, 2016. С. 72–75;
188. Пожуєв В. І. Шляхи і напрями формування і реалізації сучасного інформаційного суспільства в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2011. Вип. 46. С. 338–344.
189. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
190. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
191. Політологія. Підручник. За заг. ред. Кременя В. Г., Горлача М. І. Харків: Друкарський центр «Єдінорог», 2001. 640 с.
192. Полянський П. Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні. URL: <http://maidan.org.ua/2015/03/> (дата звернення 24.11.2018).
193. «Порядок дискурса» Мишеля Фуко: хто управляет знаннями, управляет всем. URL: <https://monocler.ru/poryadok-diskursa-fuko/> (дата звернення: 13.07.2018).
194. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році». Україна за роки незалежності. 1991–2001. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ: Нора-Друк, 2001.

- URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-01/page> (дата звернення: 19.03.2018).
- 195.** Почепцов Г., Чукут С. Інформаційна політика: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 663 с.
- 196.** Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyni_viyni_tendentsii_ta_shlyakhi_rozvitku/ (дата звернення: 12.02.2018).
- 197.** Почепцов Г. Г. Информационные войны. Київ: Ваклер, 2000. 576 с.
- 198.** Почепцов Г. Г. Информационные войны: новые тенденции URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/informatsionnye_voynu_novye_tendentsii/ (дата звернення: 17.11.2019).
- 199.** Почепцов Г. Г. Информация и дезинформация. Киев: Ника-Центр, 2001. 256 с.
- 200.** Почепцов Г. Г. Как ведутся тайные войны: психологические операции в современном мире. Харьков: Консум, 2000. 200с.
- 201.** Почепцов Г. Г. Новые подходы в теории информационных войн: британская модель. URL: <https://psyfactor.org/psyops/infowar26.htm> (дата звернення 17.05.2018).
- 202.** Почепцов Г. Г. Пропаганда в обычной и гибридной войне. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/propaganda_v_obychnoy_i_gibri_dnoy_voune/ (дата звернення 17.05.2018).
- 203.** Почепцов Г. Г. Пропаганда vs информационные операции: сходства и различия
URL:http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/propaganda_vs_informatsionnye_operatsii_skhodstva_i_razlichiya/ (дата звернення 17.05.2018).
- 204.** Почепцов Г. Г. Пять новых направлений трансформации информационной войны: реализованные подходы. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/pyat_novykh_napravleniy_transformatsii_informatsionnoy_voynu_realizovannye_podkhody/ (дата звернення: 10.07.2019).

- 205.** Почепцов Г. Г. Символическая система, стоящая за российскими пропагандистскими операциями. URL: <http://hvylya.net/analytics/society/georgiy-pocheptsov-simvolicheskaya-sistemastoyashhaya-zarossiyskimipropagandistskimi-operatsiyami.html> (дата звернення 22.05.2018).
- 206.** Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
- 207.** Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Киев: Ваклер; Москва: Рефл-бук, 2001. 656 с.
- 208.** Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів: монографія / Кресіна І. О., Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Стойко О. М., Явір В. А., Батанова Н. М., Кукуруз О. В., Тарасюк В. М., Ходаківський М. Д. / за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 282 с.
- 209.** Предборський В. «Гібридна війна» як відбиття закономірностей розвитку суспільства незавершеної трансформації. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 10. С. 13–18.
- 210.** Прибутько П. С., Лук'янець І. Б. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 252 с.
- 211.** Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14> (дата звернення: 11.03.2019).
- 212.** Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8419> (дата звернення: 17.08.2019).
- 213.** Прудников Д. П. Информационное обеспечение как важнейший компонент военно-управленческой деятельности. *Военная мысль*. 2008. №7. С. 42–45.

214. Расторгуев С. П. *Философия информационной войны*. Москва: Вузовская книга, 2001. 468 с.
215. Рибак І. В. Інформаційно-комунікативні виміри сучасного політичного маніпулювання. *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2012. Вип. 57. С. 564–569.
216. Рижков М. Інформаційна війна. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. С. 298–299.
217. Россия – 2016: контуры гибридной войны. Киев, 13 апреля 2016 года. URL: <https://glavnoe.ua/news/> (дата звернення: 12.03.2018).
218. Ротар Н. Циклічні політичні процеси в Україні трансформаційного періоду: методологічні проблеми дослідження та викладання. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. Вип. 17. С. 8–12.
219. Рябека О. Г. Дрейф планетарного світу: погляд у третє тисячоліття: монографія; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 588 с.
220. Рябічев В. Л., Литвиненко В. В. Аудиторія українського сегмента всесвітньої мережі (друга половина 2013 р.). Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В. В. Різуна. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. Лип.–верес. Т. 56. С. 140 – 145.
221. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Психологія. Хмельницький, 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2015_1_11 (дата звернення 05.06.2018).
222. Самохвалова В. И. Специфика современной информационной войны: средства и цели поражения. *Философия и общество*. 2011. Выпуск 3 (63). С. 54–73.
223. Самуляк О. В. Проблеми ідентифікації інтернет-ЗМК. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2012. Т. 47. С. 82–84.

224. СБУ спростувала фейк про «інфікований» потяг з Риги, що прибув до Києва. URL: <https://glavcom.ua/news/sbu-sprostovala-feyk-pro-infikovaniy-potyag-z-rigi-shcho-pribuv-do-kijeva-667913.html> (дата звернення: 29.03.2020).
225. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
226. Семен Н. Ф. Висвітлення інформації про події на сході України російськими Інтернет-ресурсами (на прикладі матеріалів російських сайтів «Российский диалог» і «Правда-Ру» за 2016 рік). Теле- та радіожурналістика. 2017. Вип. 16. С. 221–225.
227. Семен Н. Ф. Засоби протидії інформаційній агресії в українському інтернет-просторі. *Перспективні напрямки дослідження українського медійного контенту: фундаментальні та прикладні аспекти*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 7 квітня 2016 р.). Київ: Інститут журналістики, 2016. С. 231–234.
228. Семен Н. Ф. Поняття «інформаційна війна» в контексті соціальних комунікацій. *Держава та регіони*: серія: соціальні комунікації. 2016. № 1. С. 22–25.
229. Сенічева К. В. Інформаційно-психологічні впливи у глобальному суспільстві. *Проблеми та реалії інформаційного суспільства в умовах глобалізації*: збірник наукових праць. За ред. В. Бебика та О. Барно. Кіровоград: Вид-во КІРОЛ «Україна», 2008. С. 84 – 89.
230. Сич О. Конфлікт цивілізацій: нова небезпека чи відродження старого протиборства? *Філософська і соціологічна думка*. 1996. № 1 – 2. С. 3 – 8.
231. СМІ и информационная война. URL: <http://panarin.com/smi/74-smi-i-informacionnaa-voyna.html> (дата звернення: 05.09.2019).
232. Смолянчук В. Ф. Національні інтереси України: еволюція в політичному часі. *Інститут президентства України в системі державної влади України*: матеріали наукової конференції. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 240–244.

233. Соловьев А. И. Политические коммуникации. Москва: Аспект Пресс, 2004. 332 с.
234. Соломыков В. С., Клоков И. А. О методах современной информационной войны. *Известия Тульского государственного университета*. Технические науки. 2014. Выпуск 11-2. С. 412-418.
235. Соломко Ю. Електронне урядування: поняття, сутність, принципи та напрями розвитку. *Ефективність державного управління*. Львів, 2018. Вип. 2(55). Ч. 1. С. 135–143.
236. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: Монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НПН України, 2003. 572 с.
237. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навчальний посібник. Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В. та ін. За ред. В. В. Остроухова. Київ: Росава, 2007. 496 с.
238. Соціологія: словник термінів та понять / За ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця. Київ: Кондор, 2006. 372 с.
239. Стоцька О. В. Всеукраїнські друковані патріотичні ЗМІ та інформаційна безпека держави. *Постметодика*. 2014. №4. С. 21 – 28.
240. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. Борисфен Інтел. 24 листопада 2014. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/print/gibrid-war/> (дата звернення: 10.07.2018).
241. Субота Є. В. Особливості реалізації політичної комунікації засобами масової інформації. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 45. С. 101–108.
242. Сунь-цзы. Трактат о военном искусстве. Перевод и исследование Н. И. Конрада. Москва-Ленинград: Изд-во АН, 1950. 404 с.
243. Сучасна молодь щодня користується Інтернетом. Профспілка працівників освіти і науки України. Офіційний сайт. URL: <https://pon.org.ua/novyny/2210-suchasna-molod-shhodnya-koristuyetsya-internetom.html> (дата звернення: 27.08.2019).

244. Сушко А. Украина – следующая? *Украинская правда*. 2008. 12 августа. URL: <http://www.prawda.com.ua/rus/articles/2008/08/12/4447098/> (дата звернення: 11.05.2019).
245. Так що ж таке гібридна війна? і чи гібридна війна в Україні? URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-g%D1%96bridna-v%D1%96jna-%D1%96chi-g%D1%96bridna-v%D1%96jna-v-ukra%D1%97n%D1%96/> (дата звернення: 22.05.2018).
246. Танчер В. В. Льюис Козер: функциональность конфликта и польза несогласия в науке. *Современная американская социология*. Под ред. В. И. Добренькова. Москва.: Изд-во МГУ, 1994. С. 265 – 273.
247. Требін М. П. Україна перед війсьними викликами сучасності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. №4 (23). С. 246–251.
248. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под ред. Е. Л. Вартановой. Москва: Аспект Пресс, 2004. 400 с.
249. Украинский Boeing не закончил взлет. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4214933#id1845684>.
250. Ухтомский А.А. *Доминанта*. Москва; Ленинград: Наука, 1966. 271 с.
251. Фантом планетарного організму: погляд у майбутнє: монографія / В. П. Бех, І. А. Грицяк, О. Г. Рябека; за ред. Ю. В. Бех. Київ: Леся, 2015. 500 с.
252. Федорів І. П. Вплив ЗМІ на формування політичної культури. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Том 121: Політичні науки. С. 47–51.
253. Фролов Д. Б. Информационная война: эволюция форм, средств и методов. *Социология власти*. 2005. №5. С. 121–146.
254. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Перевод на русский язык: В. П. Визгин, Н. С. Автономова. Москва: «Прогресс», 1977. Электронная публикация: Центр гуманитарных

технологий. 20.06.2012. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5169> (дата звернення: 13.07.2018).

- 255.** Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва: АСТ, 2003. 603 с.
- 256.** Хатунцев С. В. Новый взгляд на развитие цивилизаций и таксономию культурно-исторических общностей. Цивилизационный подход к истории: проблемы и перспективы развития. Ч.1. Воронеж, 1994. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Лимитроф> (дата звернення: 17.06.2018).
- 257.** Хлівнюк Т. П. Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2008. 18 с.
- 258.** Хозин Г. Какими быть международным отношениям в XXI веке? *Международная жизнь*. 2001. № 2. С. 73 – 86.
- 259.** Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Частина 1. *Інформаційна безпека*. 2016. № 22 (3). С. 283–288.
- 260.** Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є., Чирков Д. В. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 387/2015. Київ: ПВП «Задруга», 2013. С. 12–19.
- 261.** Цымбурский В. Л. Россия – Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и её геополитика. Москва: УРСС, 1999. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Лимитроф> (дата звернення: 17.06.2018).
- 262.** Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или Покорение толпы. Москва: Книжный дом «Университет», 1999. 144 с.
- 263.** Черных С. Н., Зуева Н. А. Информационная война: традиционные методы, новые тенденции. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2017. № 6. С. 191–199.
- 264.** Черных А. Мир современных медиа. Москва: Территория будущего, 2007. 312 с.

- 265.** Швидунова А. ЗМІ як суб'єкт політичного процесу та інструмент політичних технологій. *Психологія і бізнес он-лайн*. URL: <http://www.psycho.ru> (дата звернення: 28.03.2019).
- 266.** Шевчук П. І. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_11 (дата звернення: 12.12.2018).
- 267.** Шмідт Е., Коен Дж. Новий цифровий світ. Пер. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2015. 368 с.
- 268.** Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та пр: такі схожі й такі різні. *Галицький економічний вісник*. 2014. Том 47. № 4. С. 178–188.
- 269.** Штрамайер Г. Політика і мас-медіа. Пер. з нім. А. Орган. Київ: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 303 с.
- 270.** Щербакова А. А. История ботаники в России до 60-х годов XIX века (додарвиновский период). Новосибирск: «Наука», 1979. 368 с.
- 271.** Щодо авіакатастрофи літака «МАУ», що виконував рейс PS752. URL: <https://iran.mfa.gov.ua/news/76852-shhodo-aviakatastrofi-litaka-mau-shho-vikonuvav-rejs-ps752> (дата звернення: 02.04.2020).
- 272.** Янборисова Э. Р. Применение антикризисной PR-технологии в условиях социально-экономических трудностей. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. Социология*. Пенза, 2009. № 2 (10). С. 68–76.
- 273.** Aro J. The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tolls. *European View*. Vol. 15, issue 1, 2016. P. 121–132.
- 274.** Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 1994. 164 p.
- 275.** Bell D. A Communitarian Critique of Authoritarianism. *Political Theory*. 1997. Vol. 25. № 1. P. 6–32.
- 276.** Birkland T.A. *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making*. N.Y., 2001. 297 p.

- 277.** Castells V. Network of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. Cambridge: Polity Press. 200 p.
- 278.** Chomsky N. 10 strategies of manipulation by the media. URL: <https://parisis.files.wordpress.com/2011/01/noam-chomsky.pdf> (дата звернення: 06.06.2018).
- 279.** Disinformation and propaganda during the coronavirus pandemic. URL: <https://www.dw.com/en/disinformation-and-propaganda-during-the-coronavirus-pandemic/a-52970643> (дата звернення: 06.04.2020).
- 280.** Digital in 2017: Global Overview. *We Are Social*. URL: <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview> (дата звернення: 06.06.2018).
- 281.** Digital in 2018: World's internet users pass the 4 billion mark. *We Are Social*. URL: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (дата звернення: 06.06.2018).
- 282.** Entman R.M. Herbst S, Reframing Public Opinion as We Have Known It. *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy* / eds, W.L. Bennett, R.M. Entman. N.Y.: Cambridge University Press, 2007. P. 203–225.
- 283.** Forbes Global 2000: найбільші компанії світу. *Forbes*. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1416864-forbes-global-2000-najbilshi-kompaniyi-svitu> (дата звернення: 17.04.2018).
- 284.** Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, MA: The MIT–press, 1989. 326 p.
- 285.** Hoffman F. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 s.
- 286.** How you can help fight the information wars. URL: <https://www.nytimes.com/2018/12/18/opinion/russia-disinformation-facebook.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 287.** Howe J. The Rise of Crowdsourcing URL: wired.com/wired/archive/14.06/crowds.html (дата звернення: 06.04.2020).

- 288.** Huntington S. P. The Third wave democratization in the late twentieth century. Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. 346 p.
- 289.** Information war escalates as Venezuela tries to contain uprising. URL: <https://edition.cnn.com/2019/05/01/media/media-venezuela-information-war/index.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 290.** Kalinichenko B. Value gaps in the planetary matrix of the world community as a limitrophe of war and peace. *Eureka: Social and Humanities*. Tallinn, Eesti: Publisher “Scientific Route”, 2018. № 2 (14). P. 67–72.
- 291.** Keane J, The Life and Death of Democracy. London: Simon and Schuster, 2009. XXVI–XXVII. 958 p.
- 292.** Kiyuna A., Conyers L. Cyberwarfare sourcebook. Lulu.com, 2015. 312 p.
- 293.** Kuusisto M. Organizational effects of digitalization: A literature review. *International Journal of Organization Theory & Behavior*. 2017. Vol. 20, N 3. P. 341–362. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOTB-20-03-2017-B003> (дата звернення: 06.06.2018).
- 294.** Lasswell H. Propaganda Technique in the World War. New York: Knopf, 1927. 233 p.
- 295.** Libicki M. Conquest in cyberspace. National security and information warfare. Cambridge, 2007. 323 p.
- 296.** Libicki M. What is information warfare? Washington: National Defense University Press, 1995. 104 p.
- 297.** Linz J., Stephan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. Chapter 1. 504 p.
- 298.** McChesney R. Dark Trends in World Media. 2002. URL: <http://www.wacc.org.uk/publications/action/245/mcchesney.html> (дата звернення: 06.04.2020).
- 299.** McQuail D. Mass Communication Theory. London: Sage Publications, 2005. 620 p.
- 300.** Rona T. P. Weapon Systems and Information War / Boeing Aerospace Co. Seattle: WA, 1976. 73 p.

- 301.** Russia in «information war» with West to win hearts and minds. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34248178> (дата звернення: 06.04.2020).
- 302.** Siebert F. S., Peterson T., Schramm W. *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Litertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do* University of Illinois Press. 1956. 153 p.
- 303.** The west is too paranoid about Russia's information war. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/russia-propaganda-europe-america> (дата звернення: 06.04.2020).
- 304.** Thussu D. K. *Live TV and Bloodless Deaths: War, Infotainment and 24/7 News. War and the Media: Reporting Conflict 24/7* / edited by D. K. Thussu and D. Freedman. SAGE Publications, 2003. P. 117–132.
- 305.** Toffler A. *The Third Wave*. Bantam Books, 1989. 537 p.
- 306.** Ukraine's informational war. URL: <https://www.dw.com/en/ukraines-information-war/a-17700203> (дата звернення: 06.04.2020).
- 307.** U.S.Cybercom contemplates information warfare to counter Russian interference in 2020 elections. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/us-cybercom-contemplates-information-warfare-to-counter-russian-interference-in-the-2020-election/2019/12/25/21bb246e-20e8-11ea-bed5-880264cc91a9_story.html (дата звернення: 06.04.2020).
- 308.** Wallerstein I. *The Modern World-System. Vol. I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth century*. New York: Academic press, 1974. 410 p.
- 309.** Wallerstein I. *The Modern World-System. Vol. II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.1980. 397 p.
- 310.** Wallerstein I. *The Modern World-System. Vol. III. The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840*. San Diego: Academic Press. 1989. 372 p.

- 311.** Webster F. Information Warfare in an Age of Globalization // War and the Media: Reporting Conflict 24/7 / edited by D. K. Thussu and D. Freedman. SAGE Publications, 2003. P. 57–69.
- 312.** Zakaria F. The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad. N.–Y., 2004. 320 p.
- 313.** Żebrowski A., Żmigrodzka M. Media uczestnikami walki informacyjnej. *Doctrina. Studia społeczno-polityczne*. 2012. №9. S. 369–388.